

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**KIRIM SAVAŞI (1853-1856) YILLARINDA
RUMELİ'DE SALGIN HASTALIKLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ   **Hazırlayan Metehan DOĞAN**

MALATYA 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**KIRIM SAVAŞI (1853-1856) YILLARINDA RUMELİ'DE SALGIN
HASTALIKLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Metehan Doğan

**Danışman
Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ**

MALATYA 2022

ONUR SÖZÜ

Hazırladığım “Kırım Savaşı (1853-1856) Yıllarında Rumeli’de Salgın Hastalıklar” adlı bu yüksek lisans tezinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel etik kurallarına uyduğumu, başka eserlerden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım bilgilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı ve tezin herhangi bir kısmını herhangi başka bir yerde tez çalışması olarak sunmadığımı beyan eder, bunu tüm onurumla tasdik ederim.

Metehan Doğan

30.06.2022

ÖNSÖZ

Tarih; insanların, toplumların ve devletlerin geçmişte yaşadıklarının salt yekûnu değildir. Yaşanan herşeyin günümüzde olanlara ve gelecekte olacıklara yol açtığı, sebep olduğu ve aynı zamanda ışık tuttuğu çok geniş bir mefkûredir tarih. Bu nedenle insan var olduğundan beri tarih de var olmuştur. İnsan; sebep olduğu, aynı zamanda sonucuna maruz kaldığı bu disiplinle her daim ilgilenmek zorunda kalmıştır. İnsanlığın tarihe olan bu ilgisi, tarih bilimini olayları olduğu gibi aktarma seviyesinden felsefi olan bir bakış açısıyla değerlendirme, çok farklı konularda analiz etme ve yeni bir bakış açısı kazandırma seviyesine yükseltmiştir. Muhakkak ki dil gibi, insanlık gibi, tarih bilimi de bu gelişimini ve değişimini sürdürmeye devam edecektir. Bu gelişime, koca tarih okyanusunda dümen kıran her tarihçi damlalar halinde katkı sağlamaya devam edecektir.

Tarihin geçmişe, günümüze ve geleceğimize olan bu illiyetini özümsemiş bir birey olarak, çocukluğumdan beri her zaman tarihle alakalı birçok şeyi merakla okumuş ve izlemiştir. Maalesef tarih bilimi, bugün bile hâla ülkemizde hak ettiği değere ulaşamamış, tarihçilik Türk gençleri için cazip olmamıştır. Bu nedenle ben de tarihi bütün ilgim ve sevgimle kenardan izlerken, profesyonel mesleğim olan fizyoterapistliğe başlamış ve bu mesleği uzun yıllar icra etmiş bulunmaktayım. Geçen yıllar içerisinde tarihe olan sevgim beni önce misafir öğrenci olarak tarih bölümlerinde derslere girmeye, sonra tarih lisans bölümünü bitirmeye kadar götürdü. Bugün tarih bilimine küçük bir katkı olarak yazdığım bu yüksek lisans tezinde bana yol gösteren değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Karagöz ile olan ilk tanışıklığım da misafir öğrenci olarak girdiğim bir lisans dersine kadar gitmektedir. O gün değerli hocam da ben de yıllar sonra bir yüksek lisans tez çalışmasını beraber yürüteceğimizden haberdar değildik. Kaderin bu güzel cilvesi, başka bir deyişle tarihin bu güzel rastlantısı sayesinde değerli hocamla beraber çıktığımız bu ilk yolun sonuna gelmiş bulunmaktayız. Kıymetli hocama, tez konusunun bulunmasından tezin en küçük ayrıntısına kadar her bölümünde sunduğu katkılardan dolayı teşekkür ederim. Bundan sonra da çıktığım bu yolda kendisinin engin birikimine ve tecrübelerine başvuracağım muhakkaktır. Saygıdeğer hocamın bunları benden esirgemeyeceğini bilmem, karşılaştığım zorlukları aşmam konusunda şimdiden güç kaynağı olmaktadır. Son olarak “Tarih tekerrürden ibarettir”

sözyle tarihi küçültüp dar kalıplara sığdırma çabası içinde olan kesimlere şu kısa ve çarpıcı sözle cevap vermek isterim. “Tarih herşeydir, tarihte herşey vardır.”

ÖZET

Kırım Savaşı (1853-1856) Napolyon Savaşları ile I. Dünya Savaşı arasında tümüyle bir Avrupa savaşı olan ve Osmanlı Devleti'nin müttefiklerinin yardımıyla XIX. yüzyılda Rusya'yı yendiği tek savaştır. Savaş muhabirliğinin yapılması, anestezinin kullanılması gibi birçok ilki bünyesinde barındıran bu savaş; Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Kafkas topraklarından Kırım Yarımadası'na, Baltık Denizi'nden Pasifik Okyanusu'na kadar çok geniş bir coğrafyada cereyan etmiş ve kimi tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın provası olarak nitelendirilmiştir. Savaşta en kalabalık ve en yoğun muharebeler önce Rumeli topraklarında, 1854 eylülünden itibaren Kırım Yarımadası'nda meydana gelmiştir. Silistre şehri ve burdaki güçlü Osmanlı direnişi, Osmanlı Devleti'nin Rumeli muharebelerini kazanması adına kritik bir rol oynamıştır. Varna şehri ise müttefik orduların Kırım çıkarması öncesi hareket üssü ve devamında askerlerin tedavi merkezi olması sebebiyle kilit bir rol üstlenmiştir. Bu iki şehrin özelinde, her iki cephede yaşanan yoğun askeri faaliyetler ve muharebeler Rumeli topraklarını fazlasıyla etkilemiştir. Savaş başladığında dünyada devam eden ve özellikle Akdeniz coğrafyasında yoğun bir şekilde yaşanan kolera salgını, müttefik ve düşman orduların faaliyetleri neticesinde Rumeli topraklarındaki etkisini daha da arttırmıştır. Kırım Savaşı başladıktan sonra, Osmanlı Devleti bir yandan müttefik orduların ikmal faaliyetlerini düzenlemekle, bir yandan Rumeli'de ve Kafkaslar'da Rus ordularıyla savaşmakla diğer yandan da kolera salgınıyla baş etmek zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırım Savaşı, Rumeli, Varna, Silistre, salgın hastalık, kolera

ABSTRACT

The Crimean War (1853-1856) was as a purely European war between the Napoleonic Wars and the First World War and was the only war in which the Ottoman Empire defeated Russia with the help of its allies in the 19th.century. This war, which includes many firsts such as war correspondent and usage of anesthesia; took place in a very wide geography from Rumelia and Caucasus lands of the Ottoman Empire to the Crimean Peninsula, from the Baltic Sea to the Pacific Ocean and has been described by some historians as the rehearsal of the First World War. The most crowded and intense battles in the war took place first in the Rumelian lands, and then in the Crimean Peninsula as of September 1854. The city of Silistra and the strong Ottoman resistance there played a critical role in the Ottoman Empire's victory in the Rumelian battles. The city of Varna, on the other hand, played a key role as it was the action base of the allied armies before the Crimean landing and afterwards the treatment center for the soldiers. Specifically, the intense military activities and battles on both fronts greatly affected the Rumelian lands. When the war started, the cholera epidemic, which continued in the world and especially in the Mediterranean geography, increased its influence in Rumelia as a result of the activities of the allied and enemy armies. After the start of the Crimean War, the Ottoman Empire had to regulate the supply activities of the allied armies on the one hand, fight the Russian armies in Rumeli and Caucasus on the one hand and cope with the cholera epidemic on the other.

Key Words: Crimean War, Rumeli, Varna, Silistre, epidemic disease, cholera

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
KONU VE KAYNAKLAR.....	xiv
Tezin Konusu.....	xiv
Tezin Amacı ve Önemi	xv
Tezin Kapsam ve Sınırları	xv
Kaynaklar	xvi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KIRIM SAVAŞI

1.1. Kırım Coğrafyası ve Kırım Adının Anlamı.....	7
1.2. Kırım'ın Tarihteki Yeri ve Önemi	8
1.3. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Cephelerde Yaşanan Salgın Hastalıklar	19
1.3.1. Kırım Savaşı'nda Rumeli Cephesi	20
1.3.1.1. Kalafat Muharebesi	21
1.3.1.2. Oltaniçe Muharebesi.....	21
1.3.1.3. Maçın Muharebesi	22
1.3.1.4. Çıtana Muharebesi	22
1.3.1.5. Tutrakan ve Rusçuk Muharebeleri.....	23
1.3.1.6. Silistre Müdâfaa Muharebeleri	23
1.3.2. Kırım Savaşı'nda Kırım Cephesi	25
1.3.2.1. Alma Muharebesi.....	27
1.3.2.2. İnkerman Muharebesi.....	31

1.3.2.3. Gözleve Muharebesi	33
1.3.2.4. Kerç Harekâtı.....	36
1.3.2.5. Çernaya Muharebesi	36
1.3.2.6. Sivastopol'un Ele Geçirilmesi ve Paris Barış Antlaşması.....	38

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE SAĞLIK HİZMETLERİ

2.1. Osmanlı Sarayı'nda Sağlık Hizmetleri	45
2.1.1. Hekimbaşılık.....	45
2.1.1.1. Hekimbaşının Görevleri ve Faaliyetleri.....	46
2.1.1.2. Hekimbaşılık Müessesesinin Kaldırılması.....	47
2.1.2. Hassa Hekimleri	48
2.2. Osmanlı Halkına Yönelik Sağlık Hizmetleri	49
2.2.1. Darüşşifâlar	49
2.2.1.1. Fatih Darüşşifâsı	51
2.2.1.2. II. Bayezid Darüşşifâsı.....	51
2.2.1.3. Hafsa Sultan Darüşşifâsı	51
2.2.1.4. Haseki Darüşşifâsı.....	52
2.2.1.5. Süleymaniye Darüşşifâsı	52
2.2.1.6. Atik Valide Darüşşifâsı.....	53
2.2.1.7. Sultanahmet Darüşşifâsı.....	54
2.2.2. Halk Tababeti (Tedavi Hizmetleri ve İlaçlar).....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI (1853-1856) YILLARINDA RUMELİ'DE GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR

3.1. Kolera.....	60
3.1.1. Koleranın Tarihi ve XIX. Yüzyılda Kolera	62
3.1.2. Kırım Savaşı Yıllarında Rumeli Topraklarında Kolera	65
3.1.2.1. Varna Şehrinde Kolera	67
3.1.2.2. Yunanistan, Yenişehir ve Tırhala'da Kolera	70
3.1.2.3. Selanik'te Kolera.....	76

3.2. İskorbüt.....	78
--------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SALGIN HASTALIKLARA KARŞI ALINAN TEDBİRLER VE TEDAVİ HİZMETLERİ

4.1.Karantina (Tahaffuziye) Uygulamaları	80
4.1.1. Osmanlı Devleti'nde İlk Karantina Uygulamaları ve Karantina Teşkilatı	80
4.1.1.1. Karantina Meclisi'nin (Meclis-i Tahaffuziye) Kuruluşu	81
4.1.1.2. Karantina Meclisi'nin İşleyişi.....	83
4.1.2. Kırım Savaşı Yıllarında Rumeli'de Karantina Uygulamaları	84
4.1.2.1. Varna Şehrinde Karantina	84
4.1.2.2. Rumeli'nin Diğer Yerlerinde Karantina ve Yaşanan Sorunlar	85
4.2. Tedavi Hizmetleri	90
4.2.1. Cephede Tedavi Hizmetleri ve Yaşanan Sıkıntılar.....	92
4.2.1.1. Osmanlı Ordusunda Cephede Tedavi Hizmetleri.....	93
4.2.1.2. İngiliz Ordusunda Cephede Tedavi Hizmetleri	95
4.2.1.2.1. Florence Nightingale ve Modern Hemşireliğin Doğuşu	97
4.2.1.3. Fransız Ordusunda Cephede Tedavi Hizmetleri	100
4.2.2. Kırım Savaşı'nda Hastaneler.....	101
4.2.2.1. Kırım Savaşı'nda Osmanlı'ya Hizmet Eden Hastaneler.....	102
4.2.2.2. Müttefiklerce Kurulan ve Müttefiklere Tahsis Edilen Hastaneler	103
4.2.2.2.1. Erenköy (Renkioi) Hastanesi	106
4.2.2.2.2. Fransızlar'a Tahsis Edilen Hastaneler	108
4.2.2.2.3. İngilizler'e Tahsis Edilen Hastaneler	110
4.2.2.3. Hastane Gemileri	114
SONUÇ	116
KAYNAKÇA	120
EKLER	137

TABLÖLAR

Tablo 4.1. Kırım Savaşı'nda Fransızlar'ın kullandığı hastaneler 110

Tablo 4.2. İngilizler'e tahsis edilen hastaneler..... 114

KISALTMALAR

A.}: Sadaret

A.} AMD.: Amedi Kalemî Evrakı

A.} MKT. MHM.: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı

A.} MKT. NZD.: Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı

A.} MKT. UM.: Sadaret Umum Vilayet Evrakı

A.B.D.: Anabilim Dalı

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

Bkz.: Bakınız

C.: Cevdet

C.H.: Ceride-i Havadis

COA.: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Çev.: Çeviren

D.: Bab-1 Defteri

DH. Dâhiliye Nezareti

DİA.: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed.: Editör

HAT.: Hatt-ı Hümayun

HR.: Hariciye Nezareti

İ.: İrade

M.: Muharrem

MKT.: Mektubi

ML.: Maliye

MVL.: Meclis-i Vâlâ

S.: Safer

SYS.: Siyasi

TO.: Tercüme Odası

VGMA.: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Ra.: Rebiü'l-evvel

R.: Rebiü'l-ahir

Ca.: Cemaziye'l-evvel

C.: Cemaziye'l-ahir

Za: Zi'l-kade

Z.: Zi-l-hicce

KONU VE KAYNAKLAR

Tezin Konusu

Bu tezin konusu “Kırım Savaşı Yıllarında (1853-1856) Rumeli’de Salgın Hastalıklar” olarak belirlenmiştir. Kırım Savaşı (1853-1856); Kafkasya cephesi, Rumeli cephesi ve Kırım cephesi olmak üzere üç cephede yürütülmüştür. Rumeli Cephesi, Ruslar’ın Eflak ve Boğdan beyliklerini işgal etmesi ve Tuna’yı geçerek Osmanlı topraklarına saldırıp İstanbul’a kadar işgal etmek istemesi üzerine açılmıştır. Kafkas Cephesi, Ruslar’ın Osmanlılar’ı birden fazla cephede savaşa mecbur edip, kısa zamanda neticeye ulaşmak için açtığı bir cephe olarak kabul edilmektedir. Kırım’daki cephe, özellikle Fransa ve İngiltere’nin boğazları korumak maksadıyla İstanbul’a gelen gemilerinin, Ruslar’ın Sinop limanını basıp limandaki mühimmat taşıyan gemileri yakmasının ardından (30 Kasım 1853) açılmıştır. Her bir cephenin kendi içinde önemi olmakla beraber, savaşta insan unsurunun en kalabalık olduğu cephe Rumeli Cephesi olmuştur.

Osmanlı’da salgın hastalıklarla ilgili yapılan çalışmalar taranmış, bu çalışmalarda tezin konu başlığı olan, “Kırım Savaşı (1853-1856) Yıllarında Rumeli’de Salgın Hastalıklar”la ilgili doğrudan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu husus, tezin sahaya katkı sağlayacağı düşüncemizi kuvvetlendirmiştir. Çalışmada konunun gereği olarak yapılan çalışmalardan gereği kadar istifade edilmiştir. Özellikle tezin üçüncü ve dördüncü bölümleri mümkün olduğu kadarıyla arşiv kaynaklarından istifade edilerek izah edilmeye çalışılmıştır. Savaş yıllarında yayımlanmış olan Ceride-i Havadis gazetesinin tüm nüshaları taranmış; savaşla, salgın hastalıklarla ve sağlık hizmetleriyle alakalı olan haberler tezin ilgili bölümlerine önemli katkılar sağlamıştır.

Tez çalışması, giriş ve dört bölümden teşekkül ettirilmiştir. Girişte, kısaca Kırım Savaşı’na(1853-1856) kadar Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ve Kırım’ın 1475’te Osmanlılar’a bağlanması hakkında kısa bilgi verilerek, Osmanlı Devleti’nin müesseselerinin teşekkülü içerisinde sağlık alanındaki kuruluşlar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde, Kırım’ın coğrafyası ve adının anlamı hakkında yine kısa bilgi verilmiş, Kırım’ın Osmanlı tarihindeki yeri ve önemi hususu izah edildikten sonra Kırım Savaşı ve cephelerde yaşanan salgın hastalıklar hakkında detaylı bilgiler

verilmiştir. İkinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi sağlık hizmetlerini yürüten teşkilat izah edilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, Rumeli'de Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında yaşanan salgın hastalıklarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde, salgın hastalıklara karşı alınan tedbirler ve sunulan tedavi hizmetleri izah edilmiştir. Sonuç bölümünde tezin geneliyle ilgili değerlendirme yapılmıştır.

Tezin Amacı ve Önemi

Devlet ve toplum hayatı için olağanüstü dönemler olduğu malumdur. Bu olağanüstü zaman dilimine, yine kendisi başlı başına olağanüstü bir durum olan “salgın hastalıklar”ın devlet ve toplum hayatındaki sosyal, iktisadî, demografik (göç gibi) etkilerinin, öncelikle arşiv belgelerinin imkân verdiği nispette ortaya konulmasına çalışmaktır.

Tezin Kapsam ve Sınırları

Yüksek Lisans Tezi olarak konunun sınırlarını, “Kırım Savaşı(1853-1856) Yıllarında Rumeli'de Salgın Hastalıklar” olarak sınırlandırmak istedik. Bu sınırlamanın sebebi, Kırım Savaşı'nın bütün cephelerinin konu edilmesinin bir yüksek lisans tezinin sınırlarını aşacak boyutlarda olması ve ele alınan konunun daha teferruatlı çalışılması gerektiği kanaatine varmış olmamızdır. Ayrıca salgın hastalıklar genellikle, sosyal hayatın en çok sıkıntılı olduğu darlık, kıtlık ve olağanüstü toplum hareketliliğinin olduğu zamanlarda, özellikle de bütün bu sıkıntıları bünyesinde barındıran savaş yıllarında ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple tezin zaman dilimi 1853-1856 yılları olarak belirlenip sınırlandırılmıştır. Tezin başlığının bu şekilde belirlenmesinde, ikinci derecede etkili olan bir husus da 1853-1856 Kırım Savaşı'nda savaşıyan orduların sadece Osmanlılar'dan teşekkül etmemiş olmasıdır. Fransız, İngiliz ve Piyemonte (İtalyan) kuvvetlerinin de bu savaşa katılmış olması, bazı hastalıkların bu ordu kuvvetleriyle gelmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmiş ve bu durumun salgındaki yerinin de belirlenmesi önem arz etmiştir.

Kaynaklar

Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında savaşın, dünyada devam eden kolera salgınının ve diğer salgın hastalıkların Rumeli topraklarında etkisini araştırdığımız bu çalışmada, askerler arasında ve dolayısıyla Kırım coğrafyasında yaşanan salgın hastalıklara da değinilmiş; Birinci Dünya Savaşı'nın bir provası olduğu nitelenecek kadar tarihte önemli bir yere sahip olan Kırım Savaşı anlatılmış; illiyet bağı münasebetiyle tarihteki ve özellikle Osmanlı tarihindeki önemi göz önünde bulundurularak Kırım coğrafyası ve tarihteki yeri açıklanmıştır. Hastalıklara karşı alınan önlemler ve uygulanan tedavilerin anlatılması kaçınılmaz olmuş, buna istinaden Kırım Savaşı'ndan önceki Osmanlı sağlık sistemi ve karantina teşkilatının kuruluş süreci hakkında da bilgi verilmiştir.

Rumeli topraklarında yaşanan salgın hastalıklar ve alınan karantina önlemleri anlatılırken yoğun bir şekilde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı arşivinden yararlanılmıştır. Memleketin topraklarının önemli bir kısmında yaşanan salgın hastalıklar, devletin birçok kurumunu ilgilendirdiği için, istifade edilen kaynaklar çeşitlilik göstermiştir. Meclis-i Vâlâ mazbataları ve yazışmaları, Sadaret Umumi Vilâyet Evrakı, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi, komşu devletlerle ilgili meselelerde Hariciye Nezareti Tercüme Odası, Sadaret'e bağlı Nezaret ve Devâir Evrakı, Dahiliye Nezareti İrade Evrakı, Sadaret'e bağlı Mühimme Kalemi Evrakı, Sadaret'e bağlı Âmedi kalemi Evrakı istifade edilen önemli kurumlar ve kayıtlar olmuştur.

Kırım Savaşı yılları, II. Mahmut dönemindeki ıslahatlarla ön hazırlığı yapılan, Tanzimat Dönemi'nin ilk-orta kısmına denk düşmektedir. Bu dönemde devletin idari teşkilatlanmasında köklü değişiklikler yapılmıştır. Tezimizde birinci elden kaynak olarak istifade ettiğimiz belgelerin muhatabı olan kurumlar da bu dönemde kurulmuş ve dizayn edilmiştir. Bu kurumlardan Hariciye Nezareti, II. Mahmut zamanında, 1836 yılında kurulmuştur. Yeni kurulan bu nezaret bünyesinde, klasik dönemde faaliyet gösteren Divân-ı Hümayun kalemleri ve Tercüme Odası yerini korumakla beraber, birçok yeni birim faaliyete başlamış ve personel sayısı bir hayli arttırılmıştır. Bu anlamda tezimizde daha çok faydalandığımız Mektubi Kalemi ve Tercüme Odası,

Hariciye Nezareti'nin klasik dönem Osmanlı sisteminden miras aldığı birimleri olarak göze çarpmaktadır.

Klasik dönemdeki Sadaret Kethüdalığı makamı 1836 yılında önce Umur-ı Mülkiye Nezareti'ne, iki yıl sonra da Dahiliye Nezareti'ne dönüştürülmüştür. Dahiliye Nezareti'nin kuruluş amacı; vilayetlerdeki merkezi denetimi arttırıp Tanzimat'la birlikte devletten maaş alan memur sisteminin yaygınlaşmasıyla beraber, memurların maaş, tayin, terfi ve azil gibi özlük işlerini hızlı bir şekilde düzenlemek olmuştur.

Yine II. Mahmut zamanında, 24 Mart 1838 tarihinde kurulan Meclis-i Vâlâ diğer meclislerin üzerinde bir mahiyette, öncelikle kanun hazırlamakla görevlendirilmiş, aynı zamanda birçok konuda alınmış kararların yeniden ele alındığı ve temyiz edildiği yer olmuştur. Aynı dönemde kurulan en üst icracı kurul olan Meclis-i Vükela'ya proje üretmek, bu meclisin yürüttüğü bir diğer önemli görev olmuştur. Meclis-i Vâlâ, Kırım Savaşı yıllarında da birçok konuda kanun yapıcı ve temyiz mercii, hatta savaşın akabinde savaşta kusuru bulunan Osmanlı paşalarının yargılandığı kurum olmuştur. Oldukça büyük bir güce erişmiş olan bu kurumda tam da Kırım Savaşı esnasında, Alma Muharebesi'nden sonra önemli bir değişiklik yapılmış ve yoğunluğunu azaltmak için Meclis-i Âli-i Tanzimat kurulmuştur. Yasama ve yürütmeye ilgili önemli yetkilerini bu yeni kuruma devreden Meclis-i Vâlâ da faaliyetlerine devam etmiş; fakat küçük devlet memurlarının azil ve nasbı, bina tamiri, veraset meseleleri, inzibatî davalar, mülki taksimat, arazi anlaşmazlıkları gibi tali konularla ilgilenmiştir. Bu anlamda gerek geniş yetki ve güce sahip olan Meclis-i Vâlâ gerek sonradan küçültülmüş olan Meclis-i Vâlâ kayıt ve mazbataları, savaş yıllarında birçok konuda olduğu gibi salgın hastalıklar hususunda da çok önemli başvuru kaynakları olmuştur.

Klasik dönemde padişahın mutlak vekâlet makamı sadrazamlık 30 Mart 1838 yılında kaldırılmış; sadrazamlığın yerine Sadaret kurumu ihdas edilmiştir. Yeni dönemde sadrazamın fonksiyonu, padişahın mutlak temsilciliğinden yeni kurulan nezaretler arasında koordinasyonu sağlamaya indirgenmiştir. Sadrazam başkanlığında Bâb-ı Âli'de toplanmaya başlayan Heyet-i Vükela, bugünkü Bakanlar Kurulu'nun çekirdeğini teşkil etmiştir. Meclis-i Vükela'ya sadrazam, şeyhülislam, nazırlar, kaptan-ı derya, serasker ve Meclis-i Vâlâ reisi katılmıştır. Sadaret binası olan Bâb-ı Âli, aynı

zamanda Dahiliye Nezareti, Hariciye Nezareti, Meclis-i Vâlâ, Deâvi Nezareti ve Meclis-i Vükela'nın faaliyet gösterdiği mekân olduğu için en kritik kurum olmuştur. Temmuz 1851'de Bâb-ı Âli Evrak Odası kurularak, Bâb-ı Âli bünyesindeki tüm belgelerin bir arada işlem görmesi ve muhafaza edilmesi amaçlanmıştır. Bu tarihten itibaren Bâb-ı Âli'nin arşiv kayıtları çok daha düzenli tutulmaya başlanmıştır. Tezimizde faydalandığımız Sadaret birimlerinden Nezaret ve Devâir Evrakı, 1844-1922 yılları arasında Sadaret ile nezaretler ve diğer daireler arasında gerçekleşmiş yazışmaları ihtiva eden 1060 adet defterden oluşmaktadır. Umumi Vilayet Evrakı, Sadaret'in 1849-1922 yılları arasında vilayetler ile yaptığı yazışmalarını ihtiva eden 1608 adet defterden oluşur. Sadaret'e bağlı Âmedi Kalemi Evrakı, Sadaret ile Saray arasında 1839-1922 yılları arasında yapılan yazışmalar sonucu, iradesi çıkan belgelerin tıpkısını ya da özetini ihtiva eden 425 adet defterden oluşur. Sadaret'e bağlı Mühimme Kalemi Evrakı, yine klasik dönem idari sistemden miras alınmış bir birimdir. Mühimme defterleri, 1553-1915 yılları arasında tutulmuş Divân-ı Hümayun ve Meclis-i Vükela toplantılarında görüşülmüş en önemli dahili ve harici kararların kaydedildiği 419 adet defterdir.

Son olarak İrade tasnifinden bahsetmek elzem hale gelmiştir. İrade, malum olduğu üzere padişahın emri ve fermanı anlamına gelmektedir. Klasik dönemde padişahın fermanını tabir etmek için "hatt-ı hümayun" tabiri kullanılmıştır. 1832 yılından itibaren padişahın "serkâtib-i şehriyârî" denilen özel kâtibine sunulan arz tezkirelerine, padişahın cevabı olarak verilen yazıya irade denmeye başlanmıştır. Osmanlı arşivinde İrade tasnifi tahlil edildiğinde, hemen hemen bütün kurumlarla alakalı İrade evrakının mevcut olduğu müşahede edilecektir. Bu anlamda tez konusuyla alakalı İrade tasnifinden de ilgili kurumlar dahilinde istifade edilmiştir.

Ceride-i Havadis gazetesi dönem için oldukça önemli bir kaynak olmuştur. Savaş yıllarında yayın sıklığını arttıran ve birçok sayıya ilave çıkararak gazete, okurlarına Kırım Savaşı muharebeleri, dünyada ve Rumeli topraklarında yaşanan salgınlar ve alınan karantina önlemleri, kolera hastalığına karşı çare arayışları konularında teferruatlı ve ilgi çekici haberler sunmuştur. 1 Muharrem 1270 tarihinin savaşın başladığı Ekim 1853'e tesadüf etmesi hasebiyle, Ceride-i Havadis'in hicri 1270 ile Recep 1272 arasındaki ilgili yayınları taranmış ve haberlerinden istifade edilmiştir. Gazetede

özellikle Sivastopol'un düşüşünün anlatıldığı günler, İngiliz eserlerde anlatılanlardan farklı olması sebebiyle, o günlere ilişkin farklı bir anlatım olarak değerlendirilmiş ve özel olarak yer verilmiştir.

Erdoğan KELEŞ'in "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı" adlı doktora tezi, Kırım Savaşı'nı birçok açıdan ele alan bir çalışma olması sebebiyle Kırım Savaşı ile alakalı istifade edilen çalışmalardan biri olmuştur. Serap Torun'un "Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik" adlı doktora tezi, Kırım Savaşı'nda sağlık konusunu işleyen çok önemli bir çalışma olarak görülmüş, bu tezden savaş yıllarındaki sağlık hizmetleriyle alakalı konularda istifade edilmiştir. Saliha Önen'in "Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı" isimli yüksek lisans tezi, gazetenin savaşı nasıl anlattığına dair önemli bilgiler sunmuştur. Bu tez doğrultusunda Ceride-i Havadis gazetesinin ilgili sayıları Milli Kütüphane'den temin edilmiş ve değerlendirilmiştir. Doğu Aydın'ın "Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı" ve Mehmet Rezan Ekinci'nin "Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)" isimli yüksek lisans tezleri savaşla alakalı istifade edilen diğer önemli çalışmalardır. Aslı Taşpınar'ın "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı", Seyran Aktaş'ın "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Darüşşifâları" adlı yüksek lisans tezleri, Kırım savaşı öncesi, bir başka tabirle Tanzimat öncesi klasik dönem Osmanlı sağlık sistemi hakkında değerli bilgiler sunan çalışmalar olarak değerlendirilmiş ve istifade edilmiştir. Aycan Yıldız'ın "Kırım Harbi Sırasında Osmanlı Devleti'ne Gelen İngiliz Hekimleri ve Hastaneleri" adlı yüksek lisans tezinden savaş yıllarında sunulan sağlık hizmetlerine İngilizler açısından bakan önemli bir çalışma olarak istifade edilmiştir.

Orlondo Figes, Kırım Savaşı'yla alakalı eser yazan İngiliz yazarlardan öne çıkan isimlerden birisidir. Figes'in "Kırım: Son Haçlı Seferi" adlı eserinden, savaşla ilgili çok kapsamlı bilgiler sunan önemli bir eser olarak faydalanılmıştır. Hammer'in Kırım Hanlığı Tarihi" adlı eseri, Hammer'in birçok eserinde görüldüğü gibi oryantalist bir bakış açısına sahip olsa da Kırım tarihi anlatılırken istifade edilmeye değer bir eser olarak görülmüştür. Alan Palmer'ın "Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu", savaş hakkında yazılmış bir başka önemli İngiliz eseridir. Bir başka İngiliz yazar Clive Ponting, "Kırım Savaşı: Efsanenin Ardındaki Hakikat" adlı eserinde, İngiltere'ye ve

İngiliz propagandasının önemli bir unsuru haline gelmiş olan Florence Nightingale'e karşı eleştirel bir tutum takınmış, bu bakımdan Ponting'in eseri değerli görülmüş ve istifade edilmiştir. Ponting'in Florence Nightingale ile ilgili görüşlerine ilgili kısımda yer verilmiştir. Ponting'in eseri, savaş boyunca salgın hastalıklar nedeniyle yaşanan sıkıntılar konusunda da önemli bilgiler sunan bir çalışma olmuştur. Bir başka İngiliz yazar olan Adolphus Slade (Müşavir Paşa), Osmanlı bahriyesinde görev almış İngiliz asıllı bir subaydır. Slade'in "Türkiye ve Kırım Harbi" adlı eseri, İngiliz olmasına rağmen savaşa Osmanlı Devleti açısından bakan bir eser olarak önem arz etmiştir. Bedii Şehsuvaroğlu'nun "Türkiye Karantina Tarihine Giriş" adlı eseri, karantina tarihimizi anlatan kıymetli bir eserdir ve bu eserden karantina teşkilatının kuruluşu süreci anlatılırken istifade edilmiştir. Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı" adlı eseri, klasik dönem sağlık sistemi hakkında istifade edilen bir diğer eser olmuştur. Uzunçarşılı'nın "Osmanlı Tarihi" isimli ansiklopedisi, şüphesiz çok kıymetli bir emek sonucu neşredilmiş bir başucu eseridir. Kırım Hanlığı tarihiyle alakalı oldukça kapsamlı bilgiler sunan bu kıymetli çalışmanın ilgili sayılarının ilgili kısımlarından Kırım tarihi konusunda istifade edilmiştir. Bu minvalde, ömrünü Osmanlı arşivini düzenlemeye ve vesikaları okumaya vakfedip, birçok büyük ve önemli eseri, tarih efradının istifadesine sunmuş olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı hocanın aziz hatırasını bir kez daha saygıyla anmak isterim.

Ali Haydar Bayat'ın "Şer'iyeye Sicilleri ve Tıp Tarihimizde Rıza Senetleri" adlı makalesinden, sağlık tarihimizle ilgili farklı bir konuya temas eden bir çalışma olarak istifa edilmiştir. DİA'nın "Kırım" başlıklı anonim makalesi, Kırım Hanlığı öncesi Kırım tarihiyle alakalı kapsamlı bir özet sunan değerli bir çalışma olmuş ve istifade edilmiştir. Halil İnalçık'ın Diyanet İslam Ansiklopedisi için yazdığı "Kırım" başlıklı makalesinden, Kırım Hanlığı siyasi tarihinin kapsamlı bir şekilde özetlendiği önemli bir çalışma olarak faydalanılmıştır. Mehmet Karayaman'ın "Kırım Harbi'nde (1853-1856) Sağlık Hizmetleri" adlı makalesi savaş yıllarında sunulan sağlık hizmetleriyle alakalı malumat sunan çalışmalardan biri olarak değerlendirilmiştir. Erdoğan Keleş'in "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna" adlı makalesi, bizim de tezimizde önem atfettiğimiz Varna şehrine projektörleri çeviren bir çalışma olmuştur. Oya Dağlar Macar'ın "Kırım Savaşı'nda İstanbul, İzmir ve Çanakkale'deki İngiliz Hastaneleri" başlıklı makalesi, savaş yıllarında sunulan sağlık

hizmetleri konusuna katkı sağlayan bir başka çalışma olmuştur. Gülden Sarıyıldız'ın "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri" adlı makalesi, karantina teşkilatının anlatıldığı bölüme katkı sağlayan önemli bir çalışma olmuştur. C.P. Silver'in "Renkoi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance" başlıklı makalesi, dünyanın en önemli prefabrik hastanelerinden biri olan olarak Çanakkale'de kurulan Erenköy Hastanesi hakkında önemli bilgiler sunan bir çalışma olmuştur. Arslan Terzioğlu'nun "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri" adlı makalesinden savaş sırasında hizmet veren hastaneler hakkında kıymetli bilgiler sunan bir çalışma olarak istifade edilmiştir. Serap Torun ve Selim Kadioğlu'nun "Kırım Savaşı'nda İskorbüt İletisi" adlı makalesinden iskorbüt hastalığı konusunda değerli bilgiler sunan bir çalışma olarak istifade edilmiştir. İsmail Yaşayanlar'ın "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri" başlıklı makalesinden kolera hastalığıyla ilgili genel bilgiler verilmesi kaçınılmaz olarak istifade edilmiştir. Nuran Yıldırım'ın "Klasik Dönemde İstanbul Darüşşifâları" başlıklı makalesi, klasik dönem sağlık teşkilatı konusunda faydalanılan bir başka çalışma olmuştur. Yine Yıldırım'ın "Tanzimat'tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları" ve "Karantina İstemezük! Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyancılar" adlı makaleleri, Osmanlı topraklarında karantina uygulaması ve Karantina Nezareti'nin kuruluşu konularında değerli malumatlar sunan çalışmalardır.

Son olarak DİA (Diyanet İslam Ansiklopedisi) konusuna değinmek isterim. 1983-2016 yılları arasında, dünya müslümanları tarafından çok kapsamlı bir şekilde hazırlanmış; hemen her konuda özgün, güvenilir ve yeterli bilgi sunmayı başarmış olan 44 ciltlik Diyanet İslam Ansiklopedisi çalışmasını yürüten kurumları ve bu kapsamlı esere katkı sağlayan ilim adamlarını tebrik etmeyi ve kendilerine teşekkür etmeyi, bir tarih araştırmacısı olarak kendime bir borç bilirim.

GİRİŞ

Malatztgit zaferinden (1071) sonra Anadolu'yu yurt tutan Türkmenler, Büyük Selçuklu Sultanlığı'na bağlı olarak teşekkül ettirilen Türkiye Selçukluları Devleti'nin yıkılmasıyla (1308) Anadolu'nun kuzeybatı uç kısmında beylikler olarak varlık göstermeye başladılar. Bu beyliklerden biri olan Osmanlılar, bir uç gazisi Osman Bey (1258-1324) tarafından idare edilmekteydiler. Uçlarda yaşayan ve gaza icra eden Türkmen topluluklarında olduğu gibi, Osman Bey idaresindeki Türkmenler de beylerinin ismiyle, "Osmanlılar" adıyla bilinmektedirler. Osman Bey'in kısa süredeki başarıları, Türkmenlerin peyderpey gazi uç beyinin etrafında toplanmalarını sağladı ve Osmanlılar gittikçe güçlenen bir beylik olmaya başladılar. Sınırlarda bulunan Bizans kaleleri Osmanlılar tarafından kuşatılmaya başlandı. Osman Bey'in şanı ve gücü, İznik'in kuşatılması üzerine Bizans tarafından gönderilen kuvvetleri Koyunhisar'da (Bapheus) mağlup etmesiyle (1302) daha da arttı. Anadolu'da her biri Türkiye Selçukluları'nın önemli kentleri olan yerleşim yerlerinde temsil edilen kültür ve medeniyeti hazmetmiş olan idareciler ve âlimlerin bir kısmı Osman Bey'in etrafında toplanırken, Türk-İslâm devlet yönetimi ve gelenekleri de bu uç beyliğine intikal ediyor ve hayatiyet bulmaya başlıyordu. Orhan Bey'in (1324-1362) Bursa'yı fethetmesiyle (1326) tarihi ve ticarî bakımdan çok önemli bir şehir Osmanlı idaresine girdi. Orhan Bey'le beylikten müessis bir devlet olmaya doğru hızla yol alan Osmanlılar, bir taraftan Anadolu'daki Türkmen beyliklerini kendilerine bağlamak için mücadele ederlerken bir taraftan da Trakya'ya geçmiş (1351) ve hızla Avrupa kıtasına doğru ilerlemeye başlamışlardır. Orhan Bey'in büyük oğlu Süleyman (1360), Rumeli fütühatının başlangıcında önde gelen isim olmuştur. Rumeli'deki fütühat siyaseti, Anadolu'nun fetih siyasetinin aynısı olarak yürütülmüştür. Fethedilen topraklara Anadolu'dan müslüman Türkmenler getiriliyorlar ve iskân ediliyorlardı. Böylece Anadolu'dan sonra Trakya'nın da Türkleştirilmesi ve müslümanlaştırılması faaliyetlerine hız kazandırılıyordu. I. Murat döneminde (1362-1389) hızla genişleyen Osmanlılar, Germiyanogulları'nın Kütahya başta olmak üzere bir bölümü ile Hamidoğulları'nı topraklarına katmışlardı. Osmanlı Devleti, Karamanoğulları'nın ilk saldırılarını Bizans ve Sırplar'ın yardımlarıyla savuşturmuş; Kastamonu-Antalya istikâmetinin doğusuna doğru Sivas'a kadar genişlemiş ve bu coğrafyadaki beyliklere hâkimiyetini kabul

ettirmiştir. I. Murat savaş meydanında öldüğünde (1389) Osmanlılar, Balkanlarda ve Anadolu'da haraçgüzâr beylikler üzerinde yüzölçümü geniş bir devlet kurmuşlardı. I. Bayezit (1389-1402) devrinde Anadolu'da ilhak edilen beyliklerin idaresine idareci tayin eden Osmanlı Devleti, biraz zayıflamış oldukları Balkanlar'da da Arnavutluk dâhil hem yeni topraklar elde etmiş hem daha önceki gücünü pekiştirmiş; Niğbolu zaferiyle de İslâm dünyasındaki itibarını yükseltmiştir. Fakat İlhanlılar'ın Anadolu'daki varisi olarak gelen Timur, Ankara Savaşı'nda (1402) I. Bayezit'i mağlup ederek Anadolu'daki beyliklere yeniden hayat vermiş ve kendine bağlı vassal beylikler haline getirmiştir. I. Bayezit'in varisi olan çocukları, Timur'un ölümüyle kendilerine miras kalan yerlerden sonra Osmanlı'nın geri kalan topraklarında da mücadeleye başladılar. Fetret Devri olarak adlandırılan bu karmaşık taht mücadeleleri yıllarının (1402-1413) sonunda, Osmanlı tahtına I. Mehmet Çelebi oturmuştur. I. Mehmet, 1416'da kaybedilen bütün topraklara yeniden sahip olmayı başarmış; kaybedilen toprakları tekrar birlik altında toplamakla kalmamış, devletin müesses nizamını da kuvvetlendirerek Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu olmuştur. I. Mehmet'in ölümü (1421) üzerine Bizanslılar, Venedikliler ve Macarlar Şehzade Mustafa'nın taraftarı gibi görünerek, Osmanlı ülkesinde kısa bir süre için iç huzursuzluk çıkarmaya çalışmışlardır. Bu esnada tahta geçmiş olan II. Murat, bu isyanları bastırdığı gibi hem Balkanlar'da hem Anadolu'da yeni topraklar zapt etmek, devletin güç ve kuvvetini artırmak için kesif faaliyetlere devam etmiştir.¹

Fatih Sultan Mehmet dönemindeki seferlerle Anadolu ve Rumeli'de genişlemeye devam edilirken, Osmanlı Devleti'nin sınırları Karadeniz'in güney ve kuzey kıyılarına kadar uzanmıştır. 1475 yılında birkaç yıldır Kırım Hanlığı'nda yaşanan taht mücadeleleri Osmanlı Devleti'nin müdahalesini kaçınılmaz kılmış; Fatih Sultan Mehmet'in bölgeye gönderdiği Gedik Ahmet Paşa, taht mücadelelerine son verdiği gibi Kırım Hanlığı'nı da Osmanlı Devleti'ne tabi olan bir devlet haline getirmiştir. II. Bayezit devrinde siyasî sebeplerle kısa süre duraklayan seferler ve fetihler, XVI. yüzyıl boyunca I. Selim, Kanunî Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet dönemlerinde devam etmiş; bir taraftan Avrupa'nın orta kısımlarını zorlarken, diğer taraftan devletin sınırlarını Suriye ve Mısır'la birlikte Kuzey Afrika'ya kadar genişletmiş ve Kafkasya'ya

---

¹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezen), YKY, İstanbul 1995, s.1-29

Osmanlı hâkimiyetine almıştır. XVII. yüzyılın başından itibaren iç meselelerle uğraşan Osmanlılar, asrın ikinci yarısında az da olsa toparlanacaklar, Girit ve Podolya'yı sınırlarına katacaklardır. II. Viyana kuşatmasıyla (1683) Osmanlı'ya karşı teşekkül eden "Kutsal İttifak", Karlofça Antlaşması (1699) ve İstanbul Antlaşması'yla (1700) Osmanlılar'ın genişlemesini durduracaktır. İstanbul Antlaşması'yla Azak Denizi ve dolayısıyla Kırım, Osmanlı-Rus münasebetlerine konu olacaktır.² XVIII. yüzyılda ve özellikle 1768-1774 Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Rus münasebetleri çok kesif bir hal alacaktır. Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ve Ruslar'ın Kırım'ı ilhakı (1783) sonrasında, Osmanlı-Rus münasebetlerinde Kırım, her dâim merkezi bir hal alacaktır.³

Fatih'in İstanbul'u alarak Bizans Devleti'ne son vermesi, Türk ve dünya tarihinde çok önemli değişikliklere sebep olmuştur. Batı, kadim bir coğrafya ve medeniyet sahasından Avrupa'nın iç kısımlarına çekilirken, batısında Endülüs Devleti ve güneydoğusunda Osmanlı Devleti olmak üzere, iki büyük İslam medeniyeti arasında kalmıştır. Fatih'in Güney Avrupa'da ilerleyişi ve Anadolu'daki Karamanoğulları ve Akkoyunlu topraklarını Osmanlı Devleti'ne katmasıyla artık devletin sınırları hemen hemen Doğu Roma medeniyetini tamamıyla içine almış, Osmanlılar Batı medeniyetinin önemli unsurlarını bünyesine katmışlardır. Bu gelişmeler, Avrupa'nın kendisini sorgulamasına itmiş olmalıdır. Avrupa'daki Reform ve Rönesans hamlelerinde, XIV-XVI. yüzyıllardaki İslâm medeniyetlerinin etkilerinin göz ardı edilmesi mümkün değildir.⁴

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk devletlerinin siyasî, idarî, sosyal ve iktisadî sahadaki kültür ve medenî mirasını devralmıştır. Bilhassa Türkiye Selçukluları ve İlhanlı Devleti'ne ait teşkilat ve kanunlar, Osmanlılar için başlıca örnekler olmuştur. Selçuklular'ın terkip ve temsil ettikleri İslâm-Türk geleneğinin derin etkileri, doğal olarak Osmanlı devlet ve müesseselerini en fazla etkileyen unsur olmuştur. Bu minvaldeki Osmanlı müesseseleri, XIV. yüzyıldan başlamak üzere teşekkül etmeye

---

² Hikmet Çiçek, "XVIII.-XIX. Yüzyıllar Osmanlı-Rus Münasebetlerine Dair Önemli Bir Kaynak: 83/1 Numaralı ve 1113-1309/1701-1891 Tarihli Rusya Ahidname Defteri", *Türk Dünyası Araştırmaları TDA* Ocak -Şubat 2021 Cilt: 127 Sayı: 250, s. 37-66

³ Bkz. Rocerik H. Davison, *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, (Çev. Mehmet Moralı) 2016 İstanbul, s-58-86

⁴ Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977

başlamıştır. Devletin kuruluşundan itibaren idarî, siyasî, sosyal ve iktisadi şartlarda meydana gelen gelişme ve değişimlerin etkisiyle ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak üzere müesses çalışmalar yürütülmeye devam etmiştir.⁵ Fakat Osmanlı Devleti, Bizans'tan miras alınan topraklarda yaşayan gayrimüslimlerle uzun süre birlikte yaşamaktan kaynaklanan kültürel etkileşimler almış olmakla beraber, Bizans müesseselerinden doğrudan bir müesses yapı almamıştır.⁶

İnsanlık tarihinin geçmişinden bugüne, en büyük afetlerden biri salgın hastalıklar olmuştur. Salgın hastalıklar, başta hayvanlardan olmak üzere topraktan, sudan ve insandan insana bulaşarak insan hayatı için son derece tehlikeli olmuştur. En küçük yerleşim yeri olan köyden başlamak üzere, bir şehri, hatta bazen bir devleti kısa sürede yok edecek sonuçlara yol açmıştır. Öncelikle veba olmak üzere sıtma, tifo, çiçek, difteri, kolera, kızıl, kızamık, dizanteri, verem ve hatta grip gibi salgın hastalıklar, tarih boyunca toplumsal hayatları doğrudan etkilemiş; dâimi ve geçici göçlere yol açmış; sosyal ve iktisadi krizlere sebep olmuştur. Bütün insanlık tarihinin eski çağlarından günümüze kadar bu hastalıklarla mücadele edilmiş ve bu hastalıklara çare aranmıştır. Bu çabaların neticesinde, hastalıkların tedavisinde önemli başarılar elde edilmişse de genel anlamda salgın hastalıkların ortadan kaldırılması hususunda topyekûn başarı sağlandığı konusu tartışmalıdır.

Osmanlı Devleti, doğal olarak kuruluşundan itibaren hastalıkların tedavisi için kişiler ölçeğinde ve salgın hastalıkların önlenmesi için toplumsal ölçekte önemli faaliyetler icra etmiş bir devlettir. Anadolu, Rumeli, Kuzey Afrika, Mısır, Arap coğrafyası, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım ve Kafkasya'ya kadar yayılan coğrafyada varlığı bilinen devlet, kendi çağının gerisinde kalmayacak seviyede usul ve esaslarla salgın hastalıklarla mücadele etmeyi sürdürmüştür. Hastalıkların teşhis edilmesi ve tedavilerinin sağlanması, salgın hale dönüşmüş bir hastalığın bertaraf edilmesi için özellikle XIX. yüzyılda birçok sağlık müessesesi inşa edilmiştir. Fakat sarf edilen bütün ciddi çabalara rağmen devletin ömrü müddeti içerisinde, yüzbinlerle ifade edilebilecek sayıda insanların ölümüne engel olunamamıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin açlık,

---

⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, İsparta 2002, s.17

⁶ Bu hususta en geniş tetkikleriyle bkz. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981.

kıtlık, kuraklık, çekirge istilası gibi büyük afetlerle karşılaştığı dikkate alınır, salgın hastalıklarla mücadelesinde ekonomik anlamda bütün fedakârlıklara katıldığı kabul edilmelidir. Millet de devletin içine düştüğü bütün sıkıntılarda olduğu gibi salgın hastalıklarla mücadelesinde de gönüllü hizmetlerle katkı sağlamış ve hiçbir fedakârlığı esirgememiştir.

Osmanlılar'ın sağlık sistemine bakıldığı zaman, genel olarak Osmanlı tıbbının Tanzimat'tan önce doğulu, İslamî ve klasik bir karakter taşıdığı görülmektedir. Kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar geçen süreçte, Anadolu Selçukluları'ndan önemli derecede etkilenildiği ve uzun bir süre sağlık sisteminde önemli bir değişiklik yapılmadığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu XIII. yüzyılın sonlarında, Anadolu topraklarında o dönem için bir hayli zengin ve dikkat çekici nitelikte bir sağlık hizmeti yapılanması bulunmaktadır. Anadolu'nun birçok büyük şehrinde hastaneler (darüşşifâ, darü's-sıhha, bimâristan, mâristan) mevcuttur ki bunlar vakıf hastaneleridir; bu mekânlarda halka yönelik sağlık hizmeti verilmiştir. Selçuklu zamanından kalan bu hastaneler varlıklarını sürdürürken Osmanlı Devleti'nin başkent ve önemli şehirlerinde bunlara yenileri eklenmiştir. Vakıfların hastane kurarak yerine getirdiği sağlık hizmeti ile bu hizmetin amaç, işlev ve yöntemine devletin doğrudan ya da dolaylı ne kadar etkisi olduğu; daha doğrusu bu hizmetin Osmanlı yönetiminin ne kadar bilinçli bir politik yaklaşımının sonucu olduğu bilinmemektedir.

İmparatorluk dönemine geçen Osmanlı'da, Fatih Sultan Mehmet döneminde de "hekimbaşılık", sağlık sistemi içindeki en önemli kurum olmuştur. Padişahın birinci hekimi, saray hekimlerinin başı ve sarayın birün erkânından olan hekimbaşı, aynı zamanda ülkedeki sağlık sisteminin başındaki görevlidir. Hekimbaşılık Osmanlı'da 380 yıl boyunca sürmüş ve bu sistemde 46 hekimbaşı görev yapmıştır. Osmanlı, imparatorluk döneminde monarşinin tüm özelliklerini sağlık politikalarına ve uygulamalarına yansıtmıştır. İdari yapının saray merkezli ve askeri olmasına bağlı olarak devlet eliyle yürütülen sağlık hizmetleri de daha çok saraya ve orduya yönelik olmuştur. Devletin sağlık işlerini düzenleyen tabip, cerrah ve diğer sağlık personelinin görevlendirme yetkisini elinde bulunduran reisü'l-etibba (hekimbaşılık) kurumundan başka resmi bir örgüt bulunmamaktadır. Toplumun çoğu, genellikle serbest çalışan tabip ve cerrahlardan ücret karşılığında hizmet almıştır. Bunun yanında, padişah ve

yakınlarının hayra yönelik kurduğu hastane ve şıfa evleri ile askeri tabipler ve özel nitelikli vakıflarca da kimsesiz ve yoksullar için bir kısım sağlık hizmetleri verilmişse de bu kesim için yerleşik olan hizmet biçimi özel hizmetler olmuştur. Gerek devlet ve hayır kurumlarınca ve gerekse özel kişilerce sunulan bu hizmetler; İstanbul, Bursa, Edirne, Kayseri ve Selanik gibi büyük şehirlerle sınırlı kalmıştır. Devlet, doğrudan tıbbi bakım hizmetleri yanında, içme suları ve besin kontrolü, kanalizasyon yapımı ve ölü defni, çeşitli sosyal yardım hizmetleri gibi toplum sağlığını ilgilendiren diğer bazı konular ile de ilgilenmiştir. Bu alanlarda temel bazı hizmetler üretilmiş olsa da hizmetler birkaç büyük şehir ile sınırlı kalmıştır. Özet bir anlatımla; topluma sunulacak sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler XIX. yüzyılın sonlarına kadar devletin asli görevleri arasında sayılmamıştır. Sonuç olarak sağlık kurum ve kuruluşları Osmanlı Devleti'nde köklü ıslahat girişimlerinin başladığı III. Selim dönemine kadar hem uygulama hem de görünüm açısından Selçuklu döneminin bir tekrarı özelliği taşımaktadır. Dârüşşifâ, bimarhâne veya timarhâne gibi çeşitli isimlere sahip olan sağlık kurumları, devlet tarafından açılan resmi kurumlar olarak değil, genellikle devlet adamları ve şahısların vakıf sistemi içerisinde toplum hizmetine sundukları sosyal yardım kuruluşları olmuştur.⁷

---

⁷ Umut Beylik, İbrahim Halil Kayral, Ümit Çıraklı, “13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türk sağlık sisteminin gelişim süreci üzerine bir derleme”, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, Health Care Acad J* • 2015 • Vol 2 • Issue 4, s. 184

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRIM VE KIRIM SAVAŞI

1.1. Kırım Coğrafyası ve Kırım Adının Anlamı

Batı ve güneyden Karadeniz, doğu ve kuzeyden Azak deniziyle çevrili, 9 km. genişliğinde, 20 km. uzunluğundaki bir berzahla karaya bağlanan Kırım yarımadası 26.140 km² genişliğindedir. Anakara ile irtibatını sağlayan Orkapı adlı berzah, yarımadaya anakaradan gelebilecek tehlikelere karşı tabii bir engel durumundadır. Bu dar bağlantı sebebiyle yarımada, bir bakıma ada özelliği taşımaktadır. Bundan dolayı buraya halk arasında “Yeşilada” ismi de verilmiştir. Kıyıları girintili çıkıntılı olup uzunluğu yaklaşık 1000 kilometreyi bulur. Kıyılarında gemilerin yanaşmasına elverişli koylar, tabii limanlar mevcuttur. Yenikale tarafından başlayıp kuzeyde dar bir uzantıyla karadan ayrılan setten Orkapı’ya kadar varan bölümdeki sığ sulara Sıvaş denizi denilir, burası Kırım’ı Azak denizinden ayırır. Sahillerinin en mâmur kısmı Kefe ile Akıyar arasındaki kesimdir. Yarımada güneybatıdan kuzeydoğuya ve batıdan doğuya doğru uzanan dağ silsilesinde en yüksek kesimler 1500 metreyi aşar (Yalta’nın kuzeyinde 1545 m.). Bazı kesimleri denize dik iner. Dağlık alanların üzerindeki yaylaların gerisinde ise düzlük bozkırlar bulunmaktadır. Bu dağlar aynı zamanda zengin su kaynaklarına sahiptir, kuzeybatı ve kuzey istikametindeki çeşitli ırmaklar buradan çıkar. Bahçesaray, Akmesjid, Karasubazar gibi eski Kırım şehirleri bu dağların kuzey eteklerinde ırmak havzalarında yer alır.⁸ İklim şartlarının müsait olması sebebiyle eski zamanlardan beri buğday ambarı olarak bilinen Kırım, bitki çeşitliliği bakımından da zengindir. Sağlam iklimi ve tedavi amaçlı kullanılan sayısız tuz ve çamur gölleri ile Kırım’da tedaviye ve istirahata müsait bir coğrafya göze çarpmaktadır.⁹

Kırım Yarımadası’nın adı olarak kullanılan “kırım” kelimesinin Türkçe sözlükte anlamı “savunmasız insanların veya tutsakların toplu olarak öldürülmesi; katliam; hayvanların hastalık, soğuk gibi sebeplerle ölmesi”¹⁰ şeklinde geçmektedir. Kırım coğrafyasına verilen bir diğer isim olan “Tavrida” kelimesi, tarihin eski zamanlarından

⁸ Halil İnalçık, “Kırım”, *DİA XXV*, Ankara 2002, s. 447-450

⁹ Mirza Bala, “Kırım”, *İA*, MEB, C.6, İstanbul 1993, s. 743 (741-746)

¹⁰ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1416

itibaren Kırım'a gelip yerleşen kavimlerden biri olan Tavrlar'dan gelmektedir.¹¹ Fakat Kırım ahalisi Kırım'ı çoğunlukla "Yeşilada" olarak adlandırmıştır.¹²

1.2. Kırım'ın Tarihteki Yeri ve Önemi

Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından ilhak edilip, yıllarca devam eden sistematik asimilasyon ve tehcir politikalarıyla (en büyüğü 1944 yılında Stalin tarafından gerçekleştirilmiştir) değiştirilinceye kadar, uzun yıllar Türkçe konuşan Tatarlar'ın yurdu olmuştur.¹³ Öncesinde ise Kırım, tarih boyunca birçok kavime ev sahipliği yapmıştır. Bilinen en eski sakinlerinin sırasıyla Tavrlar, İskitler ve Kimmerler olduğu iddia edilmektedir. M.Ö. VI. yüzyılda Kırım'da ilk Yunan kolonileri kurulmuştur. Kırım'ın sahil kolonileri M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. IV. yüzyıl arasında Roma idaresinde kalmıştır. Bu yıllarda iç kesimlerde göçebe yaşayan Sarmatlar ikamet etmektedir. Hunların Kuzey Avrupa'ya gelmesiyle Kırım sahillerine Sarmatlar'a bağlı Alanlar yerleşmiştir. Bu gruplar Hunlar'ın Avrupa'ya yaptığı seferlere de iştirak etmişlerdir.¹⁴

VII. yüzyılda Kırım'ın iç kesimleri Hazarlar'ın hâkimiyetine girmeye başladı. Hazarlar bölgeyi tudun denilen valiler aracılığıyla yönettiler. VIII. yüzyıla kadar sahilleri de kontrol altına almayı başaran Hazarlar, böylece gerçek anlamda Kırım'ı hâkimiyeti altına alan ilk topluluk oldular. Hazarlar'ın yıkılışının ardından zaman zaman İskandinav korsanlarının saldırılarına da uğrayan bölgeye Peçenekler yerleşmeye başladılar. Doğu sahilleri ise Kıpçaklar'ın eline geçti. Hazarların bakiyesi Musevi Karayim Türkleri de uzun yıllar bölgede yaşamaya devam ettiler.¹⁵

Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde, Hüsamettin Çoban idaresindeki Selçuklu ordusunun Suğdak liman şehrini ele geçirmesiyle Kırım ile Anadolu arasındaki en sağlam bağ kurulmuş oldu. Aynı dönemde, 1223'te meşhur Kalka zaferiyle bölgeye yerleşmeye başlayan Moğollar'a karşı Kıpçak, Başkırt, Bulgar ve

---

¹¹Erşahin Ahmet Ayhün, "Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri", (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Târîhi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 5

¹² Bala, a.g.m., s. 741

¹³ Mehmet Akif Kireççi-Selim Tezcan, *Kırım'ın Kısa Tarihi, A. Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırmaları Dizisi*, Ankara 2015, s. 5

¹⁴ İnalçık, a.g.m., s. 447

¹⁵ İnalçık, a.g.m., s. 447-448

Aslar'ın direniş, 1239 yılında Batuhan tarafından tamamen kırıldı. Bu tarihten itibaren Moğol-Türk Altınorda hâkimiyetine giren bölgede, Memlûk tüccarları vasıtasıyla İslam dini de hızla yayılmaktaydı.¹⁶

Kırım ile Anadolu arasında ikinci büyük bağ II. İzzedin Keykavus aracılığıyla kuruldu. Girdiği taht mücadelesini kaybeden Keykavus önce İstanbul'a, ardından Altınorda hanının müsaadesiyle Kırım'a yerleşmiş, ölüm tarihi olan 1278'e kadar burada kalmıştır. Keykavus'u takip eden Türkmenler de uzun yıllar burada yaşamışlardır.¹⁷

1261'de Bizans'tan Nif Antlaşması ile ticari imtiyaz koparan Cenevizliler, ardından Altınorda hanından da müsaade alarak Kuzey Anadolu ve Kırım sahillerine ticari koloniler kurmaya başladılar. Kefe, Balaklava ve Suğdak Cenevizliler'in en önemli ticari merkezleri haline geldi. Daha XIII. yüzyılın başından itibaren bölgeye ilgi göstermeye başlayan Venedikliler ise burada Ceneviz hâkimiyetinin kurulmasının önüne geçemediler. Bu yıllarda Kırım aynı zamanda tam bir dinler mozaği görünümünü almaktaydı. Kıyı kesimlerinde, zaten uzun süre var olan yoğun Hristiyan nüfusu varlığını korumuştur. Ortodoks Hristiyanlar'ın eski Kırım'da bir psikoposluğu olduğu gibi, Katolikler'in de Kefe'de bir psikoposlukları bulunmaktaydı. Cenevizliler tarafından desteklenen Fransisken tarikatı da uzun yıllar bölgede misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuş fakat bölgeyi hristiyanlaştırma teşebbüsleri XIV. yüzyıl sonlarında başarısızlığa uğramıştır.¹⁸

1395'te Altınorda hanı Toptamış Han ile savaşmaya başlayan Timur, kısa sürede hanlığı yıkmış, bu savaş esnasında Azak'ı tahrip edip Kefeyi de ele geçirerek Ceneviz kolonilerine ağır bir darbe vurmuştur.¹⁹ Altınorda Hanlığı'na Timur'un vurduğu büyük darbeden sonra taht mücadeleleri başlamış, bu mücadeleler neticesinde Kırım Hanlığı siyasi bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Cengiz Han'ın küçük oğlu Cuci'nin

---

¹⁶ *DİA*, XXV, s. 448-449

¹⁷ *DİA*, XXV, s. 448-449

¹⁸ *DİA*, XXV, s. 448-449

¹⁹ *DİA*, XXV, s. 449

soyundan gelen Uluğ Muhammed ve Edike, uzun süren mücadelelerin sonunda rakiplerine üstünlük kurup bağımsız bir hanlık kurmayı başarmışlardır.²⁰

Kırım'ın ve Doğu Avrupa tarihinin en önemli devletlerinden biri şüphesiz Kırım Hanlığı'dır. Hanlık, 1427 yılından 8 Nisan 1783 yılına kadar yaklaşık 356 yıl Kırım'da var olmuştur. 1 Haziran 1475'ten 21 Temmuz 1774'e kadar ise Osmanlı Devleti'ne tabi bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür.²¹ Sivastopol'un inşasından önce Kırım Hanlığı, dokuz başkente sahip olmuştur. Bahçesaray, Kefe (Feodosia), Karasu, Gözleve (Evpatorya), Orkapı (Perekop), Balaklava, Suğdak, Kerç ve Yenikale Hanlık'ın başkentliğini yapmış olan önemli şehirler olmuştur.²²

Baskın görüşe göre Kırım Hanlığı'nın gerçek kurucusu Hacı Giray'dır. Hacı Giray adına basılmış en eski paranın basım yılı olan 1441 yılı Hanlık'ın kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir. Hacı Giray Hanlık'ı kurduktan sonra Moskova Knezliği ile dostluk kurup Altınorda hanına karşı durumunu kuvvetlendirmiştir. İstanbul'un fethinden sonra ise Osmanlı Devleti ile ittifak yapıp Kefe'yi kuşatmış ve Cenevizliler'i vergiye bağlamıştır.²³

Hacı Giray'ın ölümünden sonra oğulları arasında taht kavgası başladı. Esas taht mücadelesi Mengli Giray ile Nur Devlet arasında yaşanmaktaydı. Kefe tudunu ve Şırın kabilesi beyi²⁴ olan Eminek ise bu mücadelenin kazananını belirleyen ve her an taraf değiştirebilecek önemli bir figürüydü. Bölgedeki varlığı pamuk ipliğine bağlı olan Cenevizliler doğal olarak bu durumdan sonuna kadar faydalandılar. 1468'den 1475'e kadar devam eden bu karmaşık mücadeleler neticesinde, son kertede Nur devlet tahtta, Mengli Giray Kefe'de hapisteydi. Eminek bu ortamda Fatih Sultan Mehmet'ten yardım

²⁰ Halil İnalçık, "Kırım Hanlığı", *DİA*, XXV, s. 450

²¹ Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi VII*, Hayat Yayınları, İstanbul 1965, s.7

²² Joseph von Hammer-Purgstall, *Kırım Hanlığı Tarihi (Çev. Seyfi Say)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013, s.24

²³ İnalçık, *a.g.m.*, s.450

²⁴ Kırım hanının veliahtı yani kalgayı, Şırın, Barın, Kıpçak ve Argın gibi asil kabileler tarafından seçilmekteydi. Bu kabilelerden en önde geleni Şırın kabilesiydi. Şırın beyi, han tarafından azledilemez ve han ailesinden biriyle evlenirdi. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, s.42(çevirmen dipnotu); Uzunçarşılı'ya göre de dört Keraçi denilen Şırın, Mansur, Barın ve Secut kabilelerinin beylerinin oluru olmadan olağanüstü hallerde kararlar alınmazdı. Şırın (Şırın) beyleri hanın tuğrasından daha küçük bir tuğra sahibiydiler ve Şırın beylerinin tuğrasının olmadığı han yarlıkları meşru kabul edilmezlerdi. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III/II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.36

isteyince, artık beklediği ortamın oluştuğunu düşünen Fatih Sultan Mehmet, Gedik Ahmet Paşa'yı bölgeye gönderdi. Gedik Ahmet Paşa tarafından hapisten kurtarılan Mengli Giray, Nur Devlet'in yerine Hanlık tahtına oturtuldu ve Osmanlı'ya tabi bir han olduğunu kabul etti. 1476'da Altınorda hanı Seyyid Ahmet'in bölgeye saldırmasıyla Mengli tahtını terk ederek kaçtı. Ardından Osmanlı'nın tehdidi üzerine bölgeye bir valisini bırakıp başkente dönen Seyyid Ahmet, Osmanlı'nın bu defa Nur Devlet'i kendine tabi bir han olarak Kırım tahtına oturtmasına engel olamadı. Mengli Giray ise beceriksizliği yüzünden İstanbul'da hapsedildi. İki yıl sonra Mengli Giray'ın kaderini değiştiren yeniden Eminek oldu. Kırım kabile aristokrasisinde söz sahibi olan Eminek, Nur Devlet'e karşı büyük bir ayaklanma çıkarıp, Osmanlı'dan Mengli Giray'ı yeniden tahta çıkarmasını istedi. Durumun kritikliği üzerine Osmanlı Devleti Mengli Giray'ı üçüncü defa Kırım tahtına çıkmak üzere hapisten çıkartıp Kırım'a gönderdi. Mengli Giray'ın bu üçüncü dönemi (1478-1514) gerek kendisinin Kırım tahtında gerek Osmanlı'nın bölgede olan hâkimiyetini güçlendirmiştir. II. Bayezid'in Akkerman seferine (1484) katılan Mengli, Yavuz Sultan Selim'in de kayınpederi olmuş, hatta tahtı almasına yardımcı olarak Osmanlı Devleti ile çok kuvvetli bağlar kurmuştur.²⁵

Mengli Giray'ın ölümünün ardından tahta geçen oğlu Mehmet Giray, Kırım'a en parlak yıllarını yaşatmış, Yagellonlar²⁶ ile ittifak yapıp Moskova'yı kuşatmış ve Moskova knezini yıllık haraca bağlamıştır. Kardeşi Sahib Giray da Kazan tahtını ele geçirince bölgede Moskova'nın etkisi oldukça azalmaya başlamıştır. Mehmet Giray'ın Astrahan seferi dönüşünde Nogaylar²⁷ tarafından yapılan ani bir baskınla öldürülmesi, Sahib Giray'ın Osmanlı'nın yardımıyla Kırım tahtına oturmasıyla neticelenmiştir (1532). Bu yıllarda Kazan, Astrahan ve Kırım Hanlığı tahtı için süren mücadeleler ve Osmanlı Devleti'nin bölgeyle tam manasıyla ilgilenememesi, Moskova Knezliği'nin gücünün kırılmasına engel olmuştur. Karmaşayla geçen birkaç yıldan sonra Sahib Giray 1549'da gücü tamamen ele almayı başarmıştır. Yeni han Kazan'da Safa Han'ı tahta geçirdiği gibi, Osmanlı'nın gönderdiği topraklarla Astrahan'ı da zapt etmiştir. Elde ettiği

---

²⁵ İnalçık, *a.g.m.*, s.451

²⁶ Litvanya ve Polonya'da 1386-1572 yılları arasında hüküm sürmüş olan hanedandır. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, s.38(çevirmen dipnotu)

²⁷ Nogay adı, Altınorda halkını teşkil eden Türk kabilelerinin müslüman olmasını sağlayan Nogay Han (ö.1299)'dan gelmektedir. Bu Türk kabileleri, Nogay Han'ın ölümünün ardından ona olan saygı ve sevgilerinden dolayı kendilerini Nogaylar olarak isimlendirmişlerdir. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, s.45(çevirmen dipnotu)

başarılarından sonra Sahib Giray'ın Osmanlı'dan Közleve iskelesini istemesi ve sadrazam Rüstem Paşa'yla yaşadığı üstünlük münakaşaları, kendisi ve bölgenin kaderi adına adeta dönüm noktası olmuştur. Sahib Giray İstanbul'dan gönderilen Devlet Giray tarafından öldürtüldü ve tahta Devlet Giray geçmiştir. Yaşanan bu karmaşadan faydalanan Moskova Knezliği bir yıl sonra Kazan Hanlığı'nı, dört yıl sonra ise Astrahan'ı ele geçirerek kısa sürede bölgenin en güçlü devleti haline gelmiştir.²⁸

Devlet Giray döneminden XVII. yüzyıl başlarındaki Ruslar'ın Karadeniz sahillerine sürekli akın yaptıkları döneme kadar geçen süreçte, Kırım Hanlığı Ruslar'ı Volga havzasından atmak için mücadele etmiştir. Bu mücadeleye artık Osmanlı Devleti de aktif bir şekilde katılmaya başlamıştır. Devlet Giray'ın 1565'te Osmanlı topraklarının da bulunduğu ordusuyla yaptığı Rusya seferi başarısız olmuştur. Bu seferden dört yıl sonra, bu defa Osmanlı ordusunun da iştirak ettiği Rus seferinden de istenen başarı elde edilememiştir. Esasen Osmanlı Devleti, sadece Kırım için değil, bölgedeki diğer müslüman toplulukların yardım çağrıları üzerine 1563 yılından beri Astrahan üzerine bir sefer hazırlığı düşüncesindeydi. Sokollu Mehmet Paşa'nın Don ve Volga nehirlerini birleştirip donanmayı Hazar Denizi'ne indirme fikriyle birleşen bu arzunun gerçekleştirilmesine ancak 1569 yılında Kasım Paşa emrindeki 15.000 kişilik ordunun bölgeye intikal etmesiyle geçilebildi. 15.000 kişilik bu ordu, Devlet Giray'ın ordusuyla beraber Don ve Volga'nın birbirine en yakın olduğu yerdeki Altınorda'nın harabeye dönmüş eski başkentine geldi. Kanal kazma girişimlerinin başarısız olacağı anlaşılınca, ordular güneye, Astrahan'a yöneldiler. Buradaki Rus kalesi kuşatma altına alındı. Fakat yaklaşan kış mevsimi ve Osmanlı'nın bölgede kontrolü tamamen ele geçirmesini istemeyen Devlet Giray'ın isteksizliği, bu kuşatmanın başarısızlıkla neticelenmesine sebep oldu. Osmanlı divanında ise gücü ele geçiren Sokollu muhalifi vezirler, zaten bunu beyhude bir çaba olarak ifade etmekteydiler. 1571'de yine Moskova üzerine sefere çıkan Devlet Giray, Moskova etrafını yakıp yıktı. Kırım hanı bu başarısından dolayı Osmanlı padişahı tarafından tebrik edildiyse de esas gayesi olan Kazan ve Astrahan'ın boşaltılması konusunda bir şey elde edemedi. Kazan ve Astrahan, 1592'de Osmanlı Devleti tarafından Rus Çarlığı'ndan resmen istendiyse de artık Ruslar'ın buralardan çıkmayacağı kabul edilen bir gerçeğe dönüşmüştü. Rus Çarlığı'na karşı Osmanlı

---

²⁸ İnalçık, *a.g.m.*, s.452

Devleti'nin desteği olmadan ayakta kalamayacak hale gelen Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti için bölgedeki mücadelenin seyri artık değişmişti. Bundan böyle en önemli mesele, Rusların Kafkaslar'a ve Karadeniz'e doğru ilerlemesini engellemek olacaktı.²⁹

Osmanlı Devleti'nin, İran ve Habsburg Avusturyası ile 1578-1606 yılları arasındaki kesintisiz sayılabilecek uzun savaş döneminde Kırım Hanlığı'na olan ihtiyacı hiç olmadığı kadar arttı. Bu dönemde, teamülün dışına çıkılarak Kırım ordusu doğuya yapılan İran seferlerine de götürüldü. Bu seferlerde Osmanlı paşalarının Kırım hanlarına kendi astlarıymış gibi davranmaları, Kırım'da büyük hoşnutsuzluk doğurmaya başladı. Kırım'da başlayan bu hoşnutsuzluk önce muhalefete, ardından açık isyana dönüştü. XVI. yüzyıl sonlarında başlayan bu isyanlar, XVII. yüzyıl başında da devam etti. IV. Murat döneminde han olan III. Mehmet Giray azledilip yerine Canberg Giray getirilmek istenince, Kırım ile Osmanlı arasındaki gerilim açık bir savaşa dönüştü. Canberg Giray'ı tahta oturtmak için bölgeye ulaşan Osmanlı ordusu, Kırım ordusu tarafından mağlup edildi ve III. Mehmet Giray tahta oturmaya devam etti.³⁰ Bu dönemde başlayan Celâli isyanları Osmanlı Devleti'ni iyice zor duruma sokmuştu. Bu karışıklık döneminde kuzeyden Kırım ve Osmanlı topraklarına Rus Kazakları'nın saldırıları oldukça artmaya başlamıştı. 1614'te Sinop'u yakmış olan Kazaklar, 1624 yılından itibaren İstanbul'un boğaz ve kıyı köylerini yağmalayacak kadar ileri gidebilmişlerdi. Kazaklar'ın İstanbul'a kadar gelebilmiş olmaları, III. Mehmet Giray'ın tahttan indirilmesini kaçınılmaz kıldı. Bir önceki mağlubiyetten dört yıl sonra (1628), III. Mehmet Giray üzerine gönderilen Canberg Giray, Orkapı'daki savaşı kazanmayı başardı. III. Mehmet Giray kendisine isabet eden bir kurşunla hayatını kaybetti, ele geçirilen Kazak hatmanı ise Kefe'de bir mazgal dişine çengelle asıldı. III. Mehmet Giray'dan sonra Kırım'da taht mücadeleleri ve karışıklıklar devam etti. Kırım'daki bu huzursuzluk ve karışıklıkların bedeli, Azak'ın kaybedilmesi oldu.³¹ 1637'de Azak Kalesi'ni ele geçiren Kazaklar, kaleyi beş yıl ellerinde tutarak Kırım Hanlığı ve Osmanlı Devleti için ne kadar büyük bir tehdit olabileceklerini gösterdiler.³²

---

²⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s.452

³⁰ Hammer, *a.g.e.*, s.78-83

³¹ Hammer, *a.g.e.*, s.85-90

³² İnalçık, *a.g.m.*, s.452-453

III. İslam Giray dönemi (1644-1654), kuzeyde işlerin toparlanmaya başladığı yıllar oldu. Osmanlı Devleti ile iş birliğini sıkı tutan han, 1644-47 arasında Rusya'ya ve Kazaklar'a dört büyük sefer yaptı. Zaporog Kazakları'nı³³ Lehistan tarafından kendi tarafına geçirmeyi başaran han, Kazak hatmanının önce kendisine sonra Osmanlı padişahına tabiiyetini sağladı. Hanın Ruslar'a ve Kazaklar'a karşı kazandığı bu başarılar, Osmanlı padişahı I. İbrahim'e verdiği cevapta temayüz etti. Öyle ki III. İslam Giray, "Allah dilerse, çarı Boğdan voyvodası gibi Bâb-ı Âli'nin bağımlısı bir eyalet valisi haline getireceğim" demektedir.³⁴ Hanlığı boyunca sefer yapmaktan geri durmayan III. İslam, 1648-53 arasında Lehistan'a seferler yapıp İsveç'le dostane ilişkiler kurdu. 1652'de Lehliler'le yaptığı anlaşmada Lehistan'ın her yıl ödediği verginin yanına, asilzadelerden iki kişiyi de rehin verme şartını getirerek önemli bir başarı elde etti.³⁵ Fakat Lehistan'la barış yapınca kendi safına geçmiş olan Kazaklar'ı kaybetmekten kurtulamadı.³⁶ Son döneminde vezir-i azam Tarhuncu Ahmet Paşa'yla arası açılan han, iktidarının onuncu yılını tamamladığında vefat etti ve babasının türbesine defnedildi.³⁷

Köprülüler dönemi, Osmanlı Devleti'nin yeniden doğuşunun temayüzünün tam olarak kuzeyde görüldüğü yıllar oldu. Bu dönemin başında Kırım hanı olan IV. Mehmet Giray, Köprülülerle tam iş birliği halinde hareket ederek Erdel'e, Eflak'a, Macaristan'a, Kazaklar'a ve Ruslar'ın üzerine oldukça başarılı seferler düzenledi. Ardından gelen Adil Giray ve Selim Giray, Köprülüler'le yaşanan kimi sıkıntılardan dolayı azledilmelerine rağmen, sıkı iş birliğini devam ettirdiler.³⁸ Bu dönemde Osmanlı Devleti Lehistan'dan Podolya'yı kopardı. Kazaklar'ı yanına çekerek Rusya ile ilk büyük savaşına Ukrayna topraklarında, Çehrin'de girdi. Oldukça sert geçen bir muharebeden sonra Çehrin ve Ukrayna'nın önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçti.³⁹

---

³³ Dinyeper çağlayanlarının öte tarafındaki Kazaklar demektir. Dinyeper çağlayanlarının güney düzlüklerini yurt edinmiş olan bu Kazaklar, bugünkü Ukraynalılar'ın atası kabul edilmektedirler. Bkz. Hammer, *a.g.e.*, s.103(çevirmen dipnotu)

³⁴ Hammer, *a.g.e.*, s.99

³⁵ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.18

³⁶ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

³⁷ Hammer, *a.g.e.*, s.100

³⁸ Hammer, *a.g.e.*, s.103-115

³⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

Osmanlı Devleti'nin yeniden kudretli olduğu bu dönem çok fazla süremedi. Osmanlı Devleti ile birlikte Kırım'ın da talihi, 1683 yılında II. Viyana seferi ile birlikte tersine dönmeye başladı. Viyana seferine karşı çıkan Kırım hanı Murat Giray, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa'nın kendisine yönelttiği hakaretlerinin bedelini, arkadan gelen Lehistan (Polonya) ordusunu durdurma görevini bilerek yerine getirmeyerek ödetmeye çalıştı. Kırım hanının bu kişisel ihtirası hem kendisini hanlık tahtından etti hem Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın devam eden Kutsal İttifak Savaşları'nda yaşayacağı büyük sıkıntıların kapısını açmış oldu.⁴⁰ Rusya 1686'da Avrupa'da kurulan Kutsal İttifak'a dahil olarak Azak Kalesi'ne saldırılar başlattı. Bu zor yıllarda Kırım tahtında Hacı Selim Giray'ın (1684-1691,1692-1699,1702-1704)⁴¹ bulunuyor olması, Osmanlı Devleti için çok daha büyük zararlar görmemesi adına bir şans oldu. Selim Giray, Kırım'ın Ruslar tarafından istilasını engelleyerek, Baserabya'da Leh kuvvetlerinin saldırılarını bertaraf ederek ve 1688'de Kaçanık Boğazı'nda Habsburg ordusunu püskürterek Osmanlı Devleti'ne çok önemli yardımlarda bulundu. Selim Giray, 1691'de oğlunun ölümü üzerine kendi arzusuyla hanlık tahtından çekildi. Hanlıktan çekildikten sonra Mekke'ye hacca gitme isteği, kısa süre önce yeniçerilerin kendisinin Osmanlı tahtına çıkması için çıkan ayaklanmasını sona erdirmiş olması sebebiyle teamüllere aykırı olmasına rağmen kabul edildi.⁴² Selim Giray'ın ve Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen Ruslar, 1696'da Azak Kalesi'ni ele geçirmeyi başardı.⁴³ Üç yıl sonra imzalanan ve Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'na son veren 1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı Devleti'ne büyük darbe vurduğu gibi Kırım Hanlığı'na da büyük zarar verdi. Karlofça Antlaşması gereğince, bundan böyle Kırım hanları Rus ve Leh topraklarına akınlar düzenleyemeyeceklerdi; Ruslar ve Lehliler'in Kırım Hanlığı'na her sene ödedikleri vergi de kaldırılacaktı. Osmanlı Devleti 1700 yılındaki İstanbul Antlaşması'yla da Azak Kalesi'nin Ruslar'a terkini kabul etmek zorunda kaldı. Bu dönemde Karlofça Antlaşması'na ekonomik sebeplerden dolayı uymayan Kırım hanları, payitaht tarafından azledildi.⁴⁴ Kırım Hanlığı'nın yaşadığı ekonomik sıkıntılar ve Karadeniz açısından çok kritik bir öneme sahip olan Azak'ın Ruslar'da olmasının kabul

---

⁴⁰ Hammer, *a.g.e.*, s.117(çevirmen dipnotu)

⁴¹ Hammer, *a.g.e.*, s.112(çevirmen dipnotu)

⁴² Hammer, *a.g.e.*, s.123(çevirmen dipnotu)

⁴³ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi IV/II*, Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.1-4

edilemeyecek bir durum olması, mevcut durumun daha fazla devam etmesine müsaade etmedi. Nitekim II. Devlet Giray'ın da teşvikiyle Osmanlı Devleti 1711'de Prut'ta Rus ordusunu mağlup edip Azak'ı geri almayı başardı. II. Devlet Giray, Prut'ta çarın ve Rus ordusunun ezilme fırsatının kaçırıldığı iddiasıyla Baltacı Mehmet Paşa'yı suçladıysa da Osmanlı Devleti adına Azak'ın geri alınması yeterli görüldü.⁴⁵

1736'da Ruslar'ın Ukrayna ve Podolya sınırına kaleler inşa etmeye başlamaları sebebiyle Osmanlı-Rus ilişkileri gerilmeye başladı. I. Mahmut'un Kırım kuvvetlerinin İran'daki Osmanlı kuvvetlerine yardım etmesi için Kafkasya'daki Kabartay bölgesinden geçmesini istemesi üzerine, kalgay Feth Giray'ın bölgedeki faaliyetleri Ruslar tarafından protesto edildi. Protesto sonrası emir geri çekildiyse de durumu bahane eden Ruslar Azak Kalesi'ne ve Kırım üzerine saldırıya geçtiler. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin 2 Mayıs 1736'da savaş ilan etmesiyle 1736-1739 Osmanlı-Rus savaşı başlamış oldu.⁴⁶ Savaşın başında Rus general Lasey komutasındaki 40 bin kişilik ordu Kırım'a girdi. Kırım ordusunu Karasubazar, Bahçesaray ve Akmescit'e kadar takip eden Rus ordusu, Kırım şehirlerini yakıp yıktı. Bu sırada han olan I. Kaplan Giray ülkesini kötü savunduğu gerekçesiyle görevden alındı ve yerine Kafkasya'daki faaliyetleri yürüten II. Feth Giray getirildi.⁴⁷ Savaşın sonunda Ruslar, Prut'ta verdikleri Azak Kalesi'nin yıkılmasını sağlayarak nispeten önemli bir başarı elde ettiler.⁴⁸

Kırım'ın kaderini köklü bir şekilde değiştirecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması'na giden yolu açan savaş (1768-1774) 1768 yılında patladı. Lehistan'ı istila eden Ruslar'ın Kırım Hanlığı'na ait Yalta'ya sığınan Lehliler'i takip ederek Yalta'yı yakıp yıkmaları ve bölgenin müslüman ahalisini kılıçtan geçirmeleri, bu savaşın başlamasına sebep oldu.⁴⁹ Savaş başladığında Kırım hanı olan Kırım Giray'ın, bir yıl sonra 1769'da Eflak beyinin ajanı Rum hekim Sıropulo tarafından zehirlenerek öldürülmesi, muharebelerin seyrini olumsuz etkiledi. Zira Kırım Giray, Ruslar'a karşı giriştiği ilk muharebeyi kazanmış ve on beş bin Rus askerini esir etmişti. 1771'de III. Selim Giray zamanında, otuz bin Rus ve altmış bin Nogay Tatarı'nın yaptığı taarruza

---

⁴⁵ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

⁴⁶ Abdülkadir Özcan, "Mahmud I", *DİA XXVII*, s.348-352

⁴⁷ Hammer, *a.g.e.*, s.145

⁴⁸ Uğur Kurtaran, "Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açından Tahlili", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX / 1*, 2014, s.224

⁴⁹ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

karşı koymaya çalışan Osmanlı seraskeri İbrahim Paşa'nın bağımsızlık hayallerine kapılan Kırımlılar tarafından yalnız bırakılması, Kırım'ın savaşın sonundaki kaderinin habercisi oldu. İbrahim Paşa esir düştü ve Kırım Ruslar tarafından işgal edildi. İşgalden sonra Kırım halkı, Ruslar'la yapılan anlaşmalarının can ve mal güvenliklerini sağlamak için zoraki yapıldığını beyan ederek Osmanlı Devleti'ne Kırım'ı kurtarması için çağrıda bulundu. Fakat tüm çabalara rağmen Kırım işgalden kurtarılamadı ve Osmanlı Devleti bu şartlar altında barış imzalamak zorunda kaldı.⁵⁰ Böylece 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım, Bucak, Kuban, Yedisey, Canboluk ve Yediçkul Tatar ulusları tam bağımsız olarak tanınacaklar, kendi aralarından seçtikleri Cengiz soyundan gelen bir hanın yönetimi altında olacaklardı.⁵¹

Küçük Kaynarca Antlaşması, aslında Kırım'da Osmanlı Devleti ve Rusya etkisinde bir iç savaş çıkmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Zira Rusya, Azak Kalesi'nin sağında ve solundaki kritik önemdeki Yenikale ve Kerç'i tutmaya devam ediyordu. Osmanlı Devleti ise Özi (Oçakof) kalesini hâlâ elinde tutuyordu. Böyle bir durumda Kırım'ın gerçek anlamda bağımsız olması zaten mümkün değildi. Öte yandan Kırım müslümanları dini yönden hâlâ Osmanlı padişahına ve halifeye bağlıydılar.⁵² 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla o sırada han olan II. Sahib Giray'ın hanlığı onaylanmıştı. Fakat ertesi yıl, antlaşmanın getirdiği yenilikle hanedan mensupları ve mirzalar tarafından tahttan indirildi. Osmanlı başkentine sunulan arzuhal neticesinde, Rus büyükelçisiyle de görüşülerek yeni han IV. Devlet Giray olarak belirlendi. Böylece IV. Devlet Giray, Bâb-ı Âli'nin tahta oturduğu son han oldu.⁵³ Bir yıl sonra, Ruslar'ın desteklediği Şahin Giray 1776'da tahtı IV. Devlet Giray'ın elinden aldı. Ruslar'ın sonsuz desteğini alan Şahin Giray, Ruslar tarafından kullanıldığını düşünmüyordu. Zira Şahin Giray'a göre, Osmanlı hilafetinden tamamen ayrılmış ve Rusya örneğindeki gibi yüzünü batıya dönmüş bağımsız bir Kırım Devleti tek kurtuluştu. Müslüman ahali Şahin Giray'ın bu siyasetinden rahatsız oldu ve Şahin Giray'ı Rus yanlısı kâfir olarak görmeye başladı. Feodaliteleri ellerinden alınan mirzaların da başkaldırmasıyla Şahin Giray saldırıya uğradı, yaralı bir şekilde Ruslar'a sığındı. İstanbul'dan gönderilen Baht Giray kısa süreliğine tahtı ele geçirdiyse de Şahin Giray bir süre sonra Ruslar'ın

⁵⁰ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.27-32

⁵¹ İnalçık, *a.g.m.*, s.453

⁵² İnalçık, *a.g.m.*, s.454

⁵³ Hammer, *a.g.e.*, s.165

desteğiyle tekrar tahtı ele geçirdi. Osmanlı Devleti, Şahin Giray'a karşı bu defa III. Selim Giray'ı gönderdi.⁵⁴ Fakat III. Selim Giray'ın teşebbüsleri, Ruslar'ın maâşa bağladığı ve Rus hassa alayları tarafından korunan kimseler tarafından engellendi (1778).⁵⁵ Bu ortamda müslüman Kırım halkı kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç etmeye başladı. Rus Çarlığı ise, bölgeye yerleştirmeye başladığı 75.000 kişi ile Kırım'ın demografik yapısını değiştirmeye erkenden başlamıştı.⁵⁶

10 Mart 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnamesi, kaçınılmaz Osmanlı-Rus Savaşı'nı birkaç yıl geciktirmeyi başardı. Rusya işgal ettiği yerleri boşaltırken Osmanlı Devleti Şahin Giray'ı han olarak tanımayı kabul etti. Antlaşmadan sonra Osmanlı Devleti, Kuban ve Karadeniz kıyılarındaki Nogaylar ve Çerkezler'i kendi tebaası olduğu teziyle Kırım Hanlığı'ndan koparma siyaseti gütmeye başladı. Osmanlı Devleti, Kırım elden gittiğinde en azından Karadeniz sahillerini elinde tutmak istiyordu. Bu siyaset neticesinde, Kuban Türkleri Şahin Giray'a karşı ayaklandı ve gönderdiği orduyu mağlup etti. Aynı anda Kırım halkı da Şahin Giray'a karşı ayaklanınca Şahin Giray yeniden Ruslar'a sığındı. Toplanan Kırım kurultayı padişahтан yardım isteyince Baht Giray yeniden Kırım'a gönderildi. Fakat Şahin Giray'la beraber gelen general Potemkin'in yönettiği Rus ordusunun müdahalesi bu defa çok gaddarca oldu. Potemkin, kadın ve çocuk ayırt etmeden 30.000 Kırımlı'yı katletti ve Kırım Çarlık'ın bir vilayeti olarak ilhak edildi (8 Nisan 1783). O dönemde Rusya ile savaşıcak gücü kendinde bulamayan Osmanlı Devleti, Kırım'ın ilhakını bir yıl sonra tanımak zorunda kaldı.⁵⁷

Kırım gibi bir İslam toprağının kaybedilmesi Osmanlı kamuoyunu adeta şoke etti ve bu durum asla hazmedilemedi. Öte yandan Ruslar'ın artık Karadeniz'den İstanbul'a tehdit olabilecek bir güce erişmiş olmaları kabul edilebilecek bir şey değildi. Osmanlı Devleti, Kırım'ı geri almak maksadıyla 1787 yılının sonlarına doğru bu yüzyılın son Osmanlı-Rus Savaşı'nı başlattı. Bu savaşta önce Şehbaz Giray, ardından Baht Giray Kırım hanı ünvanıyla Osmanlı ordusunda Bucak Türkleri'nin başında Ruslar'a karşı savaştılar. Fakat Osmanlı ordusu bu savaşı da kaybetti. 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım bir kez daha ve kesin olarak Rus toprağı olarak kabul edildi.

---

⁵⁴ İnalçık, *a.g.m.*, s.454

⁵⁵ Hammer, *a.g.e.*, s.166

⁵⁶ İnalçık, *a.g.m.*, s.454

⁵⁷ İnalçık, *a.g.m.*, s.454

Ruslar bu antlaşmada talep edip alamadığı Bucak'ı ise 1812 Bükreş Antlaşması'yla ele geçirdi. Rus Çarlığı elde ettiği bu başarılarından sonra Osmanlı Devleti ile alâkalı hedeflerini çok daha büyük tutmaya başladı. Osmanlı Devleti'ni yıkıp topraklarını ilhak etme hayalleri kurmaya başlayan Rus Çarlığı ile Rus tehlikesine karşı savunmaya geçen Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı'na giden süreçte gerek müttefik gerek düşman olarak birkaç kez daha karşı karşıya geldiler.⁵⁸

1.3. Kırım Savaşı (1853-1856) ve Cephelerde Yaşanan Salgın Hastalıklar

Kırım Savaşı, Rusya'nın boğazlarla ilgili Hünkâr İskelesi Antlaşması ile kazandığı, devam eden süreçte Balta Limanı Antlaşması ve Boğazlar Sözleşmesi'yle kaybettiği ayrıcalıkları yeniden elde etme arzusunun sebep olduğu savaştır. Rusya, bunun için Fransa ile aralarında çekişme unsuru haline gelen Kutsal Yerler meselesi üzerine giderek savaş için gerekçeler elde etmeye çalışmış, nihayetinde arzu ettiği savaşı elde etmiştir. Tuna Nehri havzasındaki tahıl ticareti savaşın iktisadi sebebi olarak; daha geniş açıdan bakıldığında, Hindistan'a giden ticaret yollarının güvenliği ve emperyal güçlerin çıkar çatışması savaşın büyük sebebi olarak karşımızda durmaktadır.⁵⁹

Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında 21 Ekim 1853'te fiilen başlayan savaşa 12 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa, Ocak 1855'te Piyemonte (Sardinya) Krallığı Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak katılmışlardır. Savaş, öncelikle Tuna boylarında öncü muharebeler şeklinde başlamış, 30 Kasım 1853'te Sinop önlerinde Osmanlı donanmasının Rus donanması tarafından yakılması sonrasında, bahsedilen devletlerin ilerleyen tarihlerde katılımıyla bir Avrupa savaşına dönüşmüştür. Müttefik güçlerin Rusya'nın Akdeniz'e inmesine bir kapı oluşturacak olan Kırım'ı cephe olarak seçmeleri üzerine, başlangıçta Osmanlı-Rus Savaşı olarak anılan savaş, belirtilen olaydan itibaren Kırım Savaşı adını almıştır.⁶⁰ Savaş, Sivastopol'un ele geçirilmesiyle müttefiklerin zaferiyle sonuçlanmış, ardından diplomatik girişimler hız kazanmıştır. Avusturya'nın

⁵⁸ İnalçık, *a.g.m.*, s.454

⁵⁹ Besim Özcan, *Kırım Savaşı'nda Mali Durum ve Tebeanın Harp Siyaseti 1853 – 1856*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 844, Erzurum 1997, s. 11

⁶⁰ *1853–1856 Osmanlı- Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1977; *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı – Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853–1856)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986

diplomatik müdahaleleri neticesinde, müttefiklerin güçlü ve kararlı müdahaleleri karşısında askeri gücü giderek zayıflayan Rusya'nın da katılımıyla 25 Şubat 1856'da Paris Barış Konferansı toplanmış, 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla savaş resmen sona ermiştir.⁶¹

Kırım Savaşı'nda ordular üç cephede savaşmıştır. Kafkas cephesinde Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı tek başına savaşmış ve bu cephede meydana gelen muharebeler, Osmanlı Devleti adına Aralık 1855'te Kars'ın kaybedilmesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Rumeli cephesinde, her ne kadar müttefiklerin dolaylı yardımları olsa da burada da Osmanlı ordusu Rus ordusuna karşı tek başına mukavemet göstermiş ve Ruslar'ı Eflak ve Boğdan'dan çıkarmayı başarmıştır. Savaşın sonradan Kırım Savaşı olarak adlandırılmasına sebep olan Kırım çıkarmasında Fransız, İngiliz, Osmanlı ve sonradan Piyemonte orduları beraber savaşmıştır. Sivastopol'un ele geçirilmesiyle Rusya kesin olarak mağlup edilmiştir.⁶² Bu üç cepheden Rumeli cephesindeki ve Kırım cephesindeki muharebelerden, tezimizin konusu olan Rumeli topraklarında meydana gelen salgın hastalıklara doğrudan etki etmeleri sebebiyle bahsedilmesi kaçınılmaz olmuştur.

1.3.1. Kırım Savaşı'nda Rumeli Cephesi

Rumeli cephesinde Osmanlı ordularının başında Serasker Ömer Paşa, Rus ordularının başında General Gorçakov bulunmaktaydı. Ömer Paşa, daha önce ordularıyla Eflak ve Boğdan'a girmiş olan General Gorçakov'a savaş ilanından sonra dahi Rusya'ya dönmesi için on beş gün süre tanımış, Gorçakov'un reddetmesi üzerine savaş ilanı tekrarlanmış ve 29 Ekim 1853'te Ömer Paşa'nın Tuna boylarına taarruzuyla Rumeli cephesindeki büyük muharebeler başlamıştır.⁶³

---

⁶¹ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Osmanlı – Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853–1856)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986

; Emin Ali Çavlı, *Kırım Harbi Paris Muahedesi 1856*, Çırağan Tarih Kitapları Serisi No:6, İstanbul 1957

⁶² Saliha Önen, “Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı” (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2016, s.43-118

⁶³ Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s.35

1.3.1.1. Kalafat Muharebesi

Kalafat, bugün Bulgaristan topraklarında olan Vidin'in Tuna Nehri'nde tam karşısında ve bugünkü Romanya toprakları içerisinde yer almaktadır.⁶⁴ Haritaya bakıldığında bugün Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan üçgeni içerisinde yer aldığı görülen Kalafat'taki Rus ordusuna yapılan saldırı, Rusya'nın Sırlar'ı savaşa dahil etmesini engellemek için büyük önem arz etmiştir.⁶⁵ 7 Ekim 1853'te İsmail Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Kalafat'a taarruzu başarıyla sonuçlanmış ve Kalafat ele geçirilmiştir.⁶⁶

1.3.1.2. Oltaniçe Muharebesi

Oltaniçe(Oltenita), bugün Romanya-Bulgaristan sınırında ve Romanya toprakları dahilinde, Tuna Nehri kenarında, Bükreş'in güneyinde yer almaktadır.⁶⁷ Ruslar, 4 Kasım 1853'te Kalafat'ı geri almak için çalışmalara başlamış; bunu Bükreş'teki hafiyeleri vasıtasıyla öğrenen Ömer Paşa, Oltaniçe'ye saldırarak hem Rusları bu amacından vazgeçirmek hem de Rus ordusuna bir darbe daha vurmak istemiştir.⁶⁸ Oltaniçe muharebesinde Osmanlı ordusu, on gün boyunca Tuna'nın tam karşısına inşa edilen köprü'nün tamamlanmasını beklemiş, köprü'nün tamamlanmasıyla taarruza geçen Osmanlı ordusu 17 Kasım 1853'te Oltaniçe'ye girerek burayı da Ruslar'ın elinden almıştır. Rus ordusu Bükreş'e çekilmek zorunda kalmıştır. Rus gazetelerinin Rus ordusunun kazandığını yazdığı bu savaşta Ruslar 1200 asker, 500 katana cinsi at, 500 tüfek ve 3 mühimmat gemisi kaybetmiştir. Rus General Pavlov yaralanmıştır. Osmanlı ordusu ise, 18 asker kaybetmiş ve 83 asker de yaralanmıştır.⁶⁹

---

⁶⁴<https://www.google.com/maps/place/Calafat+205200,+Romanya/@43.9884042,22.9192828,14z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x47537a7a3656e593:0x38b6efe80773201!8m2!3d43.9906031!4d22.933322> (15.02.2022)

⁶⁵ Mehmet Rezan Ekinci, "Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek lisans tezi), s.32

⁶⁶ *Ceride-i Havadis*, sayı:653 (H. 2 Safer 1270: M. 4 Kasım 1853)

⁶⁷<https://www.google.com/maps/place/Olteni%C8%9Ba+915400,+Romanya/@44.0900073,26.6041654,13z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x40ae327a5e76ad8f:0x46d739b0bd00c8b5!8m2!3d44.0854664!4d26.637483> (15.02.2022)

⁶⁸ Ekinci, *a.g.t.*, s.33

⁶⁹ *C.H.* sayı: 658 (H.27 Safer 1270: M. 29 Kasım 1853)

1.3.1.3. Maçin Muharebesi

Maçin, Romanya'nın Ukrayna sınırına yakın Dobruca bölgesinde, Tuna Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü deltada yer almaktadır.⁷⁰

Ruslar Oltaniçe'yi geri almak maksadıyla 24 Aralık 1853 tarihinde orduyu Maçin bölgesine çekmiş ve burada toplanmaya başlamıştır. Rus ordusunun başında Lodris ve İnkelnrad, Osmanlı ordusunun başında 6. Alay komutanı Mehmet Paşa bulunmaktaydı. Bu muharebede Ruslar denizden de saldırıda bulunmuş fakat Osmanlı ordusunun çektikleri kordonu ele geçirmesine engel olamamıştır. Rus komutanlar muharebeden kaçmış, bu komutanlardan İnkelnrad karargâha döndükten sonra muharebeyi kendilerinin kazandığını fakat 40 asker kaybettiklerini ve 70 de askerinin yaralandığını iddia etmiştir. Osmanlı komutanları ise Maçin muharebesinde ölümlerinin olmadığını ve sadece birkaç askerinin yaralandığını bildirmiştir.⁷¹

1.3.1.4. Çıtana Muharebesi

Rus ordusu, Kalafat'ta bulunan Osmanlı ordusunun ikmal yollarını kesip zor durumda bırakmak, bölge halkını açlığa terk edip Osmanlı'ya olan bağlılıklarını azaltmak ve en önemlisi, silah bırakan Eflaklılar'ı yeniden Rus ordusuna katmak için Kalafat etrafındaki Çıtana ve diğer karyelere istihkâm kurmaya başlamıştır. Osmanlı ordusu, Ruslar'ın bu faaliyetlerinin istihbaratını aldıktan sonra üç koldan Rus ordusu üzerine taaruza geçmiştir. 6 Ocak 1854 sabahı Çıtana'da sayısı daha fazla olduğu anlaşılan Rus ordusu üzerine hızlı bir saldırı başlatan Osmanlı ordusu, Rus ordusunu Çıtana merkezinden çıkarıp kurduğu istihkâma sığınmaya mecbur etmiştir. Bu mağlubiyetten sonra tekrar toplanan Rus ordusu, bu defa sayıca daha az olan Osmanlı ihtiyat kuvvetine şiddetli bir taarruz başlatmış, oldukça sert ve kanlı bir meydan muharebesi şeklinde geçen bu çatışmadan da Osmanlı ordusu galip ayrılmayı başarmıştır. İki ayrı çatışmadan mürekkep olan Çıtana muharebesi oldukça kanlı geçmiş, Rus ordusunda 4000 asker ölmüş ve çok fazla asker yaralanmıştır; Osmanlı

⁷⁰<https://www.google.com/maps/place/M%C4%83cin,+Romanya/@45.2468832,28.1232296,14z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x40b72fac05613e2f:0x427e4cb36302151d!8m2!3d45.245011!4d28.1401706>
(28.06.2022)

⁷¹ C.H. sayı:665 ilavesi (H. 8 R 1270: M. 8 Ocak 1854); C.H. sayı:667 (H. 20 R 1270: M. 20 Ocak 1854)

ordusunda ise asker kaybı 323'tür ve 790 kişi yaralanmıştır. Bu muharebede birçok Osmanlı paşası ve subayı da yaralanmıştır.⁷²

1.3.1.5. Tutrakan ve Rusçuk Muharebeleri

Ruslar, 29 Ocak 1854'te bu defa Tutrakan'a saldırmış, Ömer Paşa'nın aldığı önlemlerle Rus ordusu burda durdurulmuştur. Ertesi gün Tutrakan'a takviye kuvvet getiren Rus ordusu karada başarısız olunca muharebeyi denize çekmiş, ancak burada da başarısız olmuştur. Tutrakan muharebesi Osmanlı'nın kesin üstünlüğüyle neticelenmiş, Ruslar 2500 asker kaybederken Osmanlı ordusu sadece 19 kayıp vermiştir.⁷³

Tutrakan'da mağlup olduktan sonra, 3 Şubat 1854'te Rus ordusu bu defa Rusçuk'a saldırmıştır. Muharebenin başlangıcında, Rus ordusu Binbaşı Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusuna üstünlük sağlamışsa da bir süre sonra Osmanlı ordusu üstünlüğü ele geçirmiş ve üç saat süren çarpışmaların ardından Rus ordusu mağlup edilmiştir. Rus ordusunda 300'den fazla asker ölmüş ve bunu iki katı sayıda asker yaralanmıştır. Osmanlı ordusunda ise 32 kayıp verilmiş ve 102 asker yaralanmıştır.⁷⁴

Savaşın daha bu ilk yılında Rumeli'deki hasım ordular, muharebelerde verdikleri bu zayıflardan daha fazlasını bakımsızlık ve bulaşıcı hastalıklar nedeniyle vermiştir. Savaşın başından beri İngiliz ordusunu takip eden Times gazetesi yazarı William Howard Russel, savaşla ilgili yazdığı "The British Expedition To The Crimea" ve "The Great War with Russia: The Invasion of The Crimea" adlı eserlerinde bu durumu gözler önüne sermiştir. Russel, 1828-29 Osmanlı Rus Savaşı'nda sadece 80 bin kişinin hastalıktan dolayı kaybedildiğini, bu durumun şimdi de devam ettiğini ve hiçbir önlemin alınmadığını yazmıştır.⁷⁵

1.3.1.6. Silistre Müdâfaa Muharebeleri

Rumeli cephesindeki en önemli muharebeler Silistre Müdâfaa Muharebeleri'dir. Silistre diğer yerler gibi Tuna Nehri'nin kıyısında, Oltaniçe ve Tutrakan'ın batısına

⁷² C.H. sayı:666 (H. 17 Ra 127: M. 17 Ocak 1854); C.H. sayı:668(H. 23 R 1270: M.23 Ocak 1854); Önen, a.g.t., s.57

⁷³ C.H. sayı:678 (H. 17 Ca 1270: M. 17 Mart 1854)

⁷⁴ C.H. sayı:671 (H. 10 C 1270: M. Şubat 1854)

⁷⁵ Doğu Aydın, "Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı", (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012, s. 6, 59

düşmektedir. Fakat Silistre’yi diğer yerlerden daha önemli kılan, sahip olduğu üç tarafı Tuna nehri ve nehrin kıvrımlarıyla çevrilmiş müstahkem kalesidir.⁷⁶ 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Ruslar’ın Silistre’yi almaları tam altı aylarını almış, aradan geçen yirmi beş yılda şehrin savunması şehri çevreleyen on yeni kaleyle daha da kuvvetlendirilmişti.⁷⁷ Times muhabiri ve “The Researches on The Danube and The Adriatic” ve “The Bulgarian, The Turk and The German” eserlerinin yazarı olan Andrew Archibald Paton, şehrin savunmasının Prusyalı uzmanlarca çok güçlü bir hale getirildiğini yazmıştır. Silistre’yi Belgrad’dan sonra Rumeli’deki en önemli kale olarak tanımlayan Paton, kuşatma öncesinde kale komutanı Musa Paşa’ya sorduğu soruya paşadan şu cevabı aldığını yazmıştır: “Yeni yapılmış tahkimat sistemimizle Rusların hiçbir şansı yok. Bizim gizlimiz saklımız yok! Ruslar istedikleri zaman gelebilirler. Biz hazırız. Sağ olsun Prusya’nın ilmiyle. Çok ileri gitmiş, çok ileri gitmiş!”⁷⁸

Silistre kuşatmasından önce, İngiltere ve Fransa 12 Mart 1854’te savaşa girme kararı aldıktan sonra ordularını ve donanmalarını sevk etmeye başlamış ve 22 Nisan 1854’te Rusya’nın Karadeniz’deki önemli deniz üssü Odessa’yı bombalamıştır. Rus ordusu ise Nisan ayından itibaren Silistre’ye yoğunlaşmış, 5 Mayıs’ta kuşatmayı başlatmıştır. Silistre’ye ilk saldırı emrini ise 11 Mayıs 1854’te almıştır.⁷⁹ Rus ordusunun başında Mareşal Paskeviç varken, Silistre kale komutanı bahsedildiği üzere Mareşal Musa Paşa’dır. Rus generali Paskeviç’in kaleyi teslim alma talebi reddedilince, Ruslar şiddetli Silistre saldırısına 16 Mayıs 1854’te başlamışlardır. Rus ordusu 16 Mayıs’ta başlayan bu taarruzu takip eden 20 gün içerisinde 20’ye yakın taarruz gerçekleştirmiştir. Fakat kaledeki Osmanlı ordusu oldukça güçlü bir direniş göstermiş; kuşatma boyunca kaleyi lağımlarla patlatmayı deneyen Rus ordusu, lağımlar geri tepince çok fazla sayıda asker kaybetmiş ve geri çekilmiştir. Osmanlı ordusu geri çekilen Rus ordusunu bir müddet takip etmiş ve oldukça hırpalamıştır. Devam eden günlerde Rus kuşatması başarısız olmuş, Osmanlı ordusu sürekli yaptığı baskınlarla Rus ordusuna çok sayıda kayıp verdirmiştir. Kuşatma haziran ayında da devam etmiştir. Haziranın başında, 2 Haziran’da kale komutanı mareşal Musa Paşa başına isabet eden bir gülle parçasıyla

---

⁷⁶ Önen, *a.g.t.*, s.62-66

⁷⁷ Clive Ponting, *Kırım Savaşı: Efsanenin Ardındaki Hakikat (çev. Hakan Abacı)*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.114

⁷⁸ Aydın, *a.g.t.*, s.76

⁷⁹ Adolphus Slade (Müşavir Paşa), *Türkiye ve Kırım Harbi (çev. Ali Rıza Seyfi)*, İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1943, s. 216; Aydın, *a.g.t.*, s. 6, 74

hayatını kaybetmiştir. Yaşanan bu talihsizliğe rağmen, Osmanlı ordusu savaşma motivasyonunu kaybetmemiş, 7 Haziran'da Osmanlı Seraskerliği tarafından bölgeye gönderilen takviye kuvveti Rus ordusunu yarıp kaleye girebilmiştir. 25 Haziran'a kadar Ruslar'ın başarısız girişimleriyle devam eden muharebeleri neticeye erdiren 7 Temmuz'daki büyük muharebe olmuştur.⁸⁰

7 Temmuz'daki büyük muharebe, Silistre kuşatmasının Ruslar adına hezimetle sonuçlandırılmasının ilanı olmuştur. Osmanlı ordusu Rusçuk'taki Kama Adası'na ve Yergöğü'ndeki Mukanoğlu Adası'na asker çıkarınca, Yergöğü ve Islabozya'daki Rus ordusu Osmanlı ordusu üzerine saldırıya geçmiştir. Silistre kalesindeki Osmanlı kuvvetinin de destek verdiği Osmanlı ordusu bu muharebeyi kesin bir şekilde kazanmış ve Rus ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Rus ordusu bu muharebede 2'si general 5000 asker kaybetmiş ve 600 Rus askeri yaralanmıştır; Osmanlı ordusunda ise toplam 500 asker ölmüş veya yaralanmıştır.⁸¹ 8 Temmuz'da Osmanlı ordusunun Kama Adası, Yerköy ve Islabozya'yı ele geçirmesinin ardından Ruslar Eflak ve Boğdan'dan çekilmeye başlamıştır.⁸²

1.3.2. Kırım Savaşı'nda Kırım Cephesi

1854 mayısının sonundan itibaren müttefik kuvvetler Varna'ya ordularını sevk etmeye başlamışlardı. Ruslar'ın Silistre'yi alamayıp Eflak ve Boğdan'dan da çıkmak zorunda kalmaları, savaşın bundan sonraki seyrini netleştirmiş oldu. Henüz kendi adlarına bir zafere imza atamamış olan İngiliz ve Fransız ordularının hiç birşey elde etmeden ülkelerine dönmeleri, ülkelerindeki kamuoyuları nezdinde itibarlarını sarsacağı için söz konusu bile değildi. Varna'da toplanan büyük müttefik ordularına karşı savunma durumuna geçmiş görünen Rus ordusu açısından müttefik kuvvetlerin nasıl ve nerden saldıracaklarını tahmin etmek, 1854 ağustosunu itibarı ile cevaplanması gereken en önemli soru haline gelmiştir. Müttefikler tarafında ise cevaplanması gereken soru, Rusya'ya savaşı kaybettirecek darbenin nereden vurulacağını belirlemesiydi. Müttefikler açısından Ruslar'a Kafkaslar'dan, Baserabya'dan ya da Kırım'dan

---

⁸⁰ Erdoğan KELEŞ, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih A.B.D. Doktora Tezi), Ankara 2009, s.174

⁸¹ C.H. sayı:696 (H. 16 Şevval 1270: M. 10 Ağustos 1854)

⁸² C.H. sayı:696 (H. 16 Şevval 1270: M. 12 Temmuz 1854); Önen, *a.g.t.*, s. 63-6

saldırılması seçenekler arasındaydı. Baltık Denizi'ndeki Kronstad Adası'nın ele geçirilmesi de Petersburg'a yakın olması hasebiyle önemli görülmekteydi. Kafkaslar'dan ve Baserabya'dan yapılacak saldırılar, Ruslar'ın yine geniş topraklarında geri çekilme stratejisini uygulayacakları öngörüldüğü için uygun görülmedi. Fakat Sivastopol ve buradaki donanma üssü Ruslar için çok önemliydi ve burayı asla terk etmeyecekleri düşünülüyordu. Bu nedenle müttefik taarruzu, Kırım'a ve Sivastopol'a doğru olacaktı.⁸³

Müşavir Paşa olarak bilinen Adolphus Slade, bu aşamada Kuzey Kafkasya birliklerine yardım konusuna değinmiştir. Müşavir Paşa, müttefik amirallere Şeyh Şamil önderliğinde ayaklanan Kuzey Kafkas Çerkesleri'ne yardım için mühimmat yüklü gemilerin önce Batum Limanı'na yüklerini indirmelerini; ardından Sohum Kalesi'nin zabtıyla burdaki güçlerle beraber bölgedeki tüm Rus kalelerinin düşürülmesini tavsiye etmiştir. Osmanlı komuta heyeti de bu konuda Müşavir Paşa ile aynı görüşteydi. Bu konu için Balçık'a müttefiklerle görüşmeye giden Müşavir Paşa, müttefiklerden olumsuz yanıt almıştır. Müttefiklere göre Osmanlı gemileri, olası Rus saldırılarına karşı boğazları ve Varna'yı korumak üzere hazırda beklemeliydi. Müşavir Paşa, Ruslar'ın boğazlara ve Varna'ya saldırılarını olası görmediğini anlatmaya çalışsa da müttefikler bu konuda Osmanlı tarafının teklifini değerlendirmeye dahi almadılar ve Ruslar'a uzun vadede büyük darbe vurabilecek olan bu girişim, daha başlamadan akamete uğramış oldu.⁸⁴

Müttefik kuvvetler, Kırım çıkarmasından önce hem Varna'da başlayan kolera salgınının etkisini azaltmak hem Rus ordusuna Rumeli üzerinden karadan saldırılacağı izlenimi vermek için Dobruca'ya bir gösteri taarruzu düzenlemeye karar verdiler. Bu harekât için bir Fransız tümeni ile general Yusuf Paşa komutasındaki 3 bin kişilik Şark Sipahileri olarak adlandırılmış Osmanlı süvarileri görevlendirildi. Fakat bu sahte Dobruca harekâtı amacına ulaşmadan tam bir felakete sonuçlandı. Dobruca ordusu görünmeyen bir düşmana, yani koleraya yenik düştü. Bataklıklar arasında ilerlemeye çalışan askerler arasında her gün 150 kişi koleradan hayatını kaybetti. Şark sipahilerinden yalnızca 300'ü Varna'ya geri dönebildi. Fransız tümeninin kaybı ise

---

⁸³ Aydın, *a.g.t.*, s. 68-80

⁸⁴ Slade, *a.g.e.*, s.124-129

2400 civarındaydı. Koleraya yenik düşen bu Dobruca ordusu ağustos ortasında önemli bir kısmını kaybetmiş olarak Varna'ya geri dönmek zorunda kaldı.⁸⁵

20 Ağustos'ta Amiral Dundas, Amiral Edmond Lion, Amiral Hamelin ve Osmanlı Kaptan-ı deryası Ahmet Paşa toplanarak çıkarmanın başlangıç tarihini 2 Eylül olarak belirlediler. Fakat olumsuz hava koşulları sebebiyle çıkarma tarihi 8 Eylül'e ertelendi.⁸⁶ 8 Eylül'de yola çıkan müttefik kuvvetler 13 Eylül akşamında sahile yanaşıp 14 Eylül sabahında sahile inmeye başladılar.⁸⁷

1.3.2.1. Alma Muharebesi

Müttefik kuvvetler, önemli bir kısmı Gözleve'nin 16 km. güneyindeki kumsallara olmak üzere Gözleve'den karaya çıktılar. Fransızlar karaya çıkışlarını 15 Eylül'de tamamladılar fakat İngilizler'in hazırlanmaları üç gün sürdü. Nihayet 19 Eylül'de güneye doğru yürümeye başlayan müttefik ordusu, karşısına çıkan ilk nehir olan küçük Bulganak Nehri'ni geçerken Rus öncü kuvvetleriyle küçük bir çatışma yaşandı. Yaşanan bu çatışma esas muharebenin bir gün sonra, daha büyük olan bir sonraki nehir kenarında yapılacağı habercisi oldu.⁸⁸ 20 Eylül'deki büyük muharebenin merkezi olan Alma Nehri, Sivastopol'un kuzeyinde, bugün Peschanoye olarak adlandırılan bölgede Karadeniz'e dökülmektedir.⁸⁹ Rus ordusu kumandanı Prens Menşikov, müttefik orduların kolera salgını ve Varna yangını sebebiyle büyük darbe yediğini düşünerek çıkarma yapamayacaklarını düşünmesine rağmen, müttefikler Varna'da toplanmaya başladığından beri Alma Nehri'nin doğusuna istihkâmlar kurarak savunma önlemleri almaya başlamıştı.⁹⁰ Menşikov, Alma Nehri'nin arkasındaki yüksek tepeye 40 bin piyade, 10 alay süvari ve 120 adet top yerleştirmişti. Müttefik kuvvetler, kendilerini bekleyen bu güçlü savunmaya karşı sabah altı sıralarında saldırıya geçip, saat yediye kadar Alma Nehri'nin yarısına kadar ilerlemişlerdir.⁹¹

⁸⁵ Ekinci, *a.g.t.*, s.66; Ponting, *a.g.e.*, s.129-130

⁸⁶ Tevfik Gürel, *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askeri Mecmua, Sayı 97, İstanbul 1935, s.83

⁸⁷ Aydın, *a.g.t.*, s. 81

⁸⁸ Ponting, *a.g.e.*, s.151-157

⁸⁹ <https://www.google.com/maps/search/alma+nehri/@44.8434971,33.5985407,14z> (30.01.2022)

⁹⁰ Gürel, *a.g.e.*, s.87; Ponting, *a.g.e.*, s.140

⁹¹ *C.H.* sayı: 708 (H. 9 Muharrem 1271: M. 2 Ekim 1854)

Müttefiklerin bu taarruzu 40 bin askerle gerçekleştirilmiştir. Muharebe yedi saat sürmüştü, Ruslar birinci istihkâmdan Haçe'deki ikinci istihkâma püskürtülmüşlerdir. Buraya da şiddetli bir saldırı başlatan müttefik orduların saldırısı Rus askerlerini bozguna uğratmış, Ruslar Haçe'den sökülüp atılmışlardır. Bu muharebeler sonunda Fransa 3 rütbeli subay ve 260 askerini kaybetmiş; Fransa'nın 54 rütbeli subayı ve 1140 askeri yaralanmıştır. İngiliz ordusunda 95 asker kaybedilmiş; 1800 asker yaralanmıştır. Osmanlı Devleti'nin 351 kaybı vardır ve çok sayıda askeri yaralanmıştır. Ruslar'ın kaybı çok fazladır. Rus ordusu 12 bin askerini kaybetmiş ve çok sayıda asker yaralanmıştır. Rus generaller Gılkanov ve Gokinov yaralı olarak esir alınmışlar ve İstanbul'a getirilmişlerdir.⁹² Alma Muharebesi'nin kayıplarıyla ilgili, tarihte orduların asker sayıları ve savaş kayıpları konusunda birbirinden oldukça farklı bilgilerin olduğu gerçeğini bir kez daha bize gösteren farklı rakamlar bulunmaktadır. Alan Palmer'a göre bu muharebede Fransızlar 60 asker ve 3 subay, İngilizler 25'i subay olmak üzere toplam 362 asker, Ruslar 46 subay ve 1755 asker kaybetmişlerdir. Ruslar daha sonra 7 subay ve 728 erin kaybolduğunu belirtmişlerdir.⁹³ Clive Ponting'e göre ise Ruslar'ın 1800 ölüsü ve 3900 yaralısı, İngilizler'in 362 ölüsü ve 2500 yaralısı, Fransızlar'ın 200 ölüsü ve 1200 yaralısı vardı.⁹⁴

Alma'da Ruslar'ın müttefiklerce bu kadar kısa zamanda mağlup edilmelerinin en önemli gerekçesi olarak müttefiklerin sahip oldukları yeni "minie" tüfekleri gösterilmiştir. Bu tüfeğin o zamanlar en yaygın kullanılan "misket" tüfeklerine göre avantajı, yivli namlusu ve buna uygun üretilmiş günümüz modern kurşunlarının şekline benzeyen "minie mermisi" kullanmasıydı. Rus askerleri, eski yivsiz tüfeklerine takılmış süngüleriyle alışkın oldukları yakın muharebe için beklerken nereden geldiklerini bile anlamadıkları mermilerle düşmeye başlamışlardır. Morning Advertiser muhabiri George Henty ve Morning Herald muhabiri Nicolas Woods'a göre, Rus silahlarının etkinliği minie tüfekleriyle kıyaslanamazdı. Minie tüfeklerinin çok iyi isabet oranlarının yanında yaptığı tesir de belirgindi. Mermiler bazen arka arkaya iki Rus askerinin birden içinden geçiyordu.⁹⁵

---

⁹² C.H. sayı:707 (H. 29 Zilkade 1271: M. 13 Ağustos 1855)

⁹³ Alan Palmer, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu* (çev. Meral Gaspıralı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.153

⁹⁴ Ponting, *a.g.e.*, s.172

⁹⁵ Aydın, *a.g.t.*, s. 84-85

Alma Muharebesi'nden sonra savaş propagandası doğal olarak her iki tarafta oldukça farklı yönde çalışmıştır. Rus gazeteleri, günlerce süren sessizlikten sonra, Menşikov'un karşılıklı top atışlarının ardından ordusunun sayıca az olduğunu fark ederek Sivastopol'a doğru stratejik bir geri çekilme emri verdiğini yazmıştır. Müttefikler tarafında ise kopan yaygara çok daha şatafatlıdır. III. Napolyon Boulogne'da birlikleri denetlerken askerlere yaptığı hitapta "Size hitap ettiğim şu dakikalarda müttefik orduların bayraklarının Sivastopol surlarında dalgalandığından şüphem yok" diye seslenmiştir. İngiltere'de Times gazetesi, 2 Ekim Pazartesi yayımlanan sayısında Sivastopol'un düştüğünü ilan etmiştir. Hatta iki gün sonra Baltık donanmasının Rusların başkenti St. Petersburg'a oldukça yakın olan Kronstadt Adası'nı zaptettiğini bile yazmıştır. Fakat gerçekler 5 Ekim Perşembe günü tüm Avrupa kamuoyuna yayılmaya başlamıştır. Paris borsasında Sivastopol'un ele geçirilmesinin söz konusu olmadığını söyleyen bir bildiri yayımlanmıştır. Illustrated London News gazetesi bu propagandanın borsa spekülörlerinin işi olduğunu yazmıştır. Hızla bütün Avrupa kamuoyuna yayılan gerçekler, dokunulmamış bir Kronstadt'la zapt edilmemiş bir Sivastopol'un oluşturduğu çifte hayal kırıklığıyla büyük tepkilere neden olmuştur.⁹⁶ Öte yandan ilginç bir şekilde Osmanlı kamuoyu Sivastopol gerçeğini daha geç öğrenmiştir. 11 Ekim 1854 tarihli Ceride-i Havadis, Sivastopol'un fethi müjdesiyle Tophane-i Amire'den ve birçok yerden top atışları yapıldığını yazmış; halkı mahalle arasında kazaya sebebiyet verecek aşırı kutlamalar yapmaması konusunda uyarmıştır.⁹⁷ Gazete, bir sonraki sayıda ise bir önceki sayıda yazılan bu bariz yanlış haberden bahsetmeden Sivastopol kuşatmasının başlayacağını belirtmiştir.⁹⁸

Rus ordusu Alma'daki ağır mağlubiyetten sonra Sivastopol'a doğru çekilmiştir. Rusya'nın dağılırken bıraktığı mühimmatlara el koyan müttefik kuvvetler ise 23 Eylül'den itibaren üç koldan Sivastopol'a doğru hareket etmeye başlamışlardır.⁹⁹ 23 Eylül sabahı güneşin doğuşundan iki saat sonra başlayan bu yürüyüş esnasında, müttefik ordular beklenmeyen asker kayıpları yaşamaya başlamışlardır. Alma'nın yorgunu olan askerlerin bir kısmı, sıcak havada vadiler ve tepeler boyunca yapılan bu yürüyüşe dayanamamış ve koleradan dolayı hayatını kaybetmiştir. İngiliz ordusunda

⁹⁶ Palmer, *a.g.e.*, s. 158-161

⁹⁷ C.H. sayı:710 (H. 19 M. 1271: M. 11 Ekim 1854)

⁹⁸ C.H. sayı:711 (H. 24 M. 1271: M. 17 Ekim 1854)

⁹⁹ Aydın, *a.g.t.*, s. 86

görevli milis subayı George Evelyn, bu intikal esnasında koleralı askerlerin yaşadığı acı gerçekleri şöyle anlatmıştır:

Bu yürüyüşlerin en berbat tarafı hastaları taşımak için elde hiçbir vasitanın olmamasıydı. Kolera aramızdaydı. Erler yürüyüş sırasında aniden nöbete yakalanıyor ve kramplar ve spazmlar içinde yere yığılıyordu. Onlara hiç yardım edemiyorduk. Silahları alınıyor ve kavruk ovanın ortasında öylece ölmeye bırakılıyordu.

4 Ekim 1854 tarihli *Ceride-i Havadis*, İngiliz ordusunun Kırım çıkarması başladığından beri kolera ve diğer hastalıklar kaynaklı çok sayıda asker kaybettiği bilgisinin abartılı olduğunu yazmıştır. Fakat İngiliz Tıbbiye gazetesini kaynak göstererek o güne kadar toplam 403 İngiliz askerinin hastalıktan öldüğünü yazmıştır (Gazetenin İngiliz ordusuyla ilgili olumsuz bir durumu hafifletmeye çalışması doğal karşılanmalı, fakat bu haberin doğruluğunun şüpheli olduğu, yani İngilizler'in bahsedildiği gibi koleredan dolayı çok fazla kayıp verdiklerinin doğru olabileceği göz ardı edilmemelidir).¹⁰⁰

Kolera, asker veya subay ayrımı yapmadan müttefik ordulara zarar vermeye devam etti. Ay sonunda kolera, o güne kadarki en yüksek rütbeli subayın, Fransız ordusu başkomutanı Saint Arnaud'un hayatına son verdi. Zaten kanser hastası olana Arnaud, doktorlarının bahar aylarında öngördükleri ölümünden çok daha uzun yaşamış fakat kolera yakalanmıştı. Kolera nöbeti başladıktan sonra 29 Eylül'de gemiyle İstanbul'a doğru yola çıkan Fransız ordusu başkomutanı, İstanbul'a ulaşmadan yolda hayatını kaybetti.¹⁰¹ *Ceride-i Havadis* gazetesi de Fransız ordusu başkumandanının ölümünü haber yapmıştır. Habere göre bir süredir yakalandığı batını hastalıktan muzdarip olan Arnaud, Ponting'in bahsettiği ölüm gününden bir gün sonra, 30 Eylül Cumartesi günü İstanbul'da hayatını kaybetmiştir. Gazete, Arnaud'un kolera yakalandığından bahsetmemiştir.¹⁰²

Rus ordusu, Sivastopol'a ulaştıktan sonra Menşikov'un tartışmalı kararıyla Sivastopol-Perekop ikmal hattını korumak için 30 km. mesafedeki Bahçesaray'da toplanmıştır. Menşikov, müttefiklerin Sivastopol'un batısında olduklarını öğrendikten

¹⁰⁰ *C.H.* sayı:709 (H. 13 M 1271: M. 5 Ekim 1854)

¹⁰¹ Ponting, *a.g.e.*, s.174-183

¹⁰² *C.H.* sayı:709 (H. 13 M 1271: M. 5 Ekim 1854)

sonra Sivastopol'da istihkâm kurmak için orduyu harekete geçirmiş fakat ordunun Sivastopol'a ulaşması bir haftayı bulmuştur. Bu süre Sivastopol'daki müttefiklere yeterli hazırlığı yapmaları için gereken zamanı vermiş, müttefikler İnkerman'a yerleşmişler ve Balaklava limanını ele geçirmişlerdir. Denizden ve karadan Sivastopol'u bombalamaya başlayan müttefik orduları, bir yandan Sivastopol harekâtını planlarken diğer yandan ikmal faaliyetlerine hız vermiştir.¹⁰³

1.3.2.2. İnkerman Muharebesi

Müttefikler ekim başlarında Sivastopol saldırısını başlatmış olsalardı Rus savunma hatlarını hâla zayıf bir durumda yakalayabilirlerdi. Ancak ekim ayı boyunca müttefik ordular Sivastopol'un zaptı için pek fazla birşey yapmadı. 17 Ekim'de kara ve denizden başlatılan bombardıman, Rus topçularının sert ve kararlı karşı bombardımanları sonrası başarısızlıkla sonuçlandı. Ekim ayını müttefikler kuşatma ordusunu, Ruslar ise savunma hatlarını güçlendirmekle geçirdiler; kolera ise etkisi azalmış olmakla birlikte hâla ordular arasında dolaşmaya devam etmekteydi. İngiliz ordusunda görevli subaylardan George Lawson Ekim ayını şöyle anlatmıştır:

Hâla son mektupta yazdığım noktadayız. Ruslar, silah ve mermi atışlarıyla eskisinden daha fazla bizi canımızdan bezdiriyorlar ve başa bela oluyorlar. Şu anda çalışma grupları her gece siper kazıyor ve mevzilere hızla yerleştirilen toplar için gerekli hazırlıklar yapılıyor. Varna'ya göre sağlık bakımından daha iyi durumdayız ve Sivastopol üstündeki tepelerde kaldığımız tüm zaman boyunca sadece bir iki kolera vakası görüldü.

İngiliz Sıhhiye subayı John Hall'n anlattıklarına göre ise durum daha vahimdir:

Geceleri açıkta geçirmekten ötürü hastalık tüm orduda hüküm sürüyor ve kolera özellikle yeni gelen askerler arasında yıkıcı bir etki yaratıyor. Çadır kurma zorunluluğunu vurguladım ve sanırım derhal bulunacaklar. Şu anda birliklerin tüm dikkati iki ya da üç gün içinde başlayacağı ve bir haftadan fazla sürmeyeceği tahmin edilen Sivastopol kuşatması için malzemenini indirilmesine veriliyor.¹⁰⁴

Kış gelmeden Sivastopol'u almak isteyen müttefikler, 6 Kasım tarihinde Sivastopol'u ele geçirecek büyük bir harekât plânlamışlardır. Ruslar müttefiklerden erken davranmış; müttefiklerin Sivastopol harekâtı plânlarının farkına vararak,

¹⁰³ Gürel, *a.g.e.*, s.90-91; Ponting, *a.g.e.*, s. 183

¹⁰⁴ Ponting, *a.g.e.*, s.186-197

müttefikler harekete geçmeden sürpriz bir saldırının doğru olduğu düşüncesiyle 5 Kasım 1854'te taarruza geçmişlerdir.¹⁰⁵

General Menşikov, General Gorçakov ve çarın bir araya gelerek oluşturdukları savaş meclisinde alınan kararlar Rus ordusu büyük bir kuvvetle İnkerman üzerine saldırıya geçmiştir. Rus ordusunu, Menşikov ve çarın oğulları da orduda bulunduğu halde General Gorçakov yönetmiştir. Gorçakov komutasındaki 50 bin kişilik Rus ordusu, çok şiddetli çarpışmaların yaşandığı muharebenin başında beklenen üstünlüğü ele alamamış, çok sayıda kayıp vermiştir.¹⁰⁶ Rus ordusuna gelen takviye Ruslar'a kısa süreli bir üstünlük sağlasa da müttefik orduların şiddetli karşı saldırıları karşısında tutunamayan Rus askerleri silahlarını dahi bırakarak Sivastopol'a kaçmışlardır. Bu muharebede İngilizler 2530, Fransızlar 600 asker kaybetmişlerdir. İngiliz ordusundan General İstraldis hayatını kaybetmiştir. Rus ordusu 8000 askerini kaybetmiş, 850 askerini esir vermiştir. Rus ordusuna bu muharebeden sonra üç-dört saat ölü ve yaralıları toplaması için müsaade edilmiştir.¹⁰⁷ Palmer, bu muharebede Rus kayıplarının toplam 11 bini bulunduğunu yazmıştır.¹⁰⁸ Ponting'e göre ise Ruslar 12.000, İngilizler 623, Fransızlar 1700 asker kaybetmişlerdir. Ruslar, İnkerman Muharebesi'nde hedeflerinden hiçbirine ulaşamamışlar; müttefikler ise mevzilerinde denetimlerini tekrar ele geçirseler de durumları hâla sallantıdaydı.¹⁰⁹

İnkerman muharebesi Ruslar'ın bozgunuyla sonuçlanmış fakat müttefiklerin 6 Kasım'da yapmayı düşündükleri Sivastopol'u ele geçirme planlarını sekteye uğratmıştır. Kasım ayıyla beraber bastıran kış ayı işleri daha da zorlaştırmıştır. Sivastopol'u 1854 yılında ele geçirmeyi düşünen müttefiklerin kışı geçirecek kadar ikmal faaliyetlerini henüz yapmamış olmaları askerlerin durumunu oldukça güçleştirmiştir. Temple Goodman 12 Kasım'daki durumu şöyle anlatmıştır:

Kış bastırıyor, sadece iki gün yağmurdan sonra içinde bulunduğumuz perişan hali düşünemezsin. Atlar dizlerine kadar çamur ve bataklık içinde. Yanlarına ancak bata çıka gidebilirsin, eğerler iligine kadar ıslak, çadırlar öyle kalabalık ki silahlarını koyacak yer bulamayan eller yağmur altında bunları dışarıda bırakmak zorunda kalıyorlar. Çadırlarımızda

¹⁰⁵ C.H. sayı:718 (H. 22 Ra 1271: M. 13 Aralık 1854)

¹⁰⁶ C.H. sayı:718 (H. 22 Ra 1271: M. 13 Aralık 1854)

¹⁰⁷ C.H. sayı:718 (H. 22 Ra 1271: M. 13 Aralık 1854)

¹⁰⁸ Palmer, *a.g.e.*, s. 235

¹⁰⁹ Ponting, *a.g.e.*, s.245

su geçirmez bir şeye sarmadığımız herşey ıslak; dışarıda çamur, içeride çamur... Tek bir giysiden başka birşeyi olmadığı için üstünü değiştiremeyen erler elbette daha kötü durumdalar. Giysileri ve pelerinleri gün boyu ıslanıyor ve gece de bunlarla uyumak zorundalar. Çizmelerini de çıkartamıyorlar, çünkü bir defa çıkartırlarsa bir daha giyemiyorlar. Bu sabah 22 hastalık vakası çıkmasına bu nedenle şaşırılmamak lazım. Dizanteri de artış gösteriyor. Bu şekilde devam ederse bir süre sonra bütün atlar ölecek ve erler ayağa kalkamayacak hale gelecekler.¹¹⁰

Müttefikler, Sivastopol'u ele geçirmek için o yılki son harekâtı 17 Kasım tarihine planlamışlar fakat 14 Kasım'da meydana gelen fırtına bir kez daha planlarının sekteye uğramasına sebep olmuştur. Bu fırtınada yerinden sökülmemiş çadır kalmamış, İngilizler'in IV. Henry ve Pluton gemileri karaya vurmuştur. Fırtınanın müttefiklere vurduğu en büyük darbe, İngilizler'in kışlık erzakıyla yüklü olan Prince adlı buharlı gemisinin batması olmuştur.¹¹¹ Çünkü Prince gemisinde askerlere gönderilen 40 bin kışlık elbise, büyük miktarda mermi ve tıbbi malzeme bulunmaktaydı.¹¹² İngiliz buharlı gemileri dahi fırtınaya dayanamayarak manevra kabiliyetini kaybedip kayalara sürüklenip parçalanmıştır. Bir günde müttefikler, tümü denizci olmak üzere toplam 500 asker kaybetmişlerdir.¹¹³

Aralık ayında gittikçe sertleşen kış şartları askerlerin durumunu iyiden iyiye daha da kötüleştirmiştir. Eylül başlarında Kırım'a gelen İngiliz 46. Alayı'nın 780 eri mevcuttu; aralık ayının ikinci haftasında bu alaydan 108 kişi ölmüştür, 270 askeri ise hastaydı. Aynı dönemde İngiliz 7. Alayı'nın ancak üçte biri göreve devam edebilecek durumdaydı. Balaklava ordugâhında 3500 hasta bulunuyordu ve hasta sayısına günde 100 kişi ekleniyordu. 63. Alay'ın 1854 yılı sonunda 7 askeri kalmıştır. Aralık ayı başında İngiliz ordu mevcudu 20.000 iken bu sayı ay sonunda 13.000'e düşmüştür.¹¹⁴

1.3.2.3. Gözleve Muharebesi

14 Kasım'daki fırtına ve ardından gelen soğuk havalar, müttefiklerin Sivastopol'u ele geçirme planlarını, bir sonraki bahara bırakmalarını zorunlu hale getirmiştir. Kuşatmanın beklenenden daha zor geçeceğinin anlaşılması, İngilizler'i ve Fransızlar'ı yeni bir müttefik arayışına itmiştir. İngilizler ve Fransızlar'ın ayrı ayrı girişimleriyle Ocak 1855'te, Rusya'yla hiçbir problemi olmayan fakat İtalya birliği

¹¹⁰ Ponting, *a.g.e.*, s.254-255

¹¹¹ Aydın, *a.g.t.*, s. 95

¹¹² Palmer, *a.g.e.*, s. 242

¹¹³ Ponting, *a.g.e.*, s.256

¹¹⁴ Ponting, *a.g.e.*, s.268

kurma hayaliyle İngilizler'e ve Fransızlar'a yaranmak isteyen Piyemonte, ittifaka dâhil olmuştur.¹¹⁵ 1854 aralık ayından itibaren Varna'dan bölgeye intikal eden Osmanlı ordusu ve Sardinya'nın göndereceği destek ordusu, Rusya'nın endişelerini iyiden iyiye arttırmıştır. General Khrulev komutasındaki Rus ordusu, daha fazla askerle savaşmak zorunda kalmadan 17 Şubat'ta Gözleve'ye taarruza başlamıştır.¹¹⁶

Gözleve kelimesi Tatarca bir kelime olup avcı kulübesi anlamına gelmektedir. Bugün haritalarda Evpatorya olarak geçen Gözleve, Sivastopol'un kuzeyinde yer almaktadır.¹¹⁷ Burada Rumeli cephesinden muzaffer olarak gelen 40.000 kişilik Osmanlı ordusu bulunmaktaydı. Ruslar bu Osmanlı ordusunun Simferopol-Perekop yolunu keserek Sivastopol ordusunun ana ikmal hattını kesmesinden endişe ediyorlardı. Menşikov içerisinde 600 Yunan gönüllünün de bulunduğu 19.000 kişilik Rus ordusunu bölgeye gönderdi. Bir Polonyalı asker kaçağının 15 Şubat'ta Ömer Paşa'ya Rus plânları hakkında istihbarat vermesi üzerine Osmanlı ordusu zaten teyakkuz haline geçmişti. İki gün sonra karşılıklı top atışlarıyla başlayan muharebede Osmanlı ordusuna denizdeki savaş gemileri de destek vermiştir. Rus ordusu Osmanlı savunma hattına yaklaşmış fakat Selim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun başlattığı güçlü süngü saldırısı Ruslar'a ağır zayıat verdirerek geri çekilmelerine sebep olmuştur. Bu muharebede, Ruslar 1000 kadar kayıp vermişler, Osmanlı ordusu 300 askerini kaybetmiştir.¹¹⁸ Rumeli cephesindeki muharebelerde ve Silistre müdafaasında ün yapmış olan bu Osmanlı askerleri, bir kez daha Rus ordusunu mağlup ederek kendilerine olan güveni arttırmışlardır. Gözleve'deki bu Osmanlı ordusu, sonrasında yeni bir harekâta girişme de bölgede büyük bir Rus gücünün konuşlanmasına sebep olacak ve Sivastopol kuşatmasını yürütenlerin işlerini kolaylaştıracaktı.¹¹⁹ Gözleve mağlubiyeti sonrası Rusya tarafında iki önemli değişiklik olmuştur. Rus orduları komutanı Prens Menşikov

---

¹¹⁵ Fuat Süphan Andıç, *Kırım Savaşı: Ali Paşa ve Paris Anlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002, s.39

¹¹⁶ Aydın, *a.g.t.*, s. 100

¹¹⁷ <https://www.google.com/maps/place/Evpatorya/@45.1640313,33.310875,11.25z/data=!4m5!3m4!1s0x40c01f8e9a222bad:0x67f29b22a55ab386!8m2!3d45.19045!4d33.366867> (22.05.2022); Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar* (çev. Eşref Bengi Özbilen), İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s.16

¹¹⁸ Slade, *a.g.e.*, s. 226-227; Ponting, *a.g.e.*, s.407

¹¹⁹ Aydın, *a.g.t.*, s.100

görevden alınmış ve yerine Prens Gorçakov atanmış; daha önemlisi Rus Çarı I. Nikola ölmüş ve yerine oğlu II. Aleksander geçmiştir.¹²⁰

Çarın ölümüyle ilgili Rusya tarihinde sık sık olduğu gibi esrarlı bir hava yaratılmıştır. Söylenenlere göre Gözleve mağlubiyetinin hayal kırıklığı çarın ölümüne sebep olmuştur. Daha sansasyonel olan bir söylentiye göre ard ardarda gelen mağlubiyetlerin hüznüne daha fazla dayanamayan çar kendi hayatına son vermiştir. Kimine göre kendini vurmuş, kimine göre zehir içmiştir. Ama doğru olan, zaten hasta olan çarın doğal yollardan öldüğüydü. Romanov hanedanının da mensupları tıpkı Osmanlı hanedanı mensupları gibi erken yaşta ölmeye yatkınlardı. I. Nikola da 18 Şubat 1855'te öldüğünde sadece elli sekiz yaşındaydı.¹²¹ Doğu Aydın, William Russel ve diğer gazetecileri kaynak göstererek I. Nikola'nın 2 Mart'ta zatürreden öldüğünü yazmıştır.¹²² Ceride-i Havadis Nikola'nın yıllardır çektiği nefes darlığı sebebiyle 3 Mart gecesi öldüğünü yazmıştır.¹²³ 24 Nisan 1855 tarihli Ceride ise çarın hastalığını gizleyen doktorunun yargılanacağını öğrendikten sonra Petersburg'dan kaçtığını yazmıştır.¹²⁴

Gözleve zaferinden sonra bir Osmanlı piyade fırkası ve İstanbul'da bulunan bir Mısır fırkası Sivastopol'a kaydırılmıştır. Müttefikler, Sivastopol'u bahar bitmeden ele geçirmek istiyorlardı. 9 Nisan 1855'te müttefikler yeniden 278'i obüs ve havan, 501 topla Sivastopol'u bombalayarak şiddetli bir saldırı başlatmışlardır. Dokuz gün süren bu bombardımanda müttefikler Sivastopol'a 168.700 bomba atarlarken Ruslar bu sayının ancak yarısıyla karşılık verebildiler. Geceleyin duran bombardıman esnasında tahrip gören yerleri hızlıca onarmayı başaran Rus ordusu, bu bombardımanın da boşa çıkmasını sağlamıştır. Müttefiklerin başarısızlıkla sonuçlanan bu önemli girişimleri müttefikler tarafındaki huzursuzluğu iyice arttırmıştır.¹²⁵

---

¹²⁰ Gürel, *a.g.e.*, s.96

¹²¹ Palmer, *a.g.e.*, s. 269

¹²² Aydın, *a.g.t.*, s.100

¹²³ *Ceride-i Havadis* sayı:731 (H. 20 C 1271: M. 9 Mart 1855)

¹²⁴ *Ceride-i Havadis* sayı:738 (H. 8 Şaban 1271: M. 24 Nisan 1855)

¹²⁵ Gürel, *a.g.e.*, s.96; Ponting, *a.g.e.*, s.412

1.3.2.4. Kerç Harekâtı

8 Mayıs'ta Balaklava'ya ulaşan 18 bin kişilik Sardinya ordusu, fiilen İngilizler ve Fransızlar'ın ortak komutasına girdi. Fakat bölgeye ulaşan bu ordunun da koleradan nasibini alması uzun sürmedi. İtalyan askerlerin 3000'i koleradan etkilendi ve 1000 civarında askeri hayatını kaybetti.¹²⁶ Koleradan nasibini alan bu Sardinya ordusuyla beraber Fransızlar 115 bin, İngilizler 32 bin ve Osmanlı Devleti 55 bin olmak üzere, müttefiklerin Kırım'daki asker sayısı 200 bini aşmış oldu. Bu büyük ordunun ilk hedefi, Kırım'ı besleyen ikmal yollarını kapatmak için Kerç Boğazı'nı ve şehrini ele geçirmek oldu. 7500 Fransız, 5000 Osmanlı ve 3000 İngiliz askerinden oluşan nispeten küçük bir ordu Kerç Harekâtı için görevlendirildi, bu orduya 60 büyük gemi eşlik etti.¹²⁷

22 Mayıs'ta başlayan Kerç harekâtı, müttefikler açısından oldukça başarılı bir şekilde başladı. Azak Denizi'nde birkaç gemilik Rus filosu hızlıca ele geçirildi. Hemen ardından Kerç üzerine yürüyüşe geçen müttefik ordular karşısında Kerç'te bulunan Rus ordusu, karşı koyamayacağını anlayarak şehirden çekildi. Ruslar geri çekilirken milyonlarca kilo buğday ve unu yakıp, Anapa Limanı ve Sohumkale'yi tahrip ettiler. Bu esnada harekâtı sürdüren müttefikler, Azak'ta bulunan Rus deniz ikmal üssünü ve kıyıda bulunan Yenikale'yi de ele geçirdiler.¹²⁸

1.3.2.5. Çernaya Muharebesi

Kerç'in el geçirilmesi, Sivastopol'un savunma gücünün iyice kırılacağı anlamına geliyordu. Nitekim 25 Mayıs'ta Azak Denizi'ne giren müttefik donanma, Azak Denizi'nde Rusya'nın işine yaraması muhtemel her yeri yok etti. Rusların Don Nehri'nden yapabilecekleri muhtemel sevkiyatı engellemek için Kerç ve Yenikale'ye bir Osmanlı birliği konuşlandırıldı.¹²⁹ Yaygın olan bu görüşün aksine Ponting, Kerç'in ele geçirilmesinin beklendiği etkiyi yaratmadığını yazmıştır. Ponting'e göre Ruslar, 1854 yılında Sivastopol şehrini zaten yeteri kadar ikmal malzemesiyle doldurmuşlardı. Ayrıca Simferopol-Perekop hattı bir şekilde işlemeye devam ediyordu. Zaten müttefik

¹²⁶ Ponting, *a.g.e.*, s.379

¹²⁷ Önen, *a.g.t.*, s.107, Ponting, *a.g.e.*, s.419

¹²⁸ Besbelli, *a.g.e.*, s. 12-16

¹²⁹ *C.H.* sayı:742 (H. 12 Ramazan 1271: M. 29 Mayıs 1855)

ordular, Sivastopol'a girdiğinde 165.000 kilo un, 150.000 kilo buğday, 500.000 kilo siyah ekme ve 66.000 kilo tuzlanmış et ele geçirecekti.¹³⁰

6 Haziran'da Sivastopol yeniden bombardıman altına alınmıştır. 7 Haziran'da saldırıya geçen Fransız ordusu, Ruslar'ın en önemli iki tabyasından biri olan Mamelon tabyasını ele geçirmiştir. İngilizler de Redan tabyasına iyice yaklaşmayı başardılar. 17 Haziran'da müttefikler Sivastopol'u ele geçirmek üzere yeniden harekete geçtiler. Bu esnada, İngiliz ordusu başkomutanı Lord Raglan ağır şekilde koleraya yakalanmış olduğundan harekâtın komutası daha çok Fransız ordusu başkomutanı Pelissier'de olmuştur. Şehir yine yoğun bombardımana tutulmuş; Waterloo Savaşı'nın yıldönümü olan 18 Haziran sabahı genel hücum başlamıştır. Önden giden Fransız ordusu hiç beklenmeyen bir direnişle karşılaşmış ve çok sayıda kayıp vermiştir. Fransızlar'ın kaybindan haberi olmayan İngilizler, sonradan geldiklerinde yoğun top atışına maruz kalmışlar ve müttefikler geri çekilmişlerdir. Bu muharebe Sivastopol'u kolay ele geçireceklerini düşünen müttefiklerin morallerini bozmuş; hatta muharebenin stresine dayanamayan İngiliz başkomutan Lord Raglan 26 Haziran'da hayatını kaybetmiştir. Böylece kolera, Fransız ordusu başkomutanından sonra İngiliz ordusu başkomutanının da hayatına son vermiştir.¹³¹ 18 Haziran muharebesi o kadar kısa sürmüştür ki sabah sekiz buçukta her şey bitmiştir. Fransızlar, yarısı ölü toplam 3553 kayıp vermişlerdir. İngiliz askerlerinin ise dördte biri ölmüş ya da ağır yaralanmıştır. Bu saldırının fiyaskoyla sonuçlanmasından İngilizler Fransızlar'ı, Fransızlar İngilizler'i; Osmanlı ve İtalyanlar ise her iki tarafı sorumlu tutmuşlardır.¹³² Lord Raglan'ın ölümü Ceride-i Havadis'te yer almış, fakat koleraya yakalandığından bahsedilmemiştir. Zaten bedenlen zayıf ve ihtiyar olan başkomutanın, eşinin ölüm haberini aldıktan sonra iyice hasta düştüğü ve 6 Temmuz'da öldüğü yazılmıştır (Gazetenin Raglan'ın ölümünü müttefikler adına olumsuz durumlar olan koleraya ve 18 Haziran fiyaskosuna bağlamaması, gazetenin savaş yıllarındaki tutumunu yansıtan bir başka örnek olmuştur).¹³³

18 Haziran fiyaskosunun yarattığı karamsar ortam ve Raglan'ın ölümünün ardından İngiliz komuta kademesinde ve Londra'da yaşanan karışıklıklar, müttefik

¹³⁰ Ponting, *a.g.e.*, s.422

¹³¹ Aydın, *a.g.t.*, s.104-107; Ponting, *a.g.e.*, s.431,440

¹³² Palmer, *a.g.e.*, s. 297-298

¹³³ C.H. sayı:747 (H. 24 Şevval 1271: M. 8 Temmuz 1855)

orduların ümitsizce beklemesine yol açmıştır.¹³⁴ Temmuz ayında Kırım'daki müttefik ordularda, kolera hastalığı yeniden kendini göstermeye başlamıştır. 15 Temmuz 1855 tarihli Ceride, Kırım'daki müttefik ordularda koleranın ortaya çıkmasıyla beraber askerlerin seyrek şekilde ikamet ettirildiklerini yazmıştır. Gazete malum tutumu dolayısıyla koleranın ordulara ne kadar zarar verdiğinden bahsetmemiş; İnkerman'da koleranın bittiğini, Balaklava ve Çörçine'de az da olsa etkili olduğunu belirtmiştir.¹³⁵ Bu esnada 16 Ağustos'a kadar irili ufaklı çarpışmalar devam etmiştir. Rus ordusu, 18 Haziran'ın moraliyle beraber Çar II. Aleksander'ın Gorçakov'a yaptığı baskı sonrası, bu tarihte karşı taarruza geçmiştir. Sivastopol Limanı'na dökülen Çernaya Nehri'ni geçen Rus ordusu İnkerman sırtlarında bulunan müttefiklere karşı saldırıya geçmiş fakat bu taarruzun istihbaratını önceden Tatarlardan almış olan müttefikler, hazırlıklı bir şekilde karşıladıkları Rus ordusunu birkaç saat içerisinde bozguna uğratmışlardır.¹³⁶ Çernaya Muharebesi'nde müttefiklerin kayıpları 1700'den azdır. İtalyanlar sadece 14 asker kaybetmişlerdir. İngilizler'in bu muharebede doğrudan bir rolü olmadığından kaybı olmamıştır. Rus tarafında ise Gorçakov 2273 ölü ve 4000 yaralıları olduğunu bildirmiştir. Kayıp asker sayısı ise 1742 idi.¹³⁷ Ponting'e göre Fransızlar 1500, Sardinyalılar 250, Ruslar ise 10.000 kayıp vermişlerdir.¹³⁸

1.3.2.6. Sivastopol'un Ele Geçirilmesi ve Paris Barış Antlaşması

Fransız ordusu komutanı Pelissier, Ruslar'ın toparlanmasına fırsat vermeden, Çernaya'dan hemen sonra 17 Ağustos'ta on günlük yoğun bir bombardıman başlatmıştır. Bu ağustos bombardımanları öncekilerden çok daha şiddetli olmuştur. Belli hedeflere 10 inçlik mermiler yağdıran en büyük havan topları, gündüz olduğu gibi gece de durmaksızın Sivastopol savunmasını çökertmeye devam etmiştir. Böylece kuşatmadakiler daha önce yapabildikleri onarım işini etkili bir şekilde yapamamışlardır. Bombardımanların şiddetiyle günde bin Rus askeri ölmüş veya ağır yaralanmıştır. Rus

---

¹³⁴ Ponting, *a.g.e.*, s.440-448

¹³⁵ *C.H.* sayı:748 (H. 1 Za 1271: M. 15 Temmuz 1855)

¹³⁶ Aydın, *a.g.t.*, s. 107

¹³⁷ Palmer, *a.g.e.*, s. 305-306

¹³⁸ Ponting, *a.g.e.*, s.53

askerleri ile müttefik askerler arasındaki mesafeler iyice azalmaya başlayınca, Ruslar savunma için son olarak çok sayıda tünel kazıp içlerini mayınla doldurmuşlardır.¹³⁹

5 Eylül'de müttefikler yeniden Sivastopol'u ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Şehir yeniden bombardıman altına alınmıştır. Ruslar bombardıman esnasında sığınaklarda beklemişler, bombardımandan sonra siperlere koşarak müttefikleri karşılamak için hazır beklemişlerdir. Ruslar'ın beklediği büyük saldırı iki gün boyunca gerçekleşmemiştir. Üçüncü gün öğleden sonra bombardıman kesildiğinde, Ruslar gündüz vakti saldırı beklemediklerinden sığınaklarda beklemeye devam etmişler fakat bu Ruslar adına büyük bir hata olmuştur. General Pelissier düşüncesinde haklı çıkmış, Ruslar'ın gündüz vakti saldırı beklemeyeceklerini tahmin ederek müttefik orduları harekete geçirmiştir. Müttefikler hızlı bir şekilde Ruslar'ın bütün siperlerini ele geçirmeye başlamışlardır. Savaşın artık Ruslar adına kaybedildiği ve Sivastopol'un düştüğü düşünülürken, can siperane bir şekilde karşı saldırıya geçen Rus ordusu, adeta bir mucizeyi gerçekleştirmiş ve Malakhov tabyası dışındaki tabyaları ve siperleri yeniden ele geçirmiş; Sivastopol adına tükenen umutları az da olsa canlı tutmayı başarmıştır.¹⁴⁰

Bu tarihlerde yaşanan olaylar, Ceride-i Havadis gazetesinde şöyle anlatılmaktadır. Gazeteye göre, müttefik kuvvetler 6 Eylül'de Malakhov kalesi civarındaki istihkâmlara saldırı başlatmıştır. 8 Eylül'de Fransız ordusu iki kola, İngiliz ordusu bir kola ayrılarak hücum nizamı almıştır. Saat beş buçuk sularında Fransa ordusu orta koldan, en önemli kale olan Malakhov Kalesi'ne çok şiddetli bir saldırı başlatmış ve bu saldırı karşısında tutunamayan Rus ordusu, kısa sürede Malakhov'dan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Ruslar'ın hemen ardından kaleye giren Fransızlar, kalenin dört köşesine Fransız bayrağını çekmişlerdir. Kaleyi ele geçirdikten sonra Ruslar'ın kaleyi geri alma girişimlerini boşa çıkaran Fransız ordusu, limanda bekleyen Ruslara ait iki fırkateyn ve bir üç anbarlı gemisini top atışlarıyla vurarak kullanılamaz hale getirmiştir. Fransızlar sol koldan da Küçük Redan Tabyası'na saldırmışlardır. Burada Fransızlar'a karşı çok daha güçlü mukavemet gösteren Rus ordusu, Fransızlar'ı ilk anda durdurmayı başarsa da Fransızlar üçüncü denemede bu tabyayı da ele geçirmeyi başarmışlardır.

¹³⁹ Gürel, *a.g.e.*, s.102; Palmer, *a.g.e.*, s. 307

¹⁴⁰ Palmer, *a.g.e.*, s.288-290

Ardından Fransız ordusu Paselyon Santral denilen Orta Tabya üzerine saldırıya geçmiş fakat Ruslar buradaki lağımları patlatınca Fransız ordusu bu girişiminde başarısız olmuştur. İngiliz ordusu ise Sardinya'lı gönüllülerle beraber üç bin kişiden oluşan bir kuvvetle Büyük Redan Tabyası'na saldırı başlatmıştır. Fakat burada, Ruslar'ın Malakhov'u geri almak için Fransızlar'ın üzerine gönderdiği Rus askerleri Malakhov'u geri alamayacaklarını anlayınca, Büyük Redan'a desteğe gelip İngiliz ve Sardinya ordusunu geri püskürtmüştür. İngilizler ertesi gün, 9 Eylül'ün şafak vaktinde tekrar saldırıya geçip bu defa Büyük Redan Tabyası'nı ele geçirip hızla ilerleyerek iç taraftaki Kışla Tabyası'nı da ele geçirmişlerdir. Fransızlar da aynı şekilde, 9 Eylül şafağında, bir önceki gün alamadıkları Paselyon Santral üzerine saldırıya geçmişler ve bu defa ele geçirmişlerdir. Ruslar bir süre sonra karşı taraftan Malakhov ve Redan üzerine gülle atışları yapsalar da bu atışlar pek bir etki gösterememiştir. Bu esnada Malakhov'un bir köşesindeki lağımda kalan iki Rus subayı ve altmış askeri, son çare olarak kendileriyle beraber içinde buldukları lağımı havaya uçurmuştur. 9 Eylül sabahındaki hızlı mağlubiyetler, Ruslar'ın umudunu tüketmiş ve Ruslar köprü tarafından kayık ve vapurlarla karşı yakaya, şehrin kuzeyine kaçmışlardır. Kaçmadan önce 27 gemisinin altını delen Ruslar bu gemileri batırmışlardır. Saat beş-altı civarında Ruslar ellerindeki son kozu kullanmış ve Pavlov, Nikola, Aleksander, Sivastopol ve Karantina kalelerinin altındaki lağımları patlatmışlardır. Bu son olaydan sonra müttefik askerleri artık şehirde rahatça dolaşmaya başlamışlardır. Ruslar, şaşılacak bir şekilde karşıdan taciz için bir gülle tanesi dahi atmamışlardır. Durum bir süre sonra anlaşılmış, Ruslar gece üç buçukta Kostantin kalesine mükâleme(müzakere) bayrağı çekmişler; Fransız başamirali Burva karşıya sandalla bir elçi gönderip durumu anlamaya çalışmıştır. Ardından İngiliz başamiralin teklifiyle İngiliz gemilerinden birinin kaptanı ve daha önce Sivastopol şehrinde eğlenmek için bulunmuş olan Dermond isimli kaptan, istihbarat için karşıya gönderilmiştir. Dermond 11 Eylül Salı günü Ruslar'ın şehrin kuzey yakasını bile boşaltmış olduğu bilgisini vermiştir.¹⁴¹

Müttefikler, 12 Eylül 1855 Çarşamba günü şehrin kuzey yakasına da girdiler. Buraya girdiklerinde Ruslar'ın kaçarken havaya uçurdukları cephane ve mühimmatların kalıntılarıyla ve daha da önemlisi, Kostantin ve Katerina kaleleri civarında yatan on beş

---

¹⁴¹ C.H. sayı:755 ilavesi (H. 28 Zilhicce 1271: M. 10 Eylül 1855 Pazartesi); C.H. sayı:755 ilavesi (H. 29 Zilhicce 127: M. 11 Eylül 1855 Salı)

binden fazla hasta ve yaralı Rus askeriyle karşılaştılar. Bu askerler esir edilerek müttefiklerin donanma hekimleri tarafından tedavi edilmeye başlandılar. Ardından şehirden savaş ganimeti olarak alınacak herşeyin tespitine geçilmiş ve yapılan tahkikat sonucunda müteffiklerin eline 3.500-4.000 arası top, birkaç yüz bin liralık değerde eşya geçmiştir. Sivastopol muharebelerinde Ruslar'ın batan gemileri haricinde on kere yüz bin (bir milyon) kese altını geçen zararı olmuştur. Bu muharebelerde Ruslar'ın toplam yaralı ve ölü sayısının 18-20 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Katerina ve Kostantin kaleleri civarında esir alınan on beş bin asker arasında 4 Rus generali de vardı. Fransız ordusunda beş general hayatını kaybetmiş, 12 general ise yaralanmıştır. Fransızlar'ın bu muharebelerde toplam 6 binden fazla ölü ve yaralı askeri olmuştur. İngiliz ordusunda 4 general yaralanmış, yüz elli subay ise ölmüş ya da yaralanmıştır. Sardinya ordusunun kaybı diğerlerine göre daha az olmuş, Sardinyalılar'ın toplam altı yüze yakın ölü ve yaralı olmuştur.¹⁴²

12 Eylül 1855 tarihi Sivastopol'un kesin ele geçiriliş tarihi olarak anlaşılmaktadır. Ceride-i Havadis gazetesinin muharebelerde meydana gelen ölü ve yaralı sayılarıyla ilgili verdiği bilgilere temkinli yaklaşılması gerektiği muhakkaktır. Zira gazete, daha önce meydana gelen ve Osmanlı donanmasının yok edildiği Sinop baskınının mahiyetini ve Rus donanmasının kaybını, Osmanlı kamuoyunu olumsuz etkilememe adına farklı yansıtmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibinin Churchill (Çörçil) isimli bir İngiliz olması, İngiliz ordusuna ait ölü ve yaralı sayılarının normalin altında gösterildiği eğilimini akla getirmektedir. Fakat savaşın ve muharebelerin genel seyri ve sonuçları bakımından Ceride-i Havadis gazetesi, özellikle savaş yıllarında yayın sayısını ve yoğunluğunu arttırdığı düşünüldüğünde, dönemin en önemli başvuru kaynaklarından birisidir.¹⁴³

Ponting 9 Eylül'den sonrasını çok farklı anlatmıştır. Ponting, müttefiklerin Sivastopol'un kuzey tarafını ele geçiremediklerini ve bu durumun müttefik ordusunu bir çıkmaza soktuğunu yazmıştır. Çıkmazın sebebi, oldukça yorgun düşmüş olan müttefik ordu, yaklaşan kış mevsimi, Sivastopol'un (güney tarafının) geç bir tarihte ele geçirilmesi ve hâlâ Kırım'ın ortasında bulunan Rus ordusunun varlığıydı. Müttefik

---

¹⁴² C.H. sayı:756 (H. 3 Muharrem 1272: M. 15 Eylül 1855 Cumartesi)

¹⁴³ Önen, a.g.t., s.8-25

ordular, Sivastopol'un düşüşünden sonraki birkaç haftayı tam bir atalet içinde geçirdi. Anlatılmaya değer tek olay, Fransızlar ve Osmanlılar'ın Eylül sonlarında Gözleve'de 18 Rus süvari bölüğünü ve Kazaklar'ı bozguna uğratmaları oldu. Atalete son veren, kış gelmeden yapılan son büyük operasyon olan, Dinyeper ve diğer nehirlerin ağzında çok stratejik bir konumda bulunan Kinburn (Kılburnu)'a ¹⁴⁴ yapılan amfibik deniz taaruzu oldu. 17 Ekim'de kaleyi ele geçiren müttefikler, 1855-56 kışının yaklaşmasıyla operasyonları durdurdular ve kış hazırlıklarına başladılar. O kışı en sıkıntılı geçiren ordu, oldukça fazla asker sayısına sahip olan Fransız ordusu oldu. Daha çok kolera ve tifodan hasta düşen 53.000 Fransız asker, Ocak-Mart 1856 arasında İstanbul'daki hastanelerde tedaviye alınsa da bunlardan 10.000'i hayatını kaybetti. Kırım'daki sahra hastanelerinde ise kayıp daha fazla oldu ve 20-25.000 asker kaybedildi. 5000 Fransız asker ise nakliye gemilerinde yaşamını yitirdi. ¹⁴⁵

Kırım'daki ordular kış mevsiminin ve kolera salgınının zorluklarını çekerken Paris'te III. Napolyon başkanlığında ocak ayının ortasında toplanan savaş konseyi, 1856 yılının sefer plânları üzerinde çalışmaya(tartışmaya) başladı. İngilizler'le Fransızlar arasındaki derin görüş ayrılıklarının iyice gün yüzüne çıktığı bu toplantılar devam ederken Avusturya dışişleri bakanı Buol ile Fransa'nın Viyana büyükelçisi Bourqueney'in daha Sivastopol düşmeden, 8 Eylül'den beri gizlice başlattıkları diplomatik faaliyetler devam etmekteydi. İngiltere, daha önce Fransa ve Avusturya'nın barışın ön şartnamesi olarak Rusya'ya sunulacak ultiatom tekliflerini kabul etmek zorunda kalmıştı. Avusturya, müttefik ultiatomunu kendi ultiatomuymuş gibi 28 Aralık'ta Rusya'ya sunmuş, Rusya bu ultiatomu 16 Ocak'ta kabul etmişti. Bu ortamda bir yandan savaş hazırlıkları devam ediyor, diğer yandan barışa giden kaldırım taşları döşenmeye devam ediyordu. Nihayet 1 Şubat'ta barış antlaşmasının ön şartnamesinin protokolünün kabul edilmesinin ardından, 25 Şubat'ta Osmanlı Devleti, Rusya İngiltere, Fransa, Avusturya ve Piyemonte'nin katılımıyla Paris Barış Konferansı toplandı. Bu esnada hâla savaş durumunda olan Kırım'daki düşman ordular arasında, bir iki küçük vaka dışında önemli çatışmalar çıkmıyordu. Konferanstan beklenen ateşkes kararı, 14 Mart'tan 31 Mart tarihine kadar alındı. Ateşkesin bitmesine bir gün kala, 30 Mart Pazar

¹⁴⁴<https://www.google.com/maps/place/Kinburn+Peninsula/@46.3836529,32.7739128,8z/data=!4m5!3m4!1s0x40c68e9289e843e7:0x5d028a703a3f9aac!8m2!3d46.507555!4d31.778783> (11.06.2022)

¹⁴⁵ Ponting, *a.g.e.*, s.467-478

günü saat 12.30'da barış antlaşmasının imzalanmasıyla Kırım Savaşı 1856 yılında herhangi bir büyük çatışma yaşanmadan sona ermiş oldu.¹⁴⁶

---

¹⁴⁶ Ponting, *a.g.e.*, s.486-510

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYILA KADAR OSMANLI DEVLETİ'NDE SAĞLIK HİZMETLERİ

XIX. yüzyıla kadar dünyanın diğer devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de merkezi yönetim tarafından üstlenilmiş, sistematik ve belirli bir plân dahilinde işleyen sağlık sisteminin ve politikalarının varlığından söz etmek mümkün değildir.¹⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde merkezi yönetim tarafından üstlenilmiş kurumsal anlamda sağlık hizmetini, XIX. yüzyıla kadar olan dönemde, sadece sarayda görmekteyiz. Halka yönelik sağlık hizmetleri ise vakıflar bünyesinde faaliyet gösteren darüşşifâlar; özel dükkânı(muayenehane) olan hekimler ve usta-çırak ilişkisiyle yetişmiş, alaylı olarak tabir edebileceğimiz, kırık-çıkık tedavisi, diş çekme gibi o dönemin cerrahi girişimleri olan tedavilerini uygulayan kişiler aracılığıyla verilmekteydi.¹⁴⁸

Osmanlı Devleti birçok kurum ve sistemde olduğu gibi, sağlık sistemini de Anadolu Selçuklu Devleti'nden miras olarak devralmıştı. Esasen Türk tarihinde sağlık sisteminde bir arayışı ilk olarak Anadolu Selçukluları döneminde görmekteyiz. Osmanlı Devleti kuruluş ve büyüme dönemlerinde bu mirası devralmış ve sistemde köklü değişiklikler yapmadan üzerine ekleyerek sağlık hizmeti sunmaya devam etmiştir.¹⁴⁹

XIX. yüzyıla gelindiğinde, gelişen savaş teknolojileri savaşları daha ölümcül hale getirdiği için devletler daha düzenli ve daha büyük merkezi ordulara sahip olmak zorunda kalmıştır. Bu da beraberinde devletleri daha sistemli ve daha etkili sağlık sistemlerine sahip olmaya itmiştir. Osmanlı Devleti'nde bu minvalde yenilikler III. Selim ile birlikte köklü bir şekilde başlamıştır. Hem merkezi orduyu değiştirme hem sağlık sistemini geliştirme çalışmaları, yeniçerilerin ve yerleşik düzenden nemalananların direnciyle karşılaşmış ve III. Selim'in tahttan uzaklaştırılıp katledilmesiyle sekteye uğramıştır. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla yeni kurulan merkezi ordunun sağlık ihtiyaçlarını karşılama çalışmalarına yeniden

¹⁴⁷ Erdem Aydın, "19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2004, s.187

¹⁴⁸ Aslı Taşpınar, "Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı", (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011, s. 12-18

¹⁴⁹ Aydın, *a.g.m.*, s.188; Umut Beylik, İbrahim Halil Kayral, Ümit Çıraklı, *a.g.m.*, s.13

başlanmış, 1827’de Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane açılmış, devamında sağlık alanında yenileşme ve sistemleşme çabaları hızla devam etmiştir.¹⁵⁰

2.1. Osmanlı Sarayı’nda Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıl öncesi dönemde, monarşinin tüm karakteristik özelliklerini sağlık politika ve uygulamalarına da yansıtmıştır. İdari yapının saray merkezli ve askeri olmasına bağlı olarak devletin üstlendiği sağlık hizmetleri de daha çok saraya ve orduya yönelik olmuştur. Osmanlı sarayının sağlık hizmetinin başındaki kişi hekimbaşdır. Padişahın birinci hekimi, saray hekimlerinin başı ve sarayın birûn erkânından olan hekimbaş aynı zamanda ülkedeki sağlık sisteminin de başındaki kişidir. Bu derece öneme haiz hekimbaşlık müessesesi Osmanlı Devleti’nde 380 yıl faaliyete devam etmiş ve bu sistemde 46 hekimbaş görev yapmıştır.¹⁵¹

2.1.1. Hekimbaşlık

İslam kültüründe de varlığını gördüğümüz hekimbaşlık kurumunun başındaki kişiler Osmanlı Devleti’nde “ser-etıbbâ”, “ser-etıbbâ-i hassa”, “reisü’l-etıbbâ-i sultani, ser-etıbbâ-i şehriyâri, reis’ul-etıbbâ” ve “hekimbaş” unvanlarıyla anılmaktaydılar ve bizzat sultan tarafından atanmaktaydılar. Hekimbaşlar sultanın özel hekimliğinin yanı sıra bütün hekimlerin başı olarak saray ve devletin sağlık işlerini yürütmektedirler, sultanın iştirak ettiği seferlerde ordunun başhekimliğini de üstlenmekteydiler.¹⁵²

Hekimbaşlık müessesesinin Osmanlı’da ne zaman kurulduğu tam olarak tespit edilemese de Çelebi Sultan Mehmet ve Fatih Sultan Mehmet arasında bir dönemde kurulduğu anlaşılmaktadır. Hekimbaşlık kurumuna ait ilk resmi belgelere ise II. Bayezid döneminde rastlanmaktadır.¹⁵³

Hekimbaşlar sarayın birûn halkından kabul edilirdiler ve baş lâlâya bağlı olarak çalışırlardı. Medreseden mezun olan hekimbaşlar ilmiye sınıfına mensuptular ve doğal

---

¹⁵⁰ Taşpınar, *a.g.t.*, s. 48

¹⁵¹ Aydın, *a.g.t.*, s.187-188

¹⁵² A. Haydar Bayat, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşlık Kurumu”, *Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 52-60

¹⁵³ Bayat, *a.g.m.*, 52-60; Erhan Afyoncu, “Osmanlı Hekimbaşları ve Hassa Hekimleri”, *Osmanlılarda Sağlık I* (Editör: Coşkun Yılmaz, Cevdet Yılmaz), Biofarma Yayınları, İstanbul 2006, s. 87

olarak tıp ilmine vakıf olan kişilerden seçilirlerdi. Resmi tıp eğitimi alan tek hekimbaşı Ahmet Necip Efendi'ydi ve 1837-1839 yılları arasında görev yapmıştır.¹⁵⁴

Hekimbaşılarla ilgili ilgi çekici bir teâmül uygulanagelmiştir. Vefat eden padişahın ardından ölen padişahın hekimbaşısı, padişahın ölümü hasebiyle başarısız addedilir ve yeni padişah tarafından görevinden azledilirdi. Padişahın ölmeden tahttan indirildiği durumlarda ise hekimbaşılar yeni padişahın döneminde görev yapmaya devam edebilmişlerdir.¹⁵⁵

Devlet hizmetinde çok önemli bir makamı temsil eden hekimbaşılar en yüksek maaşlardan birini aldıkları gibi, yerleşik teâmül gereği, Tekfurdağı (Tekirdağ) vilayetinden de hatırı sayılır miktarda geliri olan arpalık almaktaydılar. Bazı hekimbaşıların hatıralarından öğrendiğimize göre, zaman zaman başka vilayetlerden de arpalık aldıkları olmuştur.¹⁵⁶

Hekimbaşılar saray protokolünde önemli bir yere sahiptiler. Bayramlaşma törenlerinde saray avlusunda icra edilen törenlerde, padişah tahta doğru giderken kendisini bekleyen imam ve hekimbaşısını selamlar, hekimbaşı ve imam da padişahın eteğini öperdi. Sultan tahta oturup bayram tebriklerini kabul etmeye başladıktan sonra el öpenlerin arasında hekimbaşı da bulunmaktaydı.¹⁵⁷

2.1.1.1. Hekimbaşının Görevleri ve Faaliyetleri

- İlk ve en önemli görevi başta padişah olmak üzere hanedan ailesinin sağlığını korumaktı. Gerekli durumlarda başka hekimleri de saraya davet ederdi.
- Padişahın kullanacağı ilaç ve macunlar hekimbaşı gözetiminde hazırlanırdı.
- Padişahın yemeğinin hazırlanmasına nezaret eder, padişah yemeğini yerken yanında bulunurdu.
- Her sene yeni yılın ilk günü kabul edilen nevrûzda (22 Mart akşamında), nevrûziye denilen özel macunlar hazırlar, öncelikle padişah ve hanedan ailesine

---

¹⁵⁴ Bayat, *a.g.m.*, s.52-60

¹⁵⁵ Bayat, *a.g.m.*, s. 52-60

¹⁵⁶ Bayat, *a.g.m.*, s. 52-60

¹⁵⁷ Bayat, *a.g.m.*, s. 52-60

ve ayrıca sadrazam dâhil önemli devlet ricaline takdim ederdi. Karşılığında çeşitli hediyeler alırdı.

- Sarayda kullanılan mum ve sabun gibi ürünler hekimbaşının tarifine göre hazırlanırdı.
- Etıbbâ-i hassa denilen saray cerrah, kehhal ve hekimlerinin seçim ve tayinlerini yapardı. Müneccimbaşı ve müneccim-i sâni'nin atamalarını da hekimbaşı yapardı.¹⁵⁸
- Savaş zamanlarında orduya katılacak hekim ve cerrahları seçer, padişahın da katılacağı seferlere bizzat iştirak ederdi.
- Darüşşifâlarda ve hastanelerde çalışacak hekim ve cerrahların tayinleri de hekimbaşının sorumluluğu altındaydı.
- Şikâyetler üzerine ehliyetsiz kişilerin muayenehane işletmelerine mâni olur, padişah fermanıyla özellikle İstanbul'da muayenehane işleten yerli ve yabancı hekimleri denetler, gerekli hallerde sınava tabi tutarak başarılı olanlara icazetname verip başarısız olanların çalışmalarını yasaklardı.
- İstanbul'da yeni muayenehane açılması hekimbaşının iznine tabiydi ve muayenehane sayısının çok fazla arttığı durumlarda belirli kıstaslara göre muayenehane sayısını azaltıp bu konuda düzenleme yapmak hekimbaşının görevleri arasındaydı.
- Padişahın güvenini kazanan kimi hekimbaşılar padişahın müşavirliği ve müsahipliği görevini de icra etmişlerdir.¹⁵⁹

2.1.1.2. Hekimbaşılık Müessesesinin Kaldırılması

1826'de Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra sağlık sisteminde merkezileşme ve sistemleşme çalışmalarına başlanmış ve 1827'de Mekteb-i Tıbbiye'nin açılmasıyla ilk adım atılmıştır. 1836-37'de Bâb-ı Seraskeri'de (Harbiye Nezareti'nde) Sıhhiye Dairesi kurulmuş ve hekimbaşının askeri yetkileri bu kuruma devredilmiştir. 1838'de kurulan Karantina Nezareti'ne, doğal olarak hekimbaşı da üye olmuş ve salgın hastalıklara karşı bütün ülkede tedbir alınmasıyla alâkalı kararlar bu kurum tarafından alınmaya başlamıştır. 1840'da Meclis-i Tıbbiye bünyesinde Meclis-i Umur-ı Tıbbiye kurulmuş ve

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*, s. 364-369

¹⁵⁹ Bayat, *a.g.m.*, s. 60-61

hekimbaşının memleketteki hekimlerin atanması ve kontrol edilmesi gibi düzenleyici ve denetleyici görevleri bu kurum tarafından üstlenilmeye başlamıştır. Azalan yetkileriyle sembolik bir hale dönüşen hekimbaşılık kurumu Sultan Abdülmecit döneminde 17 Nisan 1850 tarihli fermanla kaldırılmış, artık sadece padişahın özel hekimliği görevini devam ettirmek suretiyle “ser-etıbbâ-i şehriyâri” unvanıyla varlığını devam ettirmiştir. 1922’de saltanatın kaldırılmasının ardından 1923’te ser-etıbbâ-i şehriyârilik unvanı kaldırılıp bu makam da lağvedilerek, uzun yıllara mal olmuş bu müessesenin varlığı son bulmuştur.¹⁶⁰

2.1.2. Hassa Hekimleri

Hassa hekimliği, şüphesiz Osmanlı Devleti’nde bir tabibin ulaşmak isteyeceği çok önemli bir makamdı. Bahsedildiği üzere tamamen hekimbaşına bağlı olarak çalışan hassa hekimleri padişah ailesi ve saray halkının sağlık durumlarıyla ilgilenirlerdi. Hassa hekimlerinin tayini, maaş artırımını ve azilleri hekimbaşının inisiyatifindeydi. Savaş zamanlarında hekimbaşının seçtiği hassa hekimleri orduyla beraber gitmek zorundaydılar. Duruma göre günlük 2 ile 45 akçe arasında yevmiye alan hassa hekimleri genel olarak 10 akçenin altında yevmiye almışlardır.¹⁶¹

Hassa hekimlerinin sayısı XVI. yüzyıldan itibaren tespit edilebilmektedir. Mesela 1536 yılında 17 hassa hekimi vardır ve bunların 4’ü yahudidir; 1548’de bu sayı 32’dir ve yahudi hekim oranı da artmıştır. 1604 yılında 85 hassa hekimi vardır ve bu defa yahudi hekim oranı müslüman Türk hekim oranından çok fazladır. Bu tarihte 85 hekimin 67’si yahudidir. IV. Murad devrinde sayısı giderek azaltılan hassa hekimi sayısı, 1718 yılından itibaren yeniden artırılmaya başlanmıştır. 1782 yılında 100 hassa hekimi vardır, 1802 yılında bu sayı 103’tür.¹⁶²

Hassa hekimleri arasında 1604 yılında zirve noktası gören yahudi hekim oranı bu tarihten sonra azalmıştır. Türk hekim oranı özellikle 1640 yılı sonrasında artmaya başlamıştır. 1734-35’ten sonra hassa hekimleri içinde görev yapan yahudi hekimlerin “etıbbâ-yi yahudiyân” olarak sınıflandırılmalarına son verilmiş, bu tarihten sonra gayr-i

---

¹⁶⁰ Bayat, *a.g.m.*, s. 63

¹⁶¹ Afyoncu, *a.g.m.*, s. 85-96

¹⁶² Afyoncu, *a.g.m.*, s. 85-96

müslim bütün hekimler müslüman hekimlerle beraber “etıbbı-i hassa” sınıfı içerisinde içerisinde kabul edilmişlerdir.¹⁶³

2.2. Osmanlı Halkına Yönelik Sağlık Hizmetleri

Osmanlı klasik döneminde, halka yönelik sağlık hizmetlerinin yükünü büyük oranda vakıflar sırtlanmıştır. Padişahların, sultanların ve önemli devlet adamlarının yapımına öncülük ettikleri vakıflar, külliye bünyesinde yer alan darüşşifâlarla halka ücretsiz sağlık hizmeti sunmuştur. Osmanlı halkı ayrıca, özel muayenehane sahibi hekimlerden ve geleneksel yöntemlerle tedavi uygulayan kişilerden de sağlık hizmeti almaya devam etmiştir.¹⁶⁴ Bu minvalde vakıflar bünyesinde faaliyet gösteren darüşşifâlar bahse değer konu olarak ilk sırada gelmektedir.

2.2.1. Darüşşifâlar

Arapça kökenli bir kelime olan “darüşşifâ”, “şifa evi” anlamına gelmektedir. Darüşşifâlar, Orta Çağ’dan itibaren farklı tabirlerle anılagelmiştir. “dârü’l-âfiye, dârü-s sıhha, dârü’ttıbb, bîmâristân, mâristân, tîmârhâne, şifâhâne” en çok kullanılan tabirler olmuştur. Bu anlamda farklı bir tabir Karahanlı Dönemi’nde karşımıza çıkmaktadır. Karahanlı hakanı Tamgaç Buğra Han’ın 1065’te Semerkant’ta inşa ettirdiği şifa evinin Arapça vakfiyesinden, dârüşşifâ için “dârül-merza” tabirinin kullanıldığını görmekteyiz. Selçuklular’da “dârü’l-âfiye” ve “dârüşşifâ”, Osmanlılar’da ise “dârüşşifâ” tabirinin yanı sıra “dârü-s sıhha”, “şifâhâne”, “bîmârhâne” ve “tîmârhâne” tabirleriyle karşılaşmaktayız.¹⁶⁵

Osmanlı Devleti, Selçuklulardan miras aldığı mevcut darüşşifâların işlevlerini devam ettirdiği gibi, yeni kurduğu darüşşifâların işleyişi ile ilgili yönetmelik mahiyetinde vakfiyeler tanzim ederek bu kuruluşların devamlılığını sağlamıştır. Osmanlı darüşşifâları, devamlılığın sağlanması için müstakil birer bina olarak değil, külliyelerin birer birimi olarak inşa edilmiştir.¹⁶⁶ Bu külliyeler ve darüşşifâlar, yapımı

¹⁶³ Afyoncu, *a.g.m.*, s. 85-96

¹⁶⁴ Nuran Yıldırım, “Klasik Dönemde İstanbul Darüşşifâları”, *Büyük İstanbul Tarihi*, s.138; Aslı Taşpınar, *a.g.t.*, s. 16-17

¹⁶⁵ Arslan Terzioğlu, “Bîmârhâne”, *DİA. VI*, İstanbul 1992, s. 163

¹⁶⁶ Yağmur Say, “Türk Tıp Kurumları”, *Türkler XI (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 321.

oldukça masraflı olduğu için padişahlar, hanım sultanlar ve önemli devlet adamları tarafından yaptırılmıştır. Banileri sadece bunları inşa etmekle kalmamışlar, hizmete devam etmelerini sağlamak amacıyla yıllık masrafları için pek çok mal, mülk ve gelir vakfetmişlerdir. Bu nedenle hastalardan ücret alınmamıştır. Esasen o devirlerde hâli vakti yerinde olan ailelerin hastaları, evlerinde tedavi edilmişlerdir. Darüşşifâlar ise kimsesizler, yoksullar, evlerinden uzakta hastalanan yolcular ve tüccarlar için hizmet vermiştir. Ayrıca evde bakılamayacak derecedeki akıl hastaları da darüşşifâlara yatırılmışlardır.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde 1400-1621 yılları arasında sekiz büyük darüşşifâ inşa edilmiştir. Bunlardan beşi başkent İstanbul'dadır. İlk Osmanlı darüşşifâsı I. Bayezid'in yaptırdığı Bursa'daki Yıldırım Bayezid Darüşşifâsı'dır (1400). İstanbul dışında bulunan diğer darüşşifâlardan biri Edirne'deki II. Beyazıt Darüşşifâsı (1488) ve diğeri Manisa Hafsa Sultan Darüşşifâsı'dır (1539). Fatih Sultan Mehmet'in yaptırdığı Fatih Darüşşifâsı (1470), Hürrem Sultan'ın inşa ettirdiği Haseki Darüşşifâsı (1550), Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Darüşşifâsı (1553-1559), III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın yaptırdığı Üsküdar'daki Atik Valide Sultan Darüşşifâsı (1582) ve Sultan I. Ahmed'in yaptırdığı Sultanahmet Darüşşifâsı(1609-1616) İstanbul'da külliye bünyesinde inşa edilen büyük darüşşifâlardır.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan itibaren çoğunlukla toprak kaybetmeye başladıktan sonra, darüşşifâların gelir kaynağı olan vakıf arazilerinin azımsanmayacak bir bölümü artık Osmanlı toprağı olmaktan çıkmıştır. Doğal olarak gelirleri azalan darüşşifâlar maddi açıdan eski güçlerini kaybettiği gibi, bu konuda merkezi yönetim tarafından iyileştirici tedbirler alınmamıştır. Nihayetinde bu darüşşifâlar zamanla bimârhane adını alarak akıl hastaları için birer barınağa dönüşmekten kurtulamamıştır.¹⁶⁹

---

¹⁶⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138

¹⁶⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138; Taşpınar, *a.g.t.*, s.15; Seyran Aktaş, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Darüşşifâları", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim DalıYeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), s. 14-30

¹⁶⁹ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138

2.2.1.1. Fatih Darüşşifâsı

Fatih Darüşşifâsı, Süleymaniye Darüşşifâsı inşa edilene kadar en büyük darüşşifâ olmuştur. Mimarbaşı Ayazağa tarafından inşa edilen darüşşifâ, aynı zamanda külliye bünyesinde bulunan medrese ile beraber İstanbul'un tabip ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Fatih Darüşşifâsı, külliyenin diğer birçok aksamı ayakta kalmış olmasına rağmen, maalesef zamanla yaşanan depremler, yangınlar ve başka sebepler nedeniyle yok olmuştur. Bugün darüşşifânın olduğu yerde müstakil evler bulunmaktadır.¹⁷⁰

2.2.1.2. II. Bayezid Darüşşifâsı

II. Bayezid Darüşşifâsı, mimarisıyla dikkat çekmektedir. Diğer külliyelerin aksine, burada darüşşifâ merkezi konumda yer almış ve darüşşifâ etrafında şekillenmiş bir külliye inşa edilmiştir. Darüşşifâda bulunan bir bölümün müzik odası mı yoksa mescit mi olduğu tam olarak anlaşılamasa da bu darüşşifâda hastaların müzikle tedavi edildiğine dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. 1866'da Edirne Gureba Hastanesi'nin açılmasıyla, II. Bayezid Darüşşifâsı tamamen akıl hastalarının tedavi edildiği bir sağlık kurumu haline gelmiştir. 1880-1896 yılları arasında kullanılmamış olan darüşşifâ, bir süre daha kullanılmışsa da Balkan Savaşları'ndan sonra tekrar kaderine terk edilmiştir. 1974 yılında Trakya Üniversitesi'ne tahsis edilen darüşşifâ, bugün sağlık müzesi olarak tarih meraklılarının ziyaretine sunulmuştur.¹⁷¹

2.2.1.3. Hafsa Sultan Darüşşifâsı

Hafsa Sultan Darüşşifâsı Osmanlı Devleti'nin başkent dışında yaptırdığı ikinci darüşşifâ olmuştur. Hafsa Sultan'ın ölümünün ardından oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır (1539). Uzun yıllar kullanılan Manisa Darüşşifâsı, XIX. yüzyılın son yarısında Manisa'ya yeni hastaneler yapılmasının ardından, tıpkı Edirne'deki II. Bayezid Darüşşifâsı gibi akıl hastalarına hizmet vermeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar bu şekilde kullanılan darüşşifâ, sonrasında tamamen yıkık bir vaziyete bürünmüş ve kullanılmamaya başlanmıştır. Bir ara sağlık müzesine

¹⁷⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

¹⁷¹ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

dönüştürülen darüşşifâ, bugün Celal Bayar Üniversitesi tarafından araştırma merkezi olarak kullanılmaktadır.¹⁷²

2.2.1.4. Haseki Darüşşifâsı

Hürrem Sultan'ın inşa ettirdiği Haseki Darüşşifâsı, Mimar Sinan'ın mimarbaşı olduktan sonra yaptığı ilk önemli eser olmuştur. Kuruluşundan XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar vakfiyesine uygun biçimde, hastane olarak kullanılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Zabtiye Nezareti'ne bağlı olarak kadın tutukluların tedavi edildikleri yer olmuştur. Ardından İstanbul Şehremaneti'ne (Belediyesi'ne) devredilmiş ve yeniden yöre halkına hizmet veren hastane olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Zamanla İstanbul'a gelen kimsesiz kadınlara da hizmet vermeye başlamasıyla mevcut bina yetersiz kalınca, 1884 yılında civarda bulunan daha büyük bir binaya taşınmış, eski bina ise kimsesiz kadınların kaldıkları bir yere dönüşmüştür. 10 Temmuz 1894 depremi ve 1918'deki yangınlar binayı yok olma seviyesine getirmiştir. 1948'de yapılan onarımla kurtarılan darüşşifâ binası (eski bina), 1963-1974 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından turistik amaçla restore edilmiştir. 20 Ocak 1976 tarihinden bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki Merkezi bünyesinde, eğitim bölümü olarak hizmet vermektedir.¹⁷³

2.2.1.5. Süleymaniye Darüşşifâsı

Süleymaniye Darüşşifâsı, Kanuni Sultan Süleyman tarafından ikinci İran seferi dönüşünde, Fatih'in inşa ettirdiği ve depremde yıkılan Eski Saray'ın yerine Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Osmanlı darüşşifâları sıralamasında en üst dereceye sahiptir. Diğer darüşşifâlarda deneyim kazanan hekimler Süleymaniye Darüşşifâsı'na atanırlardı. Süleymaniye Darüşşifâsı, külliye bünyesinde kurulan müstakil ilk tıp medresesinin uygulama hastanesi olarak kullanılmış ve bu yönüyle de sağlık tarihimizde önemli bir yer tutmuştur. Sağlık tarihimizde adeta bir köşe taşı olan Süleymaniye Tıp Medresesi ise ilerde çok önemli tıp eserleri yazacak kadar büyük hekimler yetiştirmiştir. Şüphesiz bu konuda akla ilk gelen isim, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde yetişmiş olan olan Şani-zade Atâullah Efendi'dir. XIX. yüzyılın en önemli tabiplerinden biri olan Şani-zade

---

¹⁷² Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

¹⁷³ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

Atâullah Efendi, ilk kez hiç bir geleneksel kaynağa atıf yapmadan, tamamen Batı kaynaklarından faydalanarak “Hamse-i Şani-zade” adlı fizyoloji, patoloji, cerrahi, farmakoloji ve anatomi olmak üzere, beş bölümden oluşan tarihimizdeki en önemli tıp eserlerinden biri olan eseri yazmıştır.¹⁷⁴

Süleymaniye Darüşşifası uzun yıllar yoğun bir şekilde Osmanlı halkına hizmet etmiştir. 1843 yılında ilk defa hastane adıyla kurulan Bezm-i Âlem Valide Sultan Hastanesi'nin açılmasıyla buradaki akıl hastaları hariç diğer hastalar Bezm-i Âlem'e nakledilmişlerdir. Bir süre sadece akıl hastalarına hizmet veren darüşşifâ, 1850'de akıl hastalarının kolera salgını nedeniyle Toptaşı Darüşşifâsı'na (Atik Valide) nakledilmelerinin ardından saraçhane olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1862-1972 yılları arasında, yüz yıldan fazla bir süre, binayı Askeri Matbaa kullanmıştır. 1974'ten 2000 yılına kadar yatılı kız kuran kursu olarak kullanılmıştır. En son Yazma Eserler Kurumu'na devredilmiş ve günümüzde bu kurum tarafından kullanılmaktadır. Tıp medresesi ise, birkaç bina dışında zamanla yok olmuş, 1944-45 yılları arasında dönemin vali ve belediye başkanı Lütü Kırdar tarafından onarılmış ve 1946'dan itibaren Süleymaniye Doğum ve Çocuk Bakımevi olmuştur. 2013 yılında Zeytinburnu'nda aynı isimle modern Süleymaniye Kadın Doğum Hastanesi'nin açılmasıyla, bu tarihi hizmet buradan verilmeye devam etmektedir.¹⁷⁵

2.2.1.6. Atik Valide Darüşşifâsı

Atik Valide Darüşşifâsı da Mimar Sinan tarafından 1570-1579 yılları arasında yapılmıştır. Darüşşifâ, XVII. yüzyıl sonuna kadar kuruluş gayesinin dışında kullanılmıştır. III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid ordusuna tahsis edilmiş, II. Mahmut da selefi gibi yeni kurduğu Asakir-i Mansure ordusunun kullanımına sunmuştur. 1865 yılında kolera hastanesine çevrilmiştir. 1873 yılında Süleymaniye Darüşşifâsı'ndaki akıl hastalarının bulaşıcı hastalık sebebiyle buraya nakledilmelerinin ardından akıl hastalarına hizmet vermeye başlamıştır. 1911 yılında Müessesat-ı Hayriyye-yi Sıhhiye Müdüriyeti olarak kullanılmıştır. Dr. Mazhar Osman'ın darüşşifânın sertabipliğine atanmasıyla köklü değişimler başlamıştır (1919). Eski tedavi yöntemleri terk edilerek

¹⁷⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

¹⁷⁵ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50

çağdaş bilgilere dayalı laboratuvarlar kurulmuştur. Bu laboratuvarlarda Türkiye'nin ilk nöropsikiyatrları yetişmiştir. 1927'de Mazhar Osman'ın girişimleriyle buradaki akıl hastaları Bakırköy'e nakledilmişlerdir. 1935 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlı tütün deposu olarak faaliyet göstermiş, 1976 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 1977 yılında Üsküdar İmam Hatip Lisesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir süre sonra Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne bağlı kültür ve sanat merkezi olarak tahsis edilmiştir. 2010 yılında yeni kurulan Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'ne devredilen darüşşifa, külliyeinin diğer binalarıyla beraber bu üniversite bünyesinde bulunmaktadır.¹⁷⁶

2.2.1.7. Sultanahmet Darüşşifâsı

Son Osmanlı darüşşifâsı olan Sultanahmet Darüşşifâsı I. Ahmet tarafından kendi adıyla anılan Sultanahmet Külliyesi bünyesinde, Sedefkâr Mehmet Ağa tarafından inşa edilmiştir. Külliyeinin açılışı Sultan I. Ahmet'in ölümünün (22 Kasım 1617) ardından halefi I. Mustafa zamanına denk gelmiştir. Fakat darüşşifânın inşaatının, Topkapı Sarayı Müze Arşivi'nde bulunan ve inşaatında kullanılan malzemeler hakkında bize bilgi veren defterden, 1621 yılında tamamlandığını öğrenmekteyiz. Akıl hastalarını da kabul eden darüşşifa XIX. yüzyıl başlarında Sultan Ahmet Bimârhanesi adıyla yalnızca akıl hastalarına tahsis edilmiştir. 1846 yılında askeri dikimhane olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Ne zamana kadar kullanıldığı tam olarak belirlenemeyen darüşşifâ, işlevsiz hâle geldikten sonra üzerine Sanayi Mektebi (Erkek Sanat Okulu) yapılırken odaları ve revakları yıkılmış, dış duvarları ve kemerli kapısı ise sağlam kalabilmiştir (1866/1867). Revaklara ait bazı sütun ve sütun başlıkları yerlerinde korunmuş, bir bölümü ise okul girişinde kullanılmıştır. 1894 yılında meydana gelen depremden sonra meydana bakan cepheye, daha sonra Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılan, Ziraat Orman Maadin Nezareti binası yapılmış ve imaretin meydanla ilişkisi kesilmiştir. Darüşşifâdan günümüze, güneydoğu cephesindeki hamamı, kuzeydoğu cephesi ortasındaki basık kemerli mermer giriş kapısıyla on bir sütun ve havuzunun mermer fıskiye çanağı ulaşabilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50; COA. D. 5112

¹⁷⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145; Aktaş, *a.g.t.*, s.15-50; COA. D. 5112

2.2.2. Halk Tababeti (Tedavi Hizmetleri ve İlaçlar)

Şüphesiz halk sağlığı anlamında en önemli kurum darüşşifâlardır. Darüşşifâlarda halka sunulan sağlık hizmetleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere darüşşifâların içinde buldukları külliyelerin vakfiyelerinden ulaşılabilmektedir. Darüşşifâlarda tabîb, cerrâh, kehhâl, eczâcı gibi sağlık personeli; tabbâh, kayyum, bevvâb, ferrâş, abrîzî, cameşûy gibi yardımcı hizmetliler ve vekîl-i harc, nâzır, mâni'un-nukûş, kilerdâr gibi idari görevliler hizmet vermiştir. Dârüşşifâların personel çeşidi ve sayısı her zaman aynı olmamış, zamana ve yere göre bu sayı değişmiştir. Zaman zaman ihtiyaca göre farklı isimlerle farklı görevler yapan darüşşifâ personelleri olmuştur.¹⁷⁸ Darüşşifâlarda halka yataklı tedavinin yanı sıra haftanın bir veya iki günü ayaktan muayene ve tedavi de hizmeti sunulmuştur. Hastalara verilen ilaçlar darüşşifâlarda hazırlanmıştır.¹⁷⁹

Evliya Çelebi, Fatih Dârüşşifâsı hakkında şunları söylemiştir: “Marazî ve fakîr fukarâya mesâkin için bir dârüşşifâ itdi”, “Âyende ve revendegândan bir âdem hasta-hâl olsa tîmârhâneye getirüp âna hidmet ideler. Vaziyyetine münâsip edviyeler verirler.”¹⁸⁰ Evliyâ Çelebi'nin bu söylediklerinden maddi durumu iyi olmayan herkesin darüşşifaya başvurabildiği anlaşılmaktadır. Fakat darüşşifaya başvuran herkese ilaç verilmemektedir. Hekimlerin uygun gördüğü hastalara haftanın iki günü ilaç verilmekteydi. Haseki Vakfiyesi'nde hazırlanan ilaçların yatan hastalar için hazırlandığı, Pazartesi ve Perşembe günleri ise dışardan gelen hastalardan hekimin olur verdiklerine ilaç verildiği net bir şekilde belirtilmiştir:

İlaç, şurup, yemek ve edviyeli çorba vesaire için her gün yüz elli dirhem sarf olunur ve bunların cümlesi dârüşşifâya iltica eden hastaların ihtiyaçlarına göre tevzî olunur. Onlara asla tazyîk yapılmaz. Şuruplardan ve macunlardan hiçbir şey hariçten isteyenlere verilmez. Ancak pazartesi ve perşembe günleri müstesnadır. Çünkü iki tabîb bu iki şerefli günde hariçten şurup ve macun isteyenlere bunlara muhtaç olmadığı halde alıp satmak için değil de ilaç ve tedavi için aldıklarına kanaat getirdikleri takdirde ilaç verirler.¹⁸¹

Darüşşifâda görev yapan hekimin, tam olarak karşılama da branş olarak bugünkü dahiliye hekimi olduğunu söylenebilir. Elbette branşlaşmanın henüz olmadığı o yıllarda hekimden bugünkü bir üroloji hekiminin alanına giren hastalıkları tedavi

¹⁷⁸ Aktaş, *a.g.t.*, s.93

¹⁷⁹ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138

¹⁸⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme I (haz. Orhan Şaik Gökyay)*, İstanbul 1996, s.129-132

¹⁸¹ *Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi*, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

etmesi de beklenmiştir. Kehhalin durumu gayet nettir, ilgilenmesi gereken tek alan göz hastalıkları olmuştur. Cerrahla ilgili en detaylı bilgiye Süleymaniye Külliyesi'nin vakfiyesinden ulaşılmaktadır. Vakfiyeye göre iki cerrah; yara, çıban ve flegmonların ilacında, tümörlerin, fitıkların düzeltilmesinde, dişlerin çekilmesinde, kan almada, merhem ve fitil koyarak cerahatlerin kapanmasında usta olmalıydılar.¹⁸² Anlaşılacağı üzere cerrah da bugünkü anlamda bir cerrahi alanda uzmanlaşmış değildi. Cerrahtan hem diş hekimi hem ortopedist hem beyin cerrahı hem de genel cerrahın ilgi alanlarına giren cerrahi girişimleri yapması beklenmiştir. Ayrıca cerrahlar gerek aldıkları maaş gerekse sosyal statü açısından hekimlerin gerisindeydiler. Cerrahlığın o günkü statüsünün bahis konusu olması, bu noktada Kırım Savaşı'ndan bahsedilmesini elzem kılmaktadır. Cerrahlığın bugünkü anlamda hekimlik içerisinde değerlendirildiği modern cerrahi anlayışa giden yol, Kırım Savaşı'nda açılmıştır. Kırım Savaşı'nda yaşanan gelişmeler cerrahlığın daha profesyonel yapılması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.¹⁸³

Cerrahların hastaya uygulayacağı cerrahi girişimler ya da hekimlerin hastaya verecekleri tehlikeli olabilecek ilaç tedavilerinden önce kadı ve şahitler huzurunda, günümüz dünyasında da ameliyat öncesi uygulanan, istenmeyen kötü bir neticede hekimlerin ve cerrâhların sorumlu tutulmalarını engellemek için hastalara rıza senetleri imzalatılmıştır.¹⁸⁴ Rıza senetlerinin daha çok mesane taşı aldırma, boyundan ur çıkarma(boyun fitığı ameliyatı) ve fitık ameliyatı gibi cerrahi uygulamalardan önce alındığı şer'iyeye sicillerinden anlaşılmaktadır.¹⁸⁵

Darüşşifalarda görev alan personellerin nitelikleri vakfiyelerde ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. Örneğin Fatih Darüşşifasında, darüşşifada görev alacak hekimler “tecrübeli ve hazık, nabız ve anatomiyi çok iyi bilen, tıp biliminde üstün bilgisi olan” şeklinde tarif edilmişlerdir. Bu özelliklere sahip olan hekimlerin hangi millete veya dine mensup olduklarının önemli olmadığı, yani liyakatin esas alınması gerektiği özellikle belirtilmiştir. Ayrıca darüşşifanın bağlı olduğu vakfin nazırı, hekimi ve kâtibi haftada

---

¹⁸² Yıldırım, *a.g.m.*, s.142

¹⁸³ Aktaş, *a.g.t.*, s.93-104; Serap Torun, “Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik”, (Çukurova Üniversitesi Deotoloji ve Tıp Tarihi A.B.D. Doktora Tezi), Adana 2008, s.2,28,70

¹⁸⁴ Ali Haydar Bayat, *Şer'iyeye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz-Rıza Senetleri (II. Türk Tıp Kongresi'nden ayrı basım)*, Ankara TTK, 1999

¹⁸⁵ Aktaş, *a.g.t.*, s.114

bir gün darüşşifada toplanarak, hasta olup evine hekim çağırmaya ve ilaç almaya gücü yetmeyenlerin tedavileri ile ilgileneceklerdi. Haftada bir gün de dışarıdan başvuran yoksul hastalara ilaç verilecek, darüşşifâda ölenlerin cenaze masraflarını da vakıf karşılayacaktı.¹⁸⁶

Haseki Darüşşifası'nın vakfiyesinde, her hastanın kabul edildiği net bir şekilde belirtilmiştir. Bu vakfiyede de çalışacak hekimler işinin ehli, zeki, nazik, güler yüzlü, tıp ve hikmet kanunlarına vâkıf, ilaç yapımında beceri sahibi kişiler olarak tarif edilmişlerdir.¹⁸⁷

Süleymaniye Darüşşifası'nda darüşşifada biri tabib-i evvel (başhekim) olmak üzere üç hekim çalışacağı belirtilmiştir. Yine burada da hekimlerden çeşitli vasıflara sahip olmaları beklenmiştir. Vakfiyeye göre hekimler tıp bilim ve pratiğinde usta, hastalığın teşhis ve tedavisinde yetenekli, ilaçların yararları konusunda bilgili, ağrı çeşitlerine, hastalıklara ve belirtilerine vâkıf, beden bilimine ve nabzın türlerine aşına, zeki ve hassas, yaratıcılık fikrine sahip deneyimli ve tedbirli kişilerden olmalıydılar. İki kehhâl ise sanatında bilgisi geniş ve ustalığı belli olan, göz hastalıklarının tanısı ve tedavisi ve göz pomatlarının hazırlanmasında yetenekli olanlar arasından seçilmeliydiler. Eczacı, aşşâb adıyla nitelendirilmiştir. Aşşâbların kökler, kurutulmuş taze otlar ve çiçeklere ait usulün doğrusunu, isimlerini ve niteliklerini bilmeleri gerekmektedir. Aynı zamanda aşşâblar, darüşşifa için lazım olan ürünleri ve ilaçları reislerinin uygun gördüğü şekilde satın alıp kilere teslim ederlerdi. Ayrıca satın alınan ürünlerin taze ve kaliteli olmasına, ilacın aslının benzeri, yani muadili olmamasına dikkat etmeliydiler. Süleymaniye Külliyesi'nde darüşşifanın karşısında Dârülakâkir adı verilen büyük bir eczane bulunmaktaydı. Burada; macunlar, çeşitli terkipler, şuruplar, haplar, fitiller ve döneme ait diğer ilaçlar hazırlanırdı. İstanbul'daki diğer darüşşifalar, ilaçlarını bu eczaneden alırdı.¹⁸⁸

Atik Valide Darüşşifası'nın vakfiyesinden öğrenildiğine göre ise tabipler, tıp ve anatomide usta, bilgilerini tecrübeler ve ameliyatlara pekiştirmiş, hastalık belirtilerini iyi bilen, mizaçlar hakkında bilgi sahibi, ilaç yapımında tecrübeli kişiler olmalıydılar.

¹⁸⁶ Yıldırım, *a.g.m.*, s.139; Aktaş, *a.g.t.*, s.99

¹⁸⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s.140; Aktaş, *a.g.t.*, s.99

¹⁸⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s.142; Aktaş, *a.g.t.*, s.99,105,

Tıbbi becerilerinin yanı sıra hekimlerden hastalara sert ve kaba sözler söylemekten kaçınıp onlara merhametli ve şefkatli davranmaları istenmekteydi. Kehhaller göz tedavisinde basiretli, meslektaşları arasında şöhret sahibi kişilerden seçileceklerdi. Göze perde inecek olursa (katarakt) iyi teşhis koymalılar, göz ilaçları hakkında tam bilgi sahibi olmalıydılar. Cerrahlar işlerinde usta olacaklar, merhemlerle diğer ilaçların tertibinde maharet sahibi, şefkat ve merhamet duygularıyla dolu kişiler arasından seçileceklerdi. Erkek hastabakıcılar gündüzleri hastaların yanlarından ayrılmayıp her halde hastaların durumlarına göre hareket edecekler ve bıkip usanmadan onların hizmetlerinde bulunacaklardı. Geceleri de nöbetleşe hastalara bakacaklardı. Eczacılar ise macun, şurup ve diğer ilaçları yapma konusunda tecrübeli ve usta kişiler olacaklardı.¹⁸⁹

Darüşşifâlarda halka sağlık hizmeti sunan hekimler, kehhaller, cerrahlar ve diğer görevlilerden işlerinin ehli olmaları istenmekle beraber, hastaların psikolojik durumlarını da göz önünde bulundurarak onlara karşı hassas davranmaları beklenmekteydi. Öyle ki Atik Valide Darüşşifası'nın vakfiyesinde görüldüğü gibi hasta bakıcılardan her an hastaların yanında olmaları istenmekteydi. Haseki Vakfiyesi'nde bu konuda yazılı olanlar, hekimlerden sadece tıp bilgisi değil, aynı zamanda hikmet ve himmet sahibi olmaları beklendiği hususuna ne kadar önem verildiğinin anlaşılması bakımından manidardır. Vakfiyede hekimlerle ilgili şu ifadeler geçmektedir:

Selim kalpli, kerim ahlâklı, güzel huylu, endişeden uzak, iyi iş yapar, ince kalpli, uysal, akraba ve ecânib hakkında hayır diler; nasihati tatlı dilli, hoş sözlü, güler yüzlü, makbul huylu olmalıdır. Hastalardan her birine candan dost gibi refet ile nazar eder, onları asık surat ile karşılamaz. Onlara az da olsa vahşet ve nefret uyandıracak söz söylemez, zira sözde bulunan sert bir kelime bazen hastaya en büyük deritten daha ağır gelir. Belki hastalara en lâtif ibarelerle söz söyler, onlara en güzel şekilde hitap eder, sual ve cevapta onlarla en şefkatli yolu tutar, zira sarf olunan nice sözler vardır ki, onlar hastanın nezdinde cennet kevserinden, zülâl ve selsebilden daha tatlıdır. Hastanın tatlı söze ihtiyacı daha çoktur. Hastalara şefkat ve riâyet kanatlarını indirip döşer, onların üzerine inâyet ve himaye kemerlerini gerer.¹⁹⁰

Darüşşifâlarda sunulan sağlık hizmetlerinin vakfiyelerde belirtildiği kadar hassas yapılabildiğini tespit etmek elbette mümkün değildir. Fakat hekim ve görevli sayısından, zamanla şehirlerin artan nüfusları göz önünde bulundurulursa, herkese yetecek kadar sağlık hizmeti sunulamadığı söylenilebilir. Zaten daha önce

¹⁸⁹ Yıldırım, *a.g.m.*, s.138-145

¹⁹⁰ *Haseki (Hürrem) Sultan Vakfiyesi*, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

bahsedildiği üzere nispeten varlıklı olan kişiler, darüşşifalar dışında, hekimbaşının ruhsat verdiği hekimler tarafından işletilen, tıbbi dükkân da denilen muayenehanelerden tedavi hizmeti almaktaydılar. Bu hekimler aynı zamanda eczacılık yapma ruhsatına da sahiptiler.¹⁹¹

Hekimlerin açtığı bu muayenehaneler dışında, fitıkçı karhanesi gibi bel ve boyun fitığının geleneksel tedavi yöntemleriyle tedavi edildiği yerler; frengi dükkânı gibi bulaşıcı cinsel hastalıkların tedavi edilmeye çalışıldığı yerler; çıkıkçı dükkânı gibi o zamanın cerrahı olan fakat bugün kırıkçı-çıkıkçı olarak tabir ettiğimiz kişiler tarafından temel ortopedi ve fizik tedavi hizmetlerinin sunulduğu yerler, halka özelleşmiş alanlarda sağlık hizmetleri sunmaktaydı. Amatör diyebileceğimiz bu tür dükkânlar, 1867'de Sivil Tıp Okulu'nun açılmasının ve modern tıp eğitimiyle yetişmiş hekimlerin mezun olmasının ardından yerlerini daha profesyonel muayenehanelere bırakmaya başlamıştır.¹⁹²

---

¹⁹¹ Taşpınar, *a.g.t.*, s.16

¹⁹² Aydın, *a.g.e.*, s.199-201

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRIM SAVAŞI (1853-1856) YILLARINDA RUMELİ'DE GÖRÜLEN SALGIN HASTALIKLAR

Kırım Savaşı yıllarında, dünyada devam eden kolera salgını yaşanmaktaydı. Yaşanan bu salgın, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Rusya'da, Fransa'da, İngiltere'de ve Osmanlı Devleti'nde de etkisini göstermekteydi.¹⁹³ Salgının yaşandığı Avrupa'dan hareket eden Fransa ve İngiltere ordularının toplanma yeri, Rumeli'nin önemli şehirlerinden Varna olmuştur. Müttefiklerin Varna'da toplandıkları esnada, Rus ordusu ve Osmanlı ordusu Rumeli topraklarında çarpışmaya devam ediyordu.¹⁹⁴ Savaş, geniş bir coğrafyada yaşanan kolera salgınının ordular aracılığıyla daha küçük bir alanda, Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında yoğunlaşmasına sebep olduğu gibi; savaş şartlarının getirdiği sorunlar kolera salgınının yayılma hızını arttırmaktaydı.¹⁹⁵ Bu sebeplerle kolera, Kırım Savaşı yıllarında Rumeli topraklarında yaşanan en yoğun salgın hastalık olarak karşımızda durmaktadır.

Kolera kadar olmasa da bölgede etkili olan bir başka salgın hastalık iskorbüt olmuştur. Özellikle Kırım'daki askerler arasında ortaya çıkan iskorbüt hastalığı, sivil halk arasında olmasa da askerler arasında can kayıplarına sebep olmuştur. Kırım'da bu hastalığa yakalanan askerler, tedavi için daha çok Varna'ya gönderilmişlerdir.¹⁹⁶

3.1. Kolera

Su kaynaklı hastalıklardan olan kolera, akut ve şiddetli ishal ile kendini gösteren ve kısa sürede vücudun büyük miktarda su kaybetmesine sebep olan bakteriyel bir rahatsızlıktır. Hastalığa sebep olan bakteri *vibrio cholerae* olarak adlandırılmıştır.¹⁹⁷

---

¹⁹³ İsmail Yaşayanlar, "Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 296, 2018, s.54

¹⁹⁴ Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi IX*, Sayı: 43, 2016, s. 774; Aydın, *a.g.t.*, s.74-78

¹⁹⁵ Mehmet Çetin, Recep Kök, "Kırım Savaşı'nda Müttefik Orduların İkmali", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi VIII*, Sayı: 39, 2015, s. 818, 828, 831

¹⁹⁶ Serap Torun, Selim Kadioğlu, "Kırım Savaşı'nda İskorbüt İletisi", *Lokman Hekim Journal II*, Sayı: 2, 2012, s. 10-20

¹⁹⁷ Reinhard Speck, "Cholera", *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, 1999, s. 642.

Kolera terimi XIX. yüzyılda Avrupa’da kullanılmaya başlanmış, Latince hastalık anlamına gelen morbus ve cholera kelimeleri beraber “cholera morbus” şeklinde hastalığı ifade etmek için kullanılmıştır. Araplar maraz-ı esved, Osmanlılar ise karasarılık, maraz-ı cedid veya cholera foudroyant olarak adlandırmıştır. Osmanlı belgelerinde hastalığın Latince kullanımı olan kolera morbusu görebildiğimiz gibi illet-i kolera, illet-i âdiyye, illet-i mahûf veya salgın hastalık anlamına gelen ilel-i sâriyye ifadelerine de rastlanmaktadır.¹⁹⁸

İnsan vücuduna ağız yoluyla giren kolera bakterisi, sonrasında mideye iner ve burada mide asidi (gastrik asit) ile karşılaşır. Bakterilerin büyük bir kısmı midedeki gastrik asitte ölür. Fakat vücuda alınan sıvı ya da besin içerisindeki kolera bakterisi sayısının fazla olması durumunda, bazı bakteriler ölmeden bağırsaklara geçebilir.¹⁹⁹ Bağırsaklar vibrio cholerae’nın yaşaması ve üremesi için en uygun ortamdır. Hastalık bir ile üç gün arasında belirtilerini göstermeye başlar. İlk belirtiler acısız fakat oldukça yoğun ishal ve kusmadır. Vücut kısa sürede yoğun bir şekilde su, tuz ve mineral kaybına uğrar. Cilt elastikiyetini kaybetmeye ve cildin rengi kahverengi-maviye dönmeye başlar. Zamanla kan basıncı düşmeye, el ve ayaklar buruşmaya, dil ve dudaklar morarmaya, burun içi kurumaya, göz çukurları çökmeye başlar. Vücut kaslarına kramp girer, hastanın sesi kısılır, nihayetinde böbreklerin de iflas etmesiyle hastanın kaybı kaçınılmaz hale gelir. Kaybedilen su, hastanın vücut ağırlığının yüzde 20’si veya 30’una ulaştığında hasta hayatını kaybeder. Bu süre hastanın vücut direncine bağlı olarak 4 saat ile bir gün arasında değişebilir. Hastalığın hafif atlatılması durumlarında uygun ve vaktinde tedavi ile hasta üç ile dört günde iyileşebilir.²⁰⁰

Vibrio cholerae, Hindistan’ın Batı Bengal bölgesinde endemik olarak her zaman bulunan ve Ganj deltası vasıtasıyla zaman zaman Hindistan ve Bangladeş’in diğer bölgelerine de yayılan bir bakteri idi.²⁰¹ Sadece Ganj değil, Brahmaputra ve Yangzte (Çin’in meşhur Sarı Nehri) nehirleri vasıtasıyla kolera Güneydoğu Asya’ya kadar

---

¹⁹⁸ Bedii Nuri Şehsuvaroğlu, *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İstanbul 1954, s. 282-283.

¹⁹⁹ Alfred Jay Bollet, *Plagues & Poxes: The Impact of Human History on Epidemic Disease (Second Edition)*, Demos Medical Publishing, New York 2004, s. 92.

²⁰⁰ William Coleman, *Deadly Disease and Epidemics: Cholera*, Chelsea House Publishing, New York 2003, s.46-50

²⁰¹ Speck, *a.g.m.*, s. 642.

uzanıyordu. Çünkü bu üç nehir belirli noktalarda birbirleriyle bağlantılı kollara sahipti.²⁰²

Kolera bakterisinin bugün kaynama derecesindeki sıcaklığa maruz kaldığında öldüğü bilinmektedir. Çok soğuklarda hayatta kalmayı başarabilen kolera bakterisi, genelde bataklık ve nemli alanlardaki sularda daha kolay üreyebilir. Bu nedenle genellikle haziran ve eylül ayları arası, koleranın yayılması için en uygun ortamı bulduğu mevsimsel dönem olmaktadır. Hastalığın Ganj deltasında yayılmasının sebeplerinden birisi, işte bu haziran ve eylül ayları arasında yoğun yağın muson yağmurlarının oluşturduğu sulu ve nemli ortam olmuştur. Ganj nehrinde bu dönemde sık taşkınlar meydana gelmiş ve yoğun bataklıklar oluşmuş, bu durum kolera bakterisinin üreme hızını artırmıştır. Daha kötü haber ise bu sularda yaşayan balıkların ve bu sularla sulanan tarlalardan elde edilen ürünlerin tüketilmesiyle koleranın insana bulaşabilmesi olmuştur.²⁰³

3.1.1. Koleranın Tarihi ve XIX. Yüzyılda Kolera

Koleranın ilk defa nerde ortaya çıktığını söylemek, tarihte birçok farklı salgın hastalığın birbirlerine de karıştırılarak isimlendirildiği düşünülürse pek kolay gözükmemektedir. Ancak kaynaklar koleranın tarihte her zaman Hindistan'da endemik(bölgesel) olarak görüldüğünü göstermektedir. Koleranın Hindistan'da özel bir yayılım göstermiş olmasının sebepleri arasında daha önce bahsedilen coğrafi özellikler ve iklimsel koşulların yanı sıra, Hindu halkının artan yoğun nüfusu, kültürel ve dini yaşayışı da önemli bir yer tutmaktadır. Hindu halkı Ganj Nehri'nde balık tutma, nehirden içme suyu sağlama, sulama ve nehre atıklarını atma gibi her türlü ihtiyaçlarını karşılamışken; Ganj'a atfedilen kutsiyet sebebiyle dini festivaller esnasında nehirde topluca yıkanmışlar ve yaktıkları ölülerinin küllerini de nehre serpmişlerdir. Bu durum doğal olarak koleranın yayılma hızını fazlasıyla arttırmıştır.²⁰⁴

---

²⁰² Bollet, *a.g.e.*, s. 92.

²⁰³ Surinder Bhardwaj, "Disease and Ecologies of South Asia", *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 463.

²⁰⁴ Yaşayanlar, *a.g.m.*, s. 52

Kolera, özellikle Kuzey Hindistan'da XVI. yüzyıldan beri varlığını gösteren bir hastalık olmuştur.²⁰⁵ Hindistan'da yaşanan kolera salgınları ile ilgili ilk bilgi Portekizli kâşif Gaspar Correia'nın **Lendas da India** isimli eserinde geçmektedir. Correia 1543'te yerel halkın "moryxy" olarak isimlendirdiği bir hastalık sebebiyle Goa'da kitlesel ölümler meydana geldiğini ve insanların ölümleri gömmekte zorlandıklarından bahsetmektedir. 1663'te Goa'ya giden başka bir Portekizli Garcia, orada da kolera belirtileri gösteren bir hastalığın haziran ve temmuz ayları boyunca şiddetli bir şekilde devam ettiğini ifade etmiştir. 1600'lü yıllarda Goa, Jakarta ve Madura'dan üç kolera vakası daha rapor edilmiştir. 1817'deki büyük kolera pandemisine kadar batılı kaynaklarda Hindistan'da dört defa daha kolera salgını olduğuna ilişkin raporlar vardır.²⁰⁶

XIX. yüzyıl, tam anlamıyla kolera yüzyılı olmuştur. Bu yüzyılda meydana gelen kolera salgınlarını net bir şekilde sınırlandırmak mümkün görünmeyip bu konuda birbirinden farklı görüşler bulunmaktadır. Fakat Pollitzer'in 1954 ve 1959 yıllarında kolera hakkında yazdığı eserlerdeki sınıflandırması, teorik bir bakış açısı kazanma adına değerli görünmektedir. Pollitzer'e göre kolera, 19. yüzyılda 1817-1823, 1829-1851, 1852-1859, 1863-1879, 1881-1896 ve 1899-1923 yılları arasında olmak üzere altı büyük pandemi yapmıştır.²⁰⁷

XIX. yüzyılda yaşanan bu kolera pandemilerinin batıya ulaşmak için izlediği üç farklı yol genel olarak şöyleydi: Birinci yol olarak Hindistan'ın kuzeyi, Afganistan, İran, Orta Asya üzerinden Rusya'ya; ikinci yol olarak Umman Denizi ve Basra Körfezi'nden geçerek Bağdat'a; üçüncü yol olarak Hindistan'dan Kızıldeniz boyunca Mısır ve Akdeniz üzerinden Avrupa'ya...²⁰⁸

1817'den önce Hindistan'da endemik olan koleranın bu tarihten sonra büyük pandemilere sebep olmasını açıklayan en önemli sebep, emperyal amaçlarla bölgede

---

²⁰⁵ Michael W. Dols, "Disease of The Islamic World", *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 334

²⁰⁶ Hâkim Mohammed Said, "Disease of the Premodern Period in South Asia", *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 415

²⁰⁷ Robert Pollitzer, "Cholera Studies", *Bulletin of the World Health Organization* X, Cenevre 1954, s. 421-461.

²⁰⁸ Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996, s. 1-2

bulunan İngiliz ordusuydu. İngiliz askerleri 1817’de Kalküta’da (Fort William) var olan kolera salgınının Filipinler’e, Endonezya’ya, Burma’ya ve Çin’e kadar yayılmasına sebep olmuşlardır.²⁰⁹

1820’de Hindistan’dan Umman’a yardım için gönderilen İngiliz askerleri hastalığın önce İran topraklarına, oradan da Bağdat’a sirayet etmesine sebep olmuşlardır. 1821 Osmanlı-İran savaşı esnasında galip gelen İran ordusu, sonrasında kolera ya yenik düşecekti ve kolera yoluna devam ederek Hazar kıyılarına kadar ulaşacaktı. İran ticaret ağı salgını 1823’te Astrahan’a kadar götürmüştü, aynı sene Kahire’de de kolera görülmüştü, ancak 1824’ten sonra hastalık sönmeye başlamıştır.²¹⁰

1826’da Bengal’de başlayan kolera salgını, 1827’de Pencap’a sıçradı. 1829’dan itibaren pandemi halini almaya başlayan bu salgın, gerçek anlamda bütün dünyayı etkileyen ilk salgın oldu. Önce İran topraklarına ve Hazar Denizi kıyılarına ulaşan salgın, 1830’da Rusya’ya ulaştı. 1831’de Rus ordularıyla batıya Varşova ve Riga’ya ulaşan salgın, aynı yıl İpek yolu üzerinden Çin topraklarına ulaştı. Bu salgından Osmanlı toprakları da fazlasıyla nasibini aldı. Deniz yoluyla Mısır’a, Hicaz’a, İzmir’e ve İstanbul’a ulaşan salgın, müslüman hacıların yarısının hayatını kaybetmesine sebep oldu. Rus ordularıyla Avrupa’ya ulaşan salgın Almanya’dan İngiltere’ye, oradan o esnada İrlanda’yı işgal eden İngiliz orduları aracılığıyla İrlanda topraklarına ulaştı. Bu dönemde göçe zorlanan İrlandalılar kereste gemileriyle İskoçya’ya kaçtıklarını zannederlerken, kendilerini Atlantik’in ortasında buldular. Göç eden bu İrlandalılar’la beraber yeni dünya da önce Kanada, ardından Amerika ve devamında Güney Amerika toprakları olmak üzere kolera ile tanışmış oldu.

1829 salgını 1837’de yavaşlamış gibi görünse de 1839’da İngilizler’in Afganistan’daki işgal girişimleri sebebiyle bu topraklara ulaştı. 1840’ta başlayan Afyon savaşları salgının yeniden Çin topraklarına ulaşmasına sebep oldu. 1844-45 yıllarında kolera yeniden İran topraklarında ve Hazar kıyılarında görülmeye başladı. Karadeniz kıyıları boyunca ilerleyen salgın 1846-47’de İstanbul’da görülmüş oradan Avrupa’ya

---

²⁰⁹ Bollet, *a.g.e.*, s.93; William H. McNeill, *Plagues and Peoples*, Oxford: Basil Blackwell, 1976, s. 263

²¹⁰ Bollet, *a.g.e.*, s. 93-94; Keith W. Taylor, “Diseases and Disease Ecology of the Modern Period in Southeast Asia”, *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 441-442

geçmişti.1851 ve 1852 yılları boyunca Kuzey Afrika, Güney Amerika ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde tekrarlayan salgınlar yaşanmıştı. 1854'te kolera hiç olmadığı kadar kuvvetli bir şekilde Kuzey ve Güney Amerika, Avrupa, İngiltere ve Osmanlı topraklarını vurmıştı. 1855'ten sonra salgın batıda tamamen söndü, doğuda ise kısmi olarak varlığını devam ettirdi.²¹¹

3.1.2. Kırım Savaşı Yıllarında Rumeli Topraklarında Kolera

Kırım Savaşı yıllarında, zaten bütün dünyayı etkisi altına almış olan kolera pandemisinin varlığı ve Rumeli topraklarında faaliyet gösteren Rus, İngiliz, Fransız ve Osmanlı ordularının faaliyetleri, Rumeli topraklarında kolera salgınının yoğun yaşanmasına neden olmuştur. Savaş devam ederken, özellikle Rus askerleri arasında kolera hastalığı yaygındı. Petersburg'da kolera hastalığından günde yaklaşık 200 kişinin öldüğü bildirilirken; Eflak ve Boğdan'a girmiş olan Rus askerleri kavun ve karpuz gibi her türlü ham meyveyi yediklerinden dolayı, hastalığın arttığı ve burada da günde 300 kişinin öldüğü bildirilmekteydi.²¹²

Savaş yıllarında dünyada ve Rumeli topraklarında yaşanan kolera salgınları Ceride-i Havadis gazetesi sayılarına da yansımıştır (Maalesef gazete salgın hastalık konusunu kamuoyunu olumsuz etkilememek için mümkün olduğu kadar az haber yapmış, bu konuda tafsilatlı bilgiler sunmamıştır). 3 Ekim 1853 tarihli Ceride-i Havadis, 17 Eylül tarihinde Berlin'de yaşanan kolera salgınının oldukça şiddetlendiğini ve 414 kişinin hastalandığını haber yapmıştır.²¹³ Gazete 10 Aralık 1853 tarihli sayısında ise Bükreş'te basılan Rus resmi gazetesini kaynak göstererek Eflak ve Boğdan topraklarına girmiş olan Rus askerlerinden on iki bininin hasta olduğunu yazmıştır.²¹⁴ 15 Aralık 1853 tarihli Ceride ise daha önce İran'da başladığı belirtilen kolera salgınının şiddetini arttırdığını yazmıştır. Bir hafta sonraki Ceride de Paris içlerinde yaşanan kolera salgınından bahsetmektedir.²¹⁵ 29 Ocak 1854 tarihli Ceride o yıl (1270 hicri yılı: Ekim 1853-Ocak 1854) Fransa'da kolera salgınının eksik olmadığından, Fransa'dan

²¹¹ Yaşayanlar, *a.g.m.*, s. 54

²¹² Yaşayanlar, *a.g.m.*, s. 54

²¹³ *C.H.* sayı:647 (29 Z 1269: M. 3 Ekim 1853)

²¹⁴ *C.H.* sayı:660 (H. 9 Ra 1270: M. 10 Aralık 1853); *C.H.* sayı:662(H. 20 Ra 1270: M. 21 Aralık 1853)

²¹⁵ *C.H.* sayı:661(H. 15 Ra 1270: M. 15 Aralık 1853)

Napoli'ye giden gemilere 10 gün karantina uygulandığından bahsetmektedir.²¹⁶ 27 Temmuz 1854 tarihli Ceride, Rusya'nın başkentine yakın Kronstad Adası'nda ve başkenti Petersburg'da kolera salgınının şiddetlendiğini yazmıştır. Bu tarihlerdeki bir günde Petersburg'da 405 kişi kolera nedeniyle hayatını kaybetmiştir.²¹⁷ 17 Ağustos 1854 tarihli Ceride, bugünkü Moldova sınırları içerisinde bulunan Bender'deki Rus ordusunda her gün bir kaç yüz askerin koleraya yakalandığını ve öldüğünü yazmıştır.²¹⁸ 23 Ağustos 1854 tarihli Ceride, Napoli'de kolera olmamasına rağmen bir süredir karantina uygulandığını, fakat orada günde dört yüz kişinin ölümüne sebep olacak kadar şiddetli bir salgının başlaması üzerine Napoli'nin karantina uygulamasını kaldırdığını yazmıştır(Haber ilk okunduğunda bir yazım yanlışı ihtimalini akla getirmiştir. Fakat karantinanın bir işe yaramadığına kanaat getiren ve karantinadan bıkmış olan halkın, yönetenleri bu kararı almaya mecbur bırakmış olduğu kuvvetle muhtemeldir).²¹⁹ 5 Ağustos 1855 tarihli Ceride, İtalya'da o günlerde koleradan dolayı çok sayıda insanın hayatını kaybettiğini belirtmiştir.²²⁰ 16 Ağustos 1855 tarihli Ceride ise Şumnu ve Silistre'de kolera salgınının çat pat (bu şekilde geçmektedir) görüldüğünü yazmaktadır. Aynı sayıda Napoli'de kolera salgınının başladığından bahsedilmiştir. Gazetenin bu sayısına göre kolera Hocabey'de(Odessa) adeta bir yıkıma sebep olmuş, şehirde bulunan herkes şehirden kaçmaya başlamıştır (Gazetenin Rus topraklarında yaşanan kolera salgını olduğu gibi belki de abartarak aktarması, fakat Osmanlı topraklarında ve dünyanın diğer yerlerinde yaşanan salgından üstün körü bahsetmesi, Ceride'nin savaş yıllarındaki tutumunu gösteren bir başka örnektir).²²¹ 23 Ağustos 1855 tarihli Ceride, bahsedildiği tutumu gereği Rumeli'nin muhtelif yerlerinde, özellikle Selanik ve Burgaz'da kolera'nın görüldüğünü ve biraz ölüme sebebiyet verdiğini fakat artık koleradan eser kalmadığını yazmıştır.²²² 13 Kasım 1855 tarihli Ceride haberine göre ise Tekfurdağı'nda(Tekirdağ) bir süreden beri yaşanan kolera salgını nedeniyle şehir halkı perişan olmuş ve şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Salgın üzerine Tekirdağ kaymakamı Melik Bey başkentten birkaç hekim talep etmiş, şehre gönderilen hekimlerin aldıkları önlemler ve uyguladıkları tedavilerle kolera bertaraf edilmiştir

²¹⁶ C.H. sayı:669(H. 29 R 1270: 29 Ocak 1854)

²¹⁷ C.H. sayı:699(H. 2 Za 1270: M. 27 Temmuz 1854)

²¹⁸ C.H. sayı:702 (H. 23 Za 1270: M. 17 Ağustos 1854)

²¹⁹ C.H. sayı:703 (29 Za 1270: M. 23 Ağustos 1854)

²²⁰ C.H. sayı:751 (H. 22 Za 1271: M. 5 Ağustos 1855)

²²¹ C.H. sayı:752 (H. 4 Z 1271: M. 16 Ağustos 1855)

²²² C.H. sayı:753 (H. 10 Z 1271: M. 23 Ağustos 1855)

(Koleranın ne zaman başladığına dair bir bilgi yoktur, fakat koleranın mevsimsel karakteristiği düşünülünce Temmuz gibi başladığı tahmin edilebilir. Hekimler tarafından uygulanan tedavilerin ne olduğuna dair herhangi bir malumata da rastlanmamıştır).²²³

Kırım Savaşı yıllarındaki tüm Ceride-i Havadis sayıları tahkik edilmiş, gazetenin salgın haberleriyle ilgili tutumu da değerlendirildiğinde dünyada ve Rumeli topraklarında şiddetli kolera salgınının olduğu teyit edilmiştir. Yaşanan bu kolera salgını Rumeli'nin birçok şehrini etkilemiştir fakat salgından en fazla etkilenen Rumeli şehri Varna olmuştur. Aynı zamanda Yunanistan'da yaşanan kolera salgını, Yunanistan'a komşu Yenişehir ve Tırhala eyaletlerini çok fazla etkilemiştir. Selanik şehri de Yunanistan'da yaşanan bu salgından nasibini almıştır.²²⁴

3.1.2.1. Varna Şehrinde Kolera

Kolera hastalığı, Rumeli topraklarına ve Tuna nehri civarına daha çok Rus askerleri tarafından taşınmıştı. Ruslar, Eflak ve Boğdan topraklarına girmeden önce Rus askerleri arasında koleranın yaygın olduğu biliniyordu. Rus askerlerinin getirdiği ve geride bıraktıkları ölümlerinin yayılma hızının arttırdığı kolera salgını, bir süre sonra Varna ve civarını da hızla etkisi altına almaya başlamıştır.²²⁵

1854 yılının mayıs ayının sonlarında Varna'ya başlayan müttefik orduların asker sevkıyatı temmuz ayının başlarına kadar devam etmiş, haziran ayı sonlarında Varna'da 40.000 Fransız, 15.000 İngiliz ve 6.000 Osmanlı olmak üzere 60-61.000 civarında asker toplanmıştır.²²⁶ Müttefiklerin Varna'ya gelir gelmez karşılaştıkları en büyük sorun 12 Temmuz'da başlayan kolera salgını olmuştur. 1854 yazının yüksek sıcaklığı ve temizlik koşullarının kötülüğü bu salgının yayılma hızını daha da artırmıştır. Fransız birliklerinde görev yapan Michel Levy'nin ifadesine göre, Marsilya'dan gelen Fransız askerlerinde var olan kolera hastalığı onlar sayesinde Varna bölgesine taşınmıştır. Varna'da Ağustos

---

²²³ C.H. sayı:764 (H. 2 Ra 1272: M. 13 Kasım 1855)

²²⁴ COA. İ. MVL. 334-14388; COA. A./ MKT. NZD. 151-67

²²⁵ Keleş, a.g.t., s.334

²²⁶ Keleş, a.g.m., s. 778.

1854'te on günde yaklaşık 3000 kişi kolera sebebiyle ölmüştür.²²⁷ Fransız ordusu başkomutanı Saint Arnaud "Ben büyük bir türbenin ortasında duruyorum" sözleriyle Varna'daki durumun ne kadar vahim olduğunu ortaya koymaktaydı.²²⁸ İngiliz askeri Harry Blishen "Kolera, dizanteri ve sıtmaya karşı sayısı bizden beş misli fazla Rus düşmanla savaştığımızdan daha fazla savaşmamız gerekiyor. Bizim ve Fransızlar'ın arasında ölüm oranı korkutucu. Silah arkadaşlarımızın birçoğu bir saat önce güçlü kuvvetliken, bir saat sonra öldürücü acılarla kıvrılmaya başlıyor" demektedir. 1854 ağustosunun ikinci haftasında Varna'da İngiliz ordusunda kolera kaynaklı kayıp sayısı 500'e ulaşmıştır. Fransa ordusunda ise durum daha ağır seyrediyordu. Fransızlar, bir günde kolera kaynaklı 60 asker kaybını rapor ediyorlardı. Bir ay içinde Fransızlar 5.000'den fazla asker kaybetmişlerdir.²²⁹ Koleranın Varna'da bu denli şiddetli yaşanması sebebiyle, ağustos ayında Fransız askerlerinin önemli bir kısmı Köstence'ye, İngiliz askerlerinin bir kısmı ise Pravadi'ye gönderilmiştir.²³⁰

Varna'da koleranın bu denli hızlı yayılmasının en önemli sebebi hijyen kurallarına hiç dikkat edilmemesiydi. İçme suları temiz değildi. Koleradan ölen askerlerin hemen gömülmeleri gerekirken, birkaç gün dışarda bekletildikleri oluyordu. Ölü askerler battaniyelerle toplu bir şekilde gömülüyorlar; bir süre sonra o battaniyeler kullanılmak üzere tekrar mezardan çıkarılıyordu.²³¹ İngiliz ordusunda görevli hekim yardımcısı Cattel, "Su miktarı sınırlıydı ancak atlar orada sulanıyor ve suyu sürekli çamura buluyordu. Piyade giysilerini orada yıkıyor ve banyo yapıyor, üstüne üstlük eline geçen herşeyi içine atmak kasapların kolayına gidiyordu" diyerek, hijyenle alakalı yaşanan sıkıntıları ibretlik bir şekilde anlatmaktaydı.²³² Ağustos 1854'te Rumeli topraklarından çekilen Ruslar'ın ölü asker ve hayvanlarını öylece bırakıp çekilmeleri de koleranın yayılma hızını oldukça artıran bir başka sebep olmuştur.²³³ Nitekim 1855 yılında Kırım'a yerleşmiş olan müttefik ordular, 1854'te Varna'da yaşadıkları bu kolera

---

²²⁷ William Miller, *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, Frank Cass&Co. Ltd, London 1966, s.226; Ponting, *a.g.e.*, s.127

²²⁸ John Sweetman, *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, Osprey Publishing Limited, New York 2001, s.34

²²⁹ Orlando Figes, *Kırım: Son Haçlı Seferi (Çev. Nurettin Elhüseyni)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.209; Ponting, *a.g.e.*, s.127-128

²³⁰ *C.H.* sayı:700(H. 9 Za 1270: M. 3 Ağustos 1854)

²³¹ Aziz Kaylan, *Kırım Savaşı*, İstanbul,1975, s.78

²³² Ponting, *a.g.e.*, s.128

²³³ Keleş, *a.g.m.*, s.789

deneyimi sebebiyle burda ölen hayvanları gömmek için kireçhaneler kuracak; ölen hayvanları gömdükten sonra üzerlerini kireçle kapatacağı.²³⁴

Ruslar'ın Silistre muharebelerinde başarısız olup çekilmelerinin ardından Varna, içerisinde on binlerce nereye gideceği belli olmayan askeri barındıran çok tehlikeli bir şehir haline gelmiştir. Şehirdeki nüfus yoğunluğunu azaltıp kolera bakımından biraz rahatlamak için tertip edilen Dobruca ordusu, daha önce bahsedildiği üzere esas kolera felaketini intikal esnasında yaşamış, çok sayıda kayıp vererek dönmek zorunda kalmıştır. Müttefik orduların Kırım'a çıkarma yapacağı kesinleştikten sonra, bir an önce Varna şehri boşaltılmak istendiyse de askerlerin sevkiyatı yine kolera yüzünden bir süre ertelenmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde sevkiyatın daha fazla ertelenmesinin doğuracağı sakıncalar göz önüne alınarak, ağustos ayının sonunda askerler Varna Limanı'ndan gemilere bindirilerek Kırım'a doğru yola çıkarılmışlardır.²³⁵ İngiliz ordusunda görevli bir subayın eşi olan Frances Duberly gemilere binen askerlerle ilgili durumu "Tek bir sevinç ifadesi yoktu. Çok uzun süre atalet içinde kaldık. Hastalık ve ölüm şu anda zihinlerimizdeki en baskın düşünce" sözleriyle anlatmaktaydı. Bir başka İngiliz subayı Temple Godman ise Varna'dan ayrılırken görev yaptığı 5. Dragon Muhafız Alayı ile ilgili şunları söylemekteydi: "Albayımız yok, binbaşımız hâla İstanbul'da hasta, kıdemli deniz albayı öldü, iki üstteğmen ve bir teğmen hastalık izninde, mutemet ülkeye döndü, hekim öldü, levazımcı altı haftadır hasta ve veteriner hekimin hayatından ümit kesildi."²³⁶

Bütün bu ümitsizlikler içerisinde Varna'daki askerler meşakkatli bir sürecin ardından gemilerle Kırım'a doğru tahliye edildiler. Varna'da sadece 5. Fransız piyade fırkası ile bir Fransız süvari fırkası bırakıldı. Ancak bu birliklerin de Ekim 1854'te Varna'dan Sivastopol'a nakledilmeleri emri verilince Varna'da hiçbir müttefik askerî kuvvet kalmadı.²³⁷ Böylece, kısa zamanda çok yoğun bir nüfusa ulaşan Varna şehrinde, 1854 yılına göre çok büyük miktarda nüfusun ayrılmasıyla Varna şehri kolera salgını bakımından önemli bir rahatlama yaşamaya başladı. Nitekim 10 Eylül 1854 tarihli Ceride-i Havadis, 4 Eylül itibarı ile Varna'da kolera salgınının bittiğini

²³⁴ Ceride-i Havadis sayı:739 (H. 19 Şaban 1271: M. 5 Mayıs 1855)

²³⁵ Slade, *a.g.e.*, s.166

²³⁶ Ponting, *a.g.e.*, s.144

²³⁷ Gürel, *a.g.e.*, s.86

yazmıştır.²³⁸ 13 Şaban 1271(1 Mayıs 1855) tarihli Meclis-i Vâlâ'ya ait mazbatada da eski Varna karantina hekimi Lütü'nün Varna'da kolera salgını bitmesi sebebiyle Tulca'ya atandığı yazmaktadır.²³⁹ Varna'da koleranın bu tarihlerde kesilmiş olmasının en önemli sebebi, şüphesiz Varna'daki oldukça yoğun askeri nüfusun Varna'dan ayrılmış olmasıdır. Bununla beraber, artan askeri nüfustan rahatsız olup Varna'yı terk eden Varna sakinlerinin önemli bir kısmı da henüz şehre dönmemiştir. Yani Varna nüfusu, 1854 sonu itibariyle bu defa eskiye nazaran önemli miktarda azalmıştır.²⁴⁰

3.1.2.2. Yunanistan, Yenişehir ve Tırhala'da Kolera

Kolera salgını Yunanistan topraklarında oldukça yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Yaşanan bu salgında Yunan başkentine yerleşen İngiliz ve Fransız ordularının payının olduğu muhakkaktır. Özellikle 1854 yılı, Yunan topraklarında kolera salgınının oldukça şiddetli yaşanmaya başladığı yıl olmuştur. Nitekim yaşanan bu salgına örnek olarak 29 Ekim 1854 tarihli Ceride-i Havadis, Yunanistan'ın Batnos, Nikono(v) ve Paros adalarında çok şiddetli kolera salgını yaşandığını yazmıştır.²⁴¹ 1854 Yunanistan'ındaki bu salgın, kolera hastalığının doğal karakteristiğine uygun olarak havalar soğuyunca hafiflemiştir. 22 Aralık 1854 tarihli Ceride, Atina'dan şiddetli kolera salgını nedeniyle kaçan halkın salgının hafiflemesinin ardından Atina'ya dönmeye başladığını yazmıştır.²⁴² Atina'da kolera salgının artmasına sebep olan İngiliz ve Fransız askerleri, aynı zamanda bu salgından en çok etkilenen kesim olmuşlardır. 21 Haziran 1855 tarihli Ceride, Atina'da kolera nedeniyle ölen İngiliz ve Fransız askerlerinin mezarlarının ortasına bir taş dikilerek tek tek isimlerinin yazıldığını yazmıştır.²⁴³

Yunanistan topraklarında yaşanan bu salgın, Osmanlı'nın Yunanistan'a komşu Yenişehir ve Tırhala sancaklarını da etkilemiştir. Bu konuda Meclis-i Vâlâ'ya ait rapordan öğrendiğimize göre, özellikle Atina ve aslında bütün Yunanistan'da önemli sayıda can kaybına yol açan kolera salgını sebebiyle Yunan sınırındaki Yenişehir ve Tırhala sancaklarının ahalisi, o sırada geçici görevle orada bulunan Fuat Paşa'dan

²³⁸ C.H. sayı:705(H. 18 Z 1270: M. 10 Eylül 1854)

²³⁹ COA. MVL., 344-121

²⁴⁰ Keleş, a.g.m., s. 786

²⁴¹ Ceride-i Havadis sayı:713(H. 7 S 1271: M. 29 Ekim 1854)

²⁴² C.H. sayı:720 (H. 1 R 1271: M. 22 Aralık 1854)

²⁴³ C.H. sayı: 745 (H. 7 Şevval 1271: M. 21 Haziran 1855)

Yunan hududunda karantina önlemleri alınmasını talep etmiştir. Bölge ahalisi Fuat Paşa'dan karantina için bir karantina memuru ve iki hekim görevlendirilmesini istemiştir.²⁴⁴ Yunanistan da yaşanan salgın nedeniyle bir karantina nizamnamesi yayınlamıştır. Bu nizamnameye göre Osmanlı ülkesinden Yunanistan'a denizden gidenlere hareket saatinden itibaren 24 saat, eğer gemi içinde hekim var ise 12 saat; karadan gidenler eğer pasaportlarında temiz yazıyorsa 12 saat karantinaya tabi tutulacaklardı.²⁴⁵

Bölgede yaşanan kolera salgınının şiddeti, Osmanlı bürokrasisinin bu konuda hızlı hareket etmesini gerektirmiştir. Fuat Paşa'nın başkenti bölgeyle alakalı bilgilendirmesinin ardından, Eylül 1854'te Tophane-i Amire Müşiri'ne bir buyuruldu gönderilmiştir. Müşir'den bölgeye gönderilen İzmir karantina müdürü Ratib Efendi, Meclis-i Sıhhiye azasından tabip Parteloni, hekim Beneşlestnik ve temizlik müdürü Kalbeyani ve bunlara yardımcı olacak diğer memurların tayinleri ve maaşlarıyla ilgili padişah olurunun alındığı ve Maliye Nezareti'nin bilgilendirildiği, bu konu hakkında gereken işlemleri yapması istenmektedir.²⁴⁶

Meclis-i Vâlâ'ya ait 28 Haziran 1855 tarihli raporda, Yunanistan'daki son bir yıllık durum özetlenmiştir. Rapora göre Sıhhiye Meclisi bölgedeki durumu araştırmak üzere bir komisyon görevlendirmiş ve bölgeye göndermiştir. Bu komisyonun yukarıda bahsedilen İzmir karantina müdürü Ratib Efendi, Meclis-i Sıhhiye azasından tabip Parteloni, hekim Beneşlestnik ve tathiriye(temizlik) müdürü Kalbeyani'den oluştuğu anlaşılmaktadır. Komisyon, Yenişehir ve Tırhala'da geçici olarak tahminen yüz yirmi bin kuruş masrafla, sınırdaki Yunan karantina haneleri mukabilinde Şurya, Kastanye ve Dömeke'de inşa edilmek üzere üç tahaffuzhane inşasını uygun bulmuş ve geçici memur atamaları yapmıştır. Komisyon, şiddetli kış sebebiyle dağlık bölgelere gidemediğinden ve sadece Yenişehir ve Tırhala sancaklarında görevlendirildiğinden diğer yerlere gitmemiştir. Bu nedenle Yunan sınırının bir tarafı açık kalmış, buna rağmen Yunanistan'daki şiddetli kolera salgını aynı şiddetle Osmanlı topraklarına sirayet etmemiştir. Uygulanan karantina önlemlerinin faydalarının görülmesi üzerine

²⁴⁴ COA. İ. MVL., 334–14388; COA. HR. MKT., 83–46 (H. 22.11.1270: M. 16 Ağustos 1854); Bkz. Ek 1

²⁴⁵ C.H. sayı:700(H. 9 Za 1270: M. 3 Ağustos 1854)

²⁴⁶ COA. HR. MKT. 84–88(H. 15.12.1270: M. 8 Eylül 1854)

komisyon, karantina uygulamasının devam etmesinin gerektiği yönünde sıhhiye meclisine bir rapor sunmuştur (29 Muharrem 1271- 22 Ekim 1854 tarihinde). Aynı minvalde Tırhala valisi İsmet Paşa'nın da gönderdiği rapor sıhhiye meclisinden Bâb-ı Âli'ye havale edilmiş, Bâb-ı Âli durumun ayrıntılı bir şekilde araştırılmasını istemiştir. Aralık 1854'te Tırhala valisine gönderilen tahriratta bahsedilen bu komisyonun şimdiye kadar hak ettikleri maaşların Tırhala eyaleti emvalinden ödenmesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca validen Dömeke, Şurya ve Kastanye'ye inşası düşünülen tahaffuzhanelerin inşasına, söz konusu hekim ve memurların bundan sonra istihdamlarına gerek olup olmadığının ortaya çıkarılması için Yunanistan'daki kolera salgınının son durumuyla ilgili araştırma yapması istenmiştir. Osmanlı yönetiminin bu tarihte Yunanistan'daki koleranın şiddetinin azaldığına dair kanaati bulunmaktadır ve Osmanlı başkenti, zaten savaş masrafları yüzünden ağır bir yük altında olan maliyeyi çok zaruri olmayan masraflardan kurtarmak için ince eleyip sık dokumaktadır.²⁴⁷

Tırhala valisi konuyu araştırmak için bir meclis teşkil etmiştir. Konuyu etraflıca araştırıp, Yunanistan'da kolera salgınının şiddeti azalsa da tamamen yok olmadığından tehlikenin hala devam etmesi sebebiyle tahaffuzhanelerin inşasına ve memurların istihdamının gerekli olduğuna dair, sancak meclisinin aldığı tavsiyeyi Meclis-i Vâlâ'ya göndermiştir.²⁴⁸

Meclis-i Vâlâ Tırhala meclisinden gelen tahrirat üzerine, Sıhhiye Meclisi'nin görevlendirdiği komisyondan son bir değerlendirme yapmasını istemiştir. Komisyon Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu raporda, şimdiye kadar bölgede alınan önlemlerin çok işe yaradığını vurgulayıp, Osmanlı'nın diğer sınır bölgelerinde olduğu gibi Yunan sınırında da karantina uygulamalarına devam edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla beraber komisyon, daha önce Yunan sınırının dağlık bölgelerinde olduğu için gidilemeyen ve durumu tam olarak bilinmeyen bölgelere de karantina nizamının ihdasını önermiş ve Meclis-i Vâlâ'ya daha detaylı ve yeni önerilerde de bulunmuştur. Komisyonun bu önerileri yedi madde halinde sıralanmıştır:

---

²⁴⁷ COA. A./MKT. UM. 175-50 (H. 05.04.1271: M. 26 Aralık 1854)

²⁴⁸ COA. İ.MVL. 334-14388(15. Resim); Bkz. Ek 2

Birinci maddede daha önce görevlendirilen memurların maaşları olan beş bin iki yüz elli kuruşun ve masraflarının ödemelerinin onaylanması istenmiştir.

İkinci maddede Dömeke'de görevli karantina memurlarının aylık maaşlarının bin iki yüz kuruş olduğu belirtilip, Yanya eyaleti dâhilinde bulunan Kombuta adlı bölgeye de hudut üzerinde olması hasebiyle karantina nizamının kurulması ve memurlar atanmasının gerektiği belirtilmiştir.

Üçüncü maddede hali hazırda memur bulunan Dömeke, Şurya ve Kastanye'nin yanı sıra Kombuta'ya yapımı tavsiye edilen dört adet tahaffuzhanenin tahmini inşaa masrafının bir yük²⁴⁹ altmış beş bin kuruşa denk geleceği bilgisi verilmiştir.

Dördüncü maddede Kombuta ve Dömeke'ye yapılacak tahaffuzhanelerin her birinin on veya on iki kişi alabilecek on beşer odadan ve memurlara ayrılmış üçer odadan müteşekkil olacağını; Şurya ve Kastanye'ye yapılacak tahaffuzhanelerin ise memur odalarıyla beraber on beşer odadan oluşacağını bilgisi verilmiştir. Bütün tahaffuzhanelere üçer ahır, birer karakol hane, lüzumu miktarı hela, çeşme, bakkal dükkânı, mutfak, ocak ve eşyaların karantinası için yeşil renkte ambar yapılmasının planlandığı raporda sunulan ayrıntılı bilgiler olmuştur.

Beşinci maddede bütün tahaffuzhanelere yeni müdür vekilleri ve memurlar atanabileceği, yine ihtiyaç halinde karakol hanelerde ya da derbentlerde görev almak üzere nöbetleşe çalışacak nizamiye askerleri istihdamının gerekli olabileceği belirtilmiştir.

Altıncı maddede geçici görevle bölgede bulunan komisyonun başkente çağrıldığı belirtilmiştir. Bundan sonra yapılacak tahaffuzhanelerde görev alacak olanların daha etkin bir şekilde çalışabilmeleri adına, ikamet adresi Yenişehir olan, yani bölge halkından seçilmeleri gerektiği belirtilmiştir. Komisyon, bu tahaffuzhaneler için iki bin beş yüzer kuruş maaşla istihdam edilecek bir memur, bir direktör, bir inspektör(müfettiş) ve bunların refakatlerine dört yüzer kuruş maaşla birer kâtip istihdamının gerekli olacağını belirtilmiştir. Yapılacak tahaffuzhanelerin en uygun

---

²⁴⁹ Yüz bin

şekilde müsait binalar bulunup kiralanarak yapılabileceği de bir seçenek olarak sunulmuştur.

Yedinci maddede daha önce tayin olunan memurların alacakları olan beş bin iki yüz elli kuruş ve yeni tayin olunacak memurların maaşlarının yedi bin iki yüz kuruş olduğu ve toplamda memur maaşı ödemelerinin on iki bin dört yüz elli kuruş olacağı belirtilmiştir. Bu şekilde birikmiş ve oluşacak masrafları ayrıntılı bir şekilde ihtiva eden defterlerin meclise sunulduğu belirtilmiştir.²⁵⁰

Komisyunun sunduğu rapor 14-15 Mart 1855'te Meclis-i Vâlâ'da kabul edilmiş ve Meclis-i Sıhhiye'de okunduktan sonra yürürlüğe konması için Yenişehir ve Yanya valilerine emirnameler yazılmıştır.²⁵¹

Yaşanan mali sıkıntılar nedeniyle devletin karantina memurlarının ödemelerini yapmakta zorlandığı aşikâr görünmektedir. Komisyunun birikmiş memur maaşlarının ödenmesi hususundaki bu hassasiyeti, karantina memurlarını vazifelerinde tutmaya ve yeni memurlar atamaya yönelik bir endişenin söz konusu olduğunu akla getirmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk defa dış borç aldığı Kırım Savaşı'nda yaşadığı mali sıkıntılar, karantina memurlarına yapılması gereken ödemelerde yaşanan zorluklardan da anlaşılmaktadır.

Temmuz 1855'te kolera, Yenişehir'den Golos'a²⁵² ve yol üzerindeki karye ve çiftliklere sirayet etmiştir. Başlangıçta kolera bölgede günde birkaç ölüme sebep olmuştur. 6 Temmuz 1855 Cuma günü şehirde on-on bir kişi koleradan yaşamını yitirince durum daha da ciddileşmiştir. Bölgede bulunan karantina hekimi, temizlik önlemlerini sıkılaştırmış ve salgını arttırabilecek meyve ve sebzelerin satışını yasaklamıştır. Yaşanan şiddetli salgın sebebiyle defterdar, şehrin ileri gelenleri ve

---

²⁵⁰ COA. İ. MVL. 334-14388(1. Belge)

²⁵¹ COA. İ. MVL. 334-14388(1. Resim)

²⁵² Volos; <https://www.google.com/maps/place/Volos,+Yunanistan/@39.3641258,22.9299117,14.17z/data=!4m5!3m4!1s0x14a76c60e1af6cf1:0x5d6e8e390219aae2!8m2!3d39.366584!4d22.9506769> (10 Haziran 2022)

halkın büyük çoğunluğu şehri terk ederek civar çiftlik ve sahralara kaçmışlardır. Alınan tedbirlerle günlük ölüm sayısı 3-4'e düşmüş ve salgının şiddeti azalmıştır.²⁵³

17 Temmuz 1855'te Tophane-i Amire Müşiri'ne ve Maliye Nazırı'na yazılan buyruklarda, tahaffuzhane inşaatları konusunun padişaha da arz edildiği ve padişah olurunun alındığı belirtilmekte, diğer dört tahaffuzhaneye ek olarak Anino adlı bölgeye de tahaffuzhane yapılması emredilmekte ve yapılması düşünülen tahaffuzhaneler için gerekli işlemlerin yapılması istenmektedir. Müşirden yeni ataması yapılacak olan memurları seçmesi ve tayin etmesi istenmektedir. Müşir, Yunan hududunda kolera bitmiş olsa bile Yunanistan'dan Osmanlı topraklarına girenlere, Yunan tarafında Osmanlı vatandaşlarına yapılan karantina muamelesinin mukabili olarak ayısının yapılması konusunda uyarılmaktadır.²⁵⁴

8 Ekim 1855 tarihli Ceride haberine göre, Yunan hükümeti başka ülkelerden Yunanistan'a gelecek tüccar gemilerinin pasaportları ne olursa olsun kontrol edileceğini ve kontrol edilmedikçe temiz sayılmayacağını ilan etmiştir. İlanı göre, bu gemilerin geçişine ancak Yunan kaççalaryası²⁵⁵ tarafından pasaportlarına geçer mührü basıldıktan sonra izin verilecektir.²⁵⁶

1856 senesinin şubat ayında Yunan Ecnebiye Nezareti'ne bir aydan beri Yenişehir'de kolera görülmediğine ve Yenişehir'den giden tüccarlara kolaylık gösterilmesinin talep edildiğine dair Rıza Bey tarafından tahrirat gönderilmiştir. Atina maslahatgüzarı Konumenos, Rıza Bey'den gelen talep üzerine durumu Yunan Dâhiliye Nezareti'ne arz etmiş, Yunan tarafı ise daha önce de Yenişehir'de kolera bittiğinin bildirildiğini ancak devamında Yanya ve Yunanistan'da yeniden kolera görüldüğünü belirterek durumun iyice araştırılması gerektiği cevabını vermiştir. Yunan hükümeti, Yenişehir'in tüm kaza ve karalarını gezerek durumu tahkik etmek üzere bir hekim görevlendirmeyi, aynı şekilde Osmanlı tarafı da bir tabip görevlendirirse iki hekim hazırlayacağı ortak rapora göre davranılmasını teklif etmiştir. Buna rağmen Atina maslahatgüzarı Konumenos, Yunan hükümeti tarafından Yenişehir'den gidenlerin

²⁵³ COA. HR. MKT. 112-81 (H.25.10.1271: 11 Temmuz 1855)

²⁵⁴ COA. A.J MKT. MVL. 73-72 (H.29.10.1271: M. 15 Temmuz 1855)

²⁵⁵ Sefaret maiyyetinde hukukçulardan oluşan heyet

²⁵⁶ C.H. sayı:759 (H. 26 M 1272: M. 8 Ekim 1855)

karantina sürelerinin azaltıldığı ve 1854 yılından bu yana Yunan kralı emrine göre uygulanan patentli geçiş sisteminde patentlerinin şüpheli olarak değiştirildiği müjdesini vermiştir (Muhtemelen 1854 yılından itibaren Yunan Kralı emrinde patentte yazan duruma göre karantina süresi uygulanmıştır, Yenişehir'den gidenlerin patentinin "hastalıklı"dan "şüpheli"ye düşürülmüş olması ihtimal dâhilindedir).²⁵⁷

Osmanlı hükümeti, bu konuda Yenişehir karantinası müfettişinin raporlarına itimat etmiş, Yunan tarafıyla beraber çalışacak bir komisyon teşekkülüne gerek olmadığına karar vermiştir.²⁵⁸

Arşiv kayıtlarına göre Yunanistan topraklarında 1854'te şiddetli bir kolera salgını yaşandığı görülmektedir. Bu salgın, doğal olarak Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a komşu olan Yenişehir ve Tırhala eyaletlerini derinden etkilemiş, Osmanlı başkenti bölgedeki önemli noktalarda karantina uygulamaları başlatmıştır. Yaşanan mali sıkıntılara rağmen karantina uygulamaları sıkı tutulmuş fakat salgın 1855 senesinde de devam etmiştir. Yazışmalardan 1856 yılının başında salgının yok denecek kadar azaldığı görülmektedir. Osmanlı hükümeti, Yunan hükümetinden her iki devlet vatandaşlarına uygulanan katı karantina önlemlerinin hafifletilmesini talep etmiştir. Yunan hükümeti, daha önce yaşanan tecrübelerden yola çıkarak, bu konudaki bilginin şüpheli olduğu gerekçesiyle talebi reddetmiştir. Yunan hükümetinin iki devlet tarafından atanacak hekimlerce oluşturulacak bir tıbbi komisyonun bölgeyi muayene etmesi ve muayenenin sonucuna göre hareket edilmesi önerisini ise Osmanlı tarafı reddetmiştir. Neticede mevcut karantina uygulamaları hafifletilmiş olsa da bir süre daha devam etmiştir.

3.1.2.3. Selanik'te Kolera

Kolera, Selanik'te 1855 yılında yoğun bir şekilde görülmeye başlamıştır. 20 Haziran 1855'te Selanik valisi başkente gönderdiği tahriratta Selanik'te koleranın

---

²⁵⁷ COA. HR. TO. 1-12 (1. Resim) (M. 7 Şubat 1856); COA. HR. TO. 1-12(4. Resim)

²⁵⁸ COA. HR. TO. 1-12(13. Resim)

arttığını ve alınması gereken tedbirlerin uygulanması konusunda başkentini görüşünü sormaktadır.²⁵⁹

Temmuz 1855'te Selanik valisine gönderilen evrakta, Selanik'te kolera şiddetinin azalmaya başlamasından duyulan memnuniyet belirtilmiş; kokuşmuş çöplerin ve suların ortalıktan kaldırılması ve temizlenmesi hususuna özel önem verilmesi emredilmiştir.²⁶⁰ Bu kadar kısa sürede salgının şiddetinin azalmış olması, Selanik'te karantina önlemlerinin çok sıkı tutulduğunu akla getirmektedir. Nitekim belgelerden, Selanik karantina hekimi ve memurlarının sürekli başkentle iletişim halinde olduğu anlaşılmaktadır.

Selanik valisi, bir yıl sonra 8 Ekim 1856 tarihinde gönderdiği raporda, kolera hastalığına yakalananlarla ilgili sayıları vermektedir. Valinin raporuna göre dört günlük süre zarfında hastalığa yakalanan 32 kişiden 29'u vefat etmiştir.²⁶¹

Selanik valisi vakalar görülür görülmez bölgeye mevcut olan hekimleri gönderdiğini ve özel önlemler aldırılarak hastalığın yayılmasının gün geçtikçe azaltıldığını ve Allah'ın lütfuyla arızanın yazıldığı gün (9 Ekim) hiçbir kolera vakasının görülmediğini bildirmiştir.²⁶² Vali 17 Safer 1273(17 Ekim 1856) tarihli jurnalinde koleranın Selanik'te kesildiğini fakat henüz tam olarak emin olunamadığından dolayı, bu günlerde hareket eden posta vapurlarına temiz pratika(gemilerin hastalıklı olmadığını karşı tarafa gösterir belge) verilemediğini bildirmiştir.²⁶³ 25 Safer 1273(25 Ekim 1856) tarihinde bu kez, dört beş günden beri koleranın tamamen yok olduğunu ve karantinahane tarafından dahi temiz pratika verildiğini belirterek kolerayla ilgili şüphenin yok olduğunu belirtmiştir.²⁶⁴ Selanik'teki kolera salgınıyla ilgili, salgın şiddetli başlamış olmasına rağmen çok az zamanda Selanik'in salgından kurtarılması ve oradan gelen gemilere temiz pratikası verilebilmesinden dolayı, Selanik valisinin gayretleri takdire şayan bulunmuş ve konu padişaha arz edilmiştir. Selanik valisine

²⁵⁹ COA. A. } MKT. NZD. 151-67 (H.04.10.1271: M.20 Haziran 1855)

²⁶⁰ COA. A. } MKT. MHM. 72-65 (H.02-11-1271: M.17 Temmuz 1855)

²⁶¹ COA. İ. DH. 359-23732(1. Belge); Bkz. Ek 3

²⁶² COA. İ. DH. 359-23732(2. Belge)

²⁶³ COA. İ. DH. 359-23732(3. Belge)

²⁶⁴ COA. İ. DH. 359-23732(4. Belge)

üstün gayretinden dolayı huzur-ı padişahiden teşekkür babında bir cevapname yazılmasına karar verilmiştir.²⁶⁵

Temmuz 1855 ile Ekim 1856 arasında koleranın Selanik'teki durumuyla alakalı belgelerde malumat bulunmamaktadır. Fakat genel olarak koleranın mevsimsel davranışlarını göz önünde bulundurulursa, kışın şiddetinin azaldığı ve 1856 yazından itibaren yeniden şiddetlenmeye başlayan koleranın, Ekim 1856 itibariyle Selanik'te artık görülmediği söylenebilir.

3.2. İskorbüt

Denizci hastalığı olarak bilinen iskorbüt, vücutta C vitaminin ciddi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle denizcilerde vücutta oluşan ağrılar, kanamalar ve yüksek ateşle ölüme götüren bu hastalık, Ümit Burnu'nu aşarak Hindistan'ı bulan Vasco de Gama'nın mürettebatından da önemli kayıplar yaşanmasına sebep olmuştur. Hastalık İngilizce scurvy, Almanca skorbut, Fransızca scorbut ve İtalyanca scorbuto olarak adlandırılmıştır. Osmanlı tabipleri ise hastalığa "iskorbüt illeti" demişlerdir.²⁶⁶

İskorbüt ile ilgili Cumhurbaşkanlığı arşivinde Kırım Savaşı yıllarında tek belge vardır. Nisan 1855 tarihli belgede iskorbüt illetinin arttığı, hastalığın tedavisi için şarap (içecek, meyve suyu kastediliyor), sirke ve sebzenin önemi vurgulanmakta, yine hastaların temizliği ve rahat bir ortamda bulundurulmalarının gerekliliği belirtilmektedir.²⁶⁷

ATASE arşivinde, konuyla ilgili Kırım Savaşı yıllarında daha fazla malumat bulunmaktadır. En erken 1854 yılına ait olan yazışmalarda hastalığın bu yılda ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Ömer Paşa, İstanbul'a gönderdiği 10 Ekim 1854 tarihli belgede, Kırım'dan Varna'ya gelen 120 iskorbütlü askerin Varna'da tedavi edilmeye başlandığını bildirmektedir. Fakat Varna'da yer kalmadığından bundan sonra gönderilecek askerlerin direk İstanbul'a gönderilmeleri gerektiğini, bu konuda donanma komutanı Ahmet Paşa'nın da bilgilendirildiğini belirtmektedir. 1855 yılında Kırım'da,

²⁶⁵ COA. İ. DH. 359 23732(8. Belge)

²⁶⁶ Torun, Kadioğlu, a.g.m., s. 11

²⁶⁷ COA. HR. SYS.1352-37 (M. 18 Nisan 1855)

özellikle Gözleve’de bulunan askerlerde iskorbüt daha sık görülmeye başlamıştır. Ekim 1855’te Gözleve’deki askerlerin üçte biri iskorbüte yakalanmıştır. 14 Ekim 1855’te annesinin durumunu merak ettiği İstanbullu Ali bin Emin adlı bir asker yazışmalara konu olmuştur. Ali bin Emin iskorbüte yakalandıktan sonra önce Varna Hastanesi’ne yatırılmış; durumu tam olarak düzelmeyince hava değişimi için, bir ay Varna’nın Pravadi kazasına gönderilmiştir. Yazışmalarda Gözleve’de bulunan hastaların hava değişimi için Varna, İstanbul, Sinop ve Batum gibi yakın kıyı şehirlerine gönderildikleri anlaşılmaktadır. 22 Ocak 1856 tarihli Varna’da bulunan Mirliva İslam Paşa’ya gönderilen belgede, Gözleve’den Varna’ya gönderilen iskorbütlü askerlerden iyileşme emareleri gösterip hasta askerlerden ayrılanların, tekrar yakalanmamaları için hızlıca Gözleve’ye geri gönderilecekleri bildirilmekteydi.²⁶⁸

Askerlerin beslenmesi için turşu, limon, sirke, sebze gibi yiyecek ve içeceklerin; soğuktan korunmaları için sıcak kıyafet ve ayakkabıların temin edilmesi istenmektedir. Özellikle 21 Kasım 1854 tarihli, Dar-ı Şura’dan Dersaadet’te görevli 16 hekimin mührüyle cepheye gönderilen belgede iskorbütlü hastaların tedavisine ne derece ehemmiyet gösterildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki hastaların yattığı yatakların mesafesinden hasta odalarının havalandırılmasına, hastaların psikolojik olarak rahat ettirilmelerinden hastalığın her bireye özgü olarak farklı seyredeceğine kadar çok ince düşünülmüş tavsiyeler cephedeki ilgili komutanlara iletilmiştir.²⁶⁹

Dönemin tıbbi bilgi düzeyi düşünüldüğünde, bu önerilerin oldukça doğru, iskorbütten koruyucu ve hastalığı tedavi edici olduğu rahatlıkla söylenebilir.²⁷⁰ Vitamin ve vitamin eksikliği kavramının henüz bilinmediği yıllarda tavsiye edilen gıdaların C vitamini bakımından zengin olması, iskorbütün sebebinin tam olarak bilinmese bile beslenme yetersizliğine bağlı olduğu bilincinin varlığını göstermektedir. Günümüzün tıbbi bilgileri, her gün en az 60 mg C vitamini tüketiminin iskorbüt hastalığına yakalanmamak için gerekli olduğunu söylemektedir.²⁷¹

---

²⁶⁸ Torun, Kadioğlu, *a.g.m.*, s. 15-19

²⁶⁹ Torun, Kadioğlu, *a.g.m.*, s. 13-20

²⁷⁰ Nuran Yıldırım, “XIX. Yüzyıl Salgınları”, *İstanbul Ansiklopedisi VI*, İstanbul, 1994; s. 423

²⁷¹ Torun, Kadioğlu, *a.g.m.*, Yusuf Küçükdağ, Berrin Okka, Sezer Erer, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi- 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I*, Konya 2008, s.792-810

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SALGIN HASTALIKLARA KARŞI ALINAN TEDBİRLER VE TEDAVİ HİZMETLERİ

4.1.Karantina (Tahaffuziye) Uygulamaları

Salgın hastalığa karşı tecrit fikri, İslam peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'in sahih olduğu bilinen “Bir beldede taun iştirseniz oraya girmeyiniz, eğer sizin bulunduğunuz beldede zuhur ederse ondan kaçmak için o yerden dışarı çıkmayınız” hadisine binaen VII. yüzyıla kadar dayanmaktadır. İlk defa bir devletin sistematik bir şekilde tecrit uygulaması ise XIV. yüzyılda, doğudan gelen kara ölüme, yani vebaya karşı Akdeniz limanlarında İtalyan devletleri tarafından uygulanmaya başlanmıştır. İlk karantina noktalarına 1377'de Venedik ve Dubrovnik'te rastlanmış, ilk tahaffuzhane de 1423 yılında Venedik yakınlarında Santa Maria de Nezaret Adası'nda tesis edilmiştir. İtalyan devletlerinde uygulanan bu tecrit genelde kırk gün müddetiyle uygulanmış, bu nedenle bu uygulamayı ifade etmek için İtalyanca kırk anlamına gelen “quaranta”dan türetilen “karantina” kelimesi kullanılmıştır.²⁷² Osmanlı belgelerinde karantina kelimesi kullanıldığı gibi, tahaffuziye kelimesi de uygulamayı ifade etmek için sık sık kullanılmıştır.²⁷³

4.1.1. Osmanlı Devleti'nde İlk Karantina Uygulamaları ve Karantina Teşkilatı

İstanbul'da ilk defa, 1831 yılında Hindistan kaynaklı kolera salgını görülmüştür. Bunun üzerine, Osmanlı'da yazılan ilk kolera risalesinin müellifi olan hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi Sadaret kaymakamına bir takrir sunmuştur. Hekimbaşı, kolera ile ilgili kaymakam paşayı bilgilendirdikten sonra özellikle mansure askerlerinin korunmalarının gerekliliğine dikkat çekmiş ve Karadeniz'den gelecek gemilere karantina uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Kaymakam paşa hekimbaşının takririni padişaha arz ettikten sonra, bir an önce dışardan gelecek gemilere karantina uygulanmasının ve bu konuda tartışmak üzere bir meclis oluşturulmasının gerekliliğini II. Mahmud'a anlatmıştır. II. Mahmud kaymakam paşanın isteklerini olumlu karşılamış,

²⁷² Gülden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Belleten*, S.222, Ankara 1994, s.329.

²⁷³ COA. HR. SYS. 1189-44; COA., HR. MKT., 82-11

kaymakam paşa ve konuyla ilgili devlet ricalinin yaptığı toplantı sonrasında Osmanlı Devleti tarihindeki ilk karantina kararı alınmıştır.²⁷⁴ Alınan karar Galata nazırı Sârim Bey tarafından yabancı sefaret tercümanlarına bildirilmiştir. Karara göre Karadeniz’den gelen gemilere İstinye Körfezi’nde, İslam ülkelerinden gelen ve Osmanlı gemilerine ise Liman-ı Kebir’de (Rumeli Feneri’nde) karantina uygulanacaktır.²⁷⁵ Karantina süresi beş gün olarak belirlenmiştir. Belirlenen karantina yerlerinin nezareti için Kâmilzade Mustafa Nazif Efendi görevlendirilmiştir.²⁷⁶

1835 yılında yine Akdeniz’de etkin olan kolera salgını sebebiyle özellikle Kıbrıs, Mısır ve İskenderiye’den gelen gemilere uygulanmak üzere daha kapsamlı bir karantina başlatılmıştır. Çanakkale’de kurulan karantinahaneye Esad Efendi aylık 2500 kuruş maaşla atanmıştır. Esad Efendi’ye yardımcı olmak üzere Avusturya konsolosunun oğlu İspiro da Çanakkale karantinasında görev almıştır. Çanakkale Boğazi’nda karantinaya 5 Nisan 1835 tarihinde başlanmış; bu konuda tüccar gemilerinin karantinaya karşı gelmemeleri konusunda yabancı sefaretlere uyarı verilmiştir.²⁷⁷

4.1.1.1. Karantina Meclisi’nin (Meclis-i Tahaffuziye) Kuruluşu

Karantina, yalnızca bulaşıcı bir hastalığın olduğu yerden gelen kişilerin Osmanlı topraklarına girmeden önce, belli bir yerde belli bir süre tecrit edilmeleri değildi. Karantina uygulamalarının içerisinde eşya ve mekânların dezenfekte edilmesi, ölümlerin muayene edilmesi ve ölümlerin gömülmelerine ilişkin kurallar da mevcuttu. Özellikle karantina hekimlerinin gerektiğinde müslüman kadınların ölümlerini muayene edebilecek olmaları ve ölümlerin kireçle gömülmeleri gibi hususlar, halkta ciddi tepkiler oluşmasına sebep oluyordu. İşlerinin bozulacağını düşünen esnaf ve uygulamanın şeriata ve kader inancına aykırı olduğunu düşünen kesimlerin de bu konuda halkı karantina uygulamalarına karşı kışkırtmaları, 1831’de ilk defa başlayan karantina uygulamalarının

²⁷⁴ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.332-333

²⁷⁵ Nuran Yıldırım, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi V*, İletişim Yayınları, s.1324

²⁷⁶ Sarıyıldız, *a.g.m.*, 1994, s.333

²⁷⁷ Bedii Şehsuvaroğlu, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955, s. 20.

devletin bütün topraklarında ve kapsayıcı bir şekilde uygulanmasına bir süre engel olmuştur.²⁷⁸

II. Mahmut bütün Osmanlı topraklarında tatbik edilecek karantina usulüne başlandıktan sonra başarısız olunursa, bunun çok ciddi sıkıntılar çıkaracağına farkındaydı. Bu nedenle bu konuda hassas davranmış, karantina usulünün esaslarına uyularak, İslam dinine uygun olarak ve halkın benimseyeceği şekilde karantina usulünün ilanı için, ilgili tüm devlet ricalinin uyumlu bir şekilde çalışmasını istemiştir.²⁷⁹ Bab-ı Âli’de geniş bir devlet ricali ve ulemanın katılımıyla karantina konusu tartışılmış ve nihayetinde karantinanın şeriata aykırı olmadığı ve karantina usulünün yaygınlaştırılması kararı alınmıştır. Şeyhülislam Mekkizâde Asım Efendi’den de karantinanın şeriata uygun olduğu fetvası alındıktan sonra bu konuda Takvim-i Vekayi’de uzun bir yazıyla karantina meclisinin kurulduğu ve şeyhülislamın fetvası halka duyurulmuştur.²⁸⁰ Şeyhülislam Mekkizâde Asım’ın fetvası şu şekildeydi:

“Bir beldeye tâun isabet edüb Hak Subhanehu Teâlâ Hazretlerinin kahrından lütfuna iltica ile esbab-ı tahaffuza teşebbüs etmede beis var mıdır? El-cevab: yokdur.”²⁸¹

Karantina meclisinin tam kuruluş tarihini tespit etmek mümkün olmamıştır. Prof. Dr. Nuran Yıldırım “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları” adlı makalesinde, Mayıs 1838 tarihli bir belgeyi kaynak göstererek Eylül 1837’de kurulan Meclis-i Tahaffuz üyelerinin maaş almaya başladıklarını ve Meclis-i Tahaffuz-ı Ula ve Sani olarak ikiye ayrıldığını yazmıştır.²⁸² 28 Muharrem 1254(23 Nisan 1838) tarihli hatt-ı hümayunda, Trabzon ve Bursa’ya tayin olunan karantina müdürü Süleyman Efendi ve karantina hekiminin maaşlarının ve harcırahlarının miktarıyla ilgili Karantina Nazırı Dede Mustafa Ağa’nın tahriratının huzura arz edildiğinin²⁸³ anlaşılması,

²⁷⁸ Nuran Yıldırım, “Karantina İstemezük! Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyancılar”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 150, İstanbul, 2006, s. 18-27.

²⁷⁹ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.335

²⁸⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 19; *Takvim-i Vekayi*, no: 164, (H. 11 S. 1254: M. 6 Mayıs 1838)

²⁸¹ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.336

²⁸² Yıldırım, *a.g.m.*, s.1323

²⁸³ COA. HAT. 523/25565 (28.01.1254)

Karantina Meclisi'nin Takvim-i Vekayi'de halka duyurulmadan bir süre önce zaten kurulmuş olduğunu göstermektedir.

4.1.1.2. Karantina Meclisi'nin İşleyişi

“Meclis-i Sıhhiye, Meclis-i Tahaffuz, Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Nezareti, Nezaret-i Umur-ı Sıhhiye, Sıhhiye Nezareti, Karantina Nezareti, Karantina Meclisi” isimleriyle de anılan bu meclise, Osmanlı topraklarını salgın hastalıklardan koruması için çok güçlü yetkiler verilmiştir.²⁸⁴ Başlangıçta Hariciye Nezareti'nin bünyesinde teşkil edilen Karantina Meclisi devamlı buraya bağlı kalmamıştır. Nezaret olarak adlandırılmasına rağmen muhtelif zamanlarda Tophâne-i Amire Müşirliği, Dâhiliye, Hariciye ve Ticaret Nezaretleri'ne bağlı olarak çalışmıştır. 1840 yılında bir dönem bağımsız bir nezarete dönüştürülmüşse de bu çok uzun sürmemiştir. Bağlı olduğu nezaretin nazırı meclisin doğal "reis-i evvel"i, karantina meclisi nazırı ise "reis-i sani"si olmuştur.²⁸⁵

Karantina meclisi, Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ ve Meclis-i Tahaffuz-ı Sani olarak iki şube halinde düzenlenmiştir.²⁸⁶ Meclis-i Tahaffuz-ı Sani, anlaşılacağı üzere Meclis-i Tahaffuz-ı Ulâ'nın altında faaliyet gösteriyordu. Bünyesinde bir başkâtip, bir yazı kâtipi, bir mümeyyiz, kayıt memuru, çevirmen, yabancı dillerde yazabilen bir kâtip, sağlık işleriyle uğraşan bir hekim, tahaffuz işleriyle uğraşan ikinci bir hekim, 4 hizmet eri ve sağlık memurları yer alıyordu.²⁸⁷

Karantina Meclisi karantinayla ilgili tüzükler hazırlıyor, bu tüzükler devletin dört bir tarafındaki tahaffuzhanelere gönderiliyordu. Her tahaffuzhanede bir müslüman müdür ile bir Avrupalı hekim vardı. Karantina hekimi on beş günde bir bölgesindeki genel sağlık durumu ve salgın hastalıklarla ilgili başkente bilgi vermek zorundaydı. Ayrıca görev bölgesinde ölen kişilerin ad, yaş ve ölüm sebebini de rapor halinde sunmak zorundaydı. İlk zamanlarda Meclis-i Umur-ı Sıhhiye'de, biri reis-i sanisi, yani karantina nazırı olmak üzere iki Osmanlı temsilci yanında; Avusturya-Macaristan,

²⁸⁴ Ahmet Mithat Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi*, Salname-i Nezaret-i Umûr-ı Hariciye (1318 hicri senesi) Def'a 3, İstanbul 1318 [1900], s. 449

²⁸⁵ Sarıyıldız, *a.g.m.*, s.340

²⁸⁶ Şehsuvaroğlu, *a.g.e.*, s.30-31

²⁸⁷ Yıldırım, *a.g.m.*, s.1323

Belçika, Fransa, İngiltere, Rusya, Sardinya ve Toskana temsilcileri varken, daha sonra Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve daha pek çok ülkenin katılmasıyla yabancı delege sayısı artmıştır. Resmi dili Fransızca'ydı. Toplantıları genelde levanten veya azınlıklardan birine mensup olan Osmanlı delegelerinden biri yönetiyordu. Örneğin İtalyan asıllı Osmanlı hekimi Bartoletti (1808-1895), uzun yıllar hem üye hem de müfettiş-i umumi olarak çalışmıştır.²⁸⁸

4.1.2. Kırım Savaşı Yıllarında Rumeli'de Karantina Uygulamaları

Kırım Savaşı yıllarında Rumeli topraklarında vuku bulan karantina uygulamalarıyla ilgili arşivde birçok yazışma bulunmaktadır. Yazışmalardan Karantina Nezareti'nin o yıllarda Tophane-i Amire Müşirliği'ne bağlı olduğu görülmektedir. Karantina uygulamalarıyla ilgili yaşanan sıkıntılar ve ilginç olaylar hakkında oldukça tafsilatlı bilgiler sunan Osmanlı arşivindeki belgeler, hangi şehrin salgın hastalıklar konusunda kritik öneme sahip olduğu konusuna da ışık tutmaktadır. Özellikle Varna şehri, kolera salgınına karşı alınan karantina tedbirleriyle büyük önem arz etmiştir.

4.1.2.1. Varna Şehrinde Karantina

Varna'da koleranın yayılımını önlemek için Sıhhiye Meclisi tarafından önemli kararlar alındı ve uygulanmaya başlatıldı. Gelibolu'dan Varna'ya gidecek olan gemilere önce Gelibolu'da karantina uygulandı, ardından ordunun harekât üssü olan Varna'ya hareket eden bu gemilere Varna'da yeniden hastalık denetimi yapıldı ve hastalık tespit edildiği takdirde Varna'da tekrar karantinaya tabi tutuldular.²⁸⁹ Gelibolu'da Osmanlı ve Fransa ordusu istihkâmları arasına kordon çekilerek, Fransa'dan gelecek muhtemel koleralı Fransız askerlerin Osmanlı askerleriyle karışmaları engellendi. Alınan sıkı tedbirlere rağmen Gelibolu her halükârda hastalıklı addolunarak, Gelibolu'ya inen askerler Gelibolu'dan ayrılmadan önce kara ve denizden yeniden karantinaya tabi tutuldular. Karadan Edirne yoluyla Şumnu'ya hareket edecek askerler Gelibolu'daki kordonda, denizden hareket edecek askerler ise Marmara Adası'nda karantinaya tabi tutulduktan sonra yollarına devam edebildiler.²⁹⁰ Koleradan dolayı önemli sayıda asker

²⁸⁸ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 20

²⁸⁹ COA. HR. SYS. 1189-44 (21 Temmuz 1854)

²⁹⁰ COA. HR. MKT. 81-10 (H. 25.10.1270: M. 21 Temmuz 1854)

ölümünün yaşandığı Varna'da, azalan asker sayısını ikame etmek üzere Fransa'dan gönderilen iki alay Fransız süvari askeri birliğine bile bu konuda iltimas tanınmadı. Osmanlı devlet adamları, Edirne valisi ve Gelibolu kaymakamına gönderdikleri emirnamelerde, Gelibolu'ya incek bu iki alay Fransız süvari askerinin diğer askerlerle karışmadan karantinaya tabi tutulması gerektiğini bildirmekteydi. Gelibolu bölgesinde Eksemil karyesi civarında çizilen hat boyunca Dersaadet'ten gönderilen memurlar ve gardiyanlar aracılığıyla karantina uygulaması başlatılarak karayoluyla Rumeli'ye izinsiz geçişlere izin verilmiyordu.²⁹¹ Hariciye Nezareti'ne ait bir başka belgede Varna muhafızına Varna'daki hastaneye çekilen kordona önem verilmesi ve özellikle Fransız askerleri arasında yaygın olan koleranın sağlıklı insanlara bulaşmasının engellenmesi konusunda alınan önlemlere çok dikkat etmesi emrediliyordu. Gelibolu'dan Varna'ya gidecek mühimmat yüklü gemiler dahi, önce Gelibolu'da karantinada kaldıktan sonra Varna'ya vardıklarında, yüklerini boşaltıp tekrar karantinaya tabi tutuluyor ve gemideki mühimmatın ve personelin Varna'ya girişine öyle müsaade ediliyordu.²⁹²

Varna şehrinin karantinasına ne kadar önem verildiğini, o yıllarda Varna karantina müdürü olan Mustafa Ağa'nın rütbesinin yükseltilmesi ve nihayetinde beşinci dereceden mecidiye nişanıyla ödüllendirilmesinden anlamaktayız. Osmanlı ordularının komutanı serdar-ı ekrem Ömer Paşa, Varna'daki hizmetlerinden dolayı Mustafa Ağa'nın ödüllendirilmesini ve rütbesinin yükseltilmesini İstanbul'a teklif olarak sunmuş; Mustafa Ağa devam eden yazışmalar ve geçen zaman içerisinde ödüllendirilmiştir.²⁹³

4.1.2.2. Rumeli'nin Diğer Yerlerinde Karantina ve Yaşanan Sorunlar

Osmanlı Devleti, Rumeli coğrafyası gibi geniş bir alanda karantina uygulamanın zorluklarının yanı sıra çok farklı zorluklar içerisinde, Rumeli'nin birçok bölgesinde karantina uygulamaya çalışmıştır. Karantina uygulaması koleranın şiddetli olduğu zamanlarda oldukça sıkı bir şekilde uygulanmaya çalışılmış; şiddetinin nispeten azaldığı kış aylarında lağvedilmiştir. Nitekim 12 Aralık 1854 tarihli Ceride-i Havadis, Rumeli ile

²⁹¹ COA. A. J MKT. UM. 161-70 (31 Temmuz 1854).

²⁹² COA. HR. MKT. 82-11 (H.07.11.1270: 1 Ağustos 1854); Bkz. Ek 4

²⁹³ COA. İ.DH. 326-21232 (H. Ca 1271: Ocak 1855); COA. A. J MKT. MHM. 74-91; COA. A. J MKT. NZD. 161-64; COA. A. J AMD. 62-36; COA. İ. DH. 330-2150

Memleketeyn (Eflak ve Boğdan) arasındaki topraklarda uygulanan karantinanın lağvedildiğini yazmıştır.²⁹⁴ Daha önce bahsedildiği üzere, aynı dönemde çıkan 22 Aralık 1854 tarihli Ceride de koleradan dolayı Atina'yı terk eden şehir sakinlerinin salgının hafiflemesi sonrası şehre dönmeye başladığını yazmıştır.²⁹⁵

Osmanlı arşivi belgeleri, karantina uygulamaları ve karantina görevlilerinin ne kadar zor bir iş yaptıklarını gösteren çok ilginç bilgiler vermektedir. Yaşanan sıkıntılar konusunda en çok dikkat çeken yer Draç şehri olmuştur. Bugünkü Arnavutluk'un Durres, Osmanlı'nın Draç şehri önemli bir liman şehri olması sebebiyle karantina uygulanan önemli bir Rumeli şehri olmuştur. Maliye Nezareti'nin 20 Şubat 1856 tarihli masraf defterine göre Drac İskelesi karantinası, Kavaye kazasına bağlı olarak faaliyet göstermiştir.²⁹⁶ Draç karantina müdürünün Avusturya Devleti ile yaşadığı sorunlar Osmanlı Devleti'nin uzun süre gündeminde yer almıştır. Müdürün yaşadığı ilk olay Haziran 1855'te meydana gelmiştir. Karantina müdürünün başkente gönderdiği ayrıntılı tahriratta anlattığına göre, 6 Haziran 1855 gecesi saat iki buçuk sularında Avusturya Devleti'ne ait iki adet Volta ve Elizaveta isimli vapurlar limana demirlemiştir. Bir süre sonra vapurlardan inenler, pratikalarını göstererek karantinadan içeri girmek istemişler fakat karantina gardiyanları bunun kurallara aykırı olduğunu söyleyerek engel olmuşlardır. Ardından çeşitli tehditler ve hakaretler savuran Avusturyalılar, kapıları zorlayarak zorla içeri girmişlerdir. Bir süre sonra, gelenler arasında Avusturya devletinin İşkodra konsolusu Balarin'in bulunduğu ve konsolosun İşkodra'dan Draç'a, Draçlı olan ailesini görmek için geldiği ve ondan kuvvet alan Avusturyalılar'ın bu olayları çıkardıkları anlaşılmıştır. Draç karantina müdürü, olaya ahaliden de şahit olanlar bulunduğunu belirttikten sonra, Draç ve çevresinde koleraya dair bir bulgu olmadığı bilgisine de yer vermiştir.²⁹⁷

Drač karantina müdürünün yaşadığı esas sorun Avusturya Arşidükü ile olmuştur. Karantina müdürünün Draç iskelesine gelen Avusturya-Macaristan Arşidükü'yle yaşadığı protokol krizi uzun bir süre Osmanlı başkentinin gündeminde yer almıştır. Konuyla ilgili 13 Temmuz 1855(27 Şevval 1271) tarihli belgede karantina

²⁹⁴ C.H. sayı:718(H.22 Ra 1271: M. 12 Aralık 1854)

²⁹⁵ C.H. sayı:720 (H. 1 R 1271: M. 22 Aralık 1854)

²⁹⁶COA. C.ML. 444-17924

²⁹⁷ COA. HR. SYS. 120-52(8. Resim); Bkz. Ek 6

müdürünün Arşidük'e gereken resmi karşılamayı yapmadığı Tophane-i Âmire Müşiri'ne bildirilmektedir.²⁹⁸

Avusturya tarafı meselenin üzerine gitmiş ve Draç karantina müdürünün görevden alınmasını istemiştir. Kasım 1855'te Tophane Müşiri Fethi Paşa'ya yazılan tahriratta Avusturya sefaretinin karantina müdürünün azledilmesine dair talebi iletilmiştir. Sıhhiye Meclisi tarafından müdürün karantinaya aykırı ve yanlış bir tutumunun olmadığı belirtildiyse de müdürün Arşidük Maksimilyan Ferdinand'a gereken saygıyı göstermemesi kusurlu bulunarak azlinin yerinde olacağına dair görüş bildirilmiş ve gereğinin yapılması konusunda başkentten emir beklendiği belirtilmiştir.²⁹⁹

Osmanlı Devleti karar vermek için bir süre beklemiştir. Neticede Draç karantina müdürü, durumun tetkik edilmesi gerektiği kabul edilmekle beraber, Kırım Savaşı'nda tarafsız kalan ve son dönemlerde Rusya aleyhine tavır takınmaya başlayan Avusturya Devleti'ni memnun etmek adına Mart 1856'da görevinden azledilmiştir.³⁰⁰

Drač karantina müdürünün yaşadığı bu olay, bölgede diğer karantina memurlarının ve müdürlerinin yaşadıklarıyla birleştirildiğinde, karantina uygulamalarının ne kadar ciddi sıkıntılar çekilerek yapılmaya çalışıldığını gözler önüne sermektedir. Bu anlamda, dönemin karantina memurları gerek halk tarafından gerek başka devletlerin yetkilileri ve ticaret gemileri tarafından gösterilen büyük tepkiler karşısında, adeta ateşten birer gömlek giymek zorunda kalmışlardır. Bu minvalde bir başka dikkat çeken olay, Filibe şehrinde yaşanmıştır.

Filiba karantina hekimi yeni görevlendirildiği Filibe şehrinde, şehir ahalisi kiralamak istemediğinden dolayı bir süre kalacak ev bulamamıştır. Nihayet bulduğu eve yerleşmesine, Rum despotu tarafından hekimin mezhebi farklı olduğu gerekçesiyle engel olunmuştur. Rum despotunun, hekim olan kardeşinin Filibe karantina hekimi olması için şehre atanan hekimlere çeşitli bahanelerle zorluk çıkarmakta olduğu anlaşılmış, bu konuda Osmanlı yönetimi bilgilendirilmiştir. Dersaadet olaya müdahale

²⁹⁸ COA. HR. MKT. 113-26 ; Bkz . Ek 5

²⁹⁹ COA. HR. MKT. 126-3

³⁰⁰ COA. HR. SYS. 1912-8 (H. 18 Receb 1272: M. 25 Mart 1856); Bkz. Ek 7

etmiş, zaten aynı şehirden bir hekimin şehrin karantina hekimi olamayacağı vurgulanarak hekime bir an önce uygun bir ev bulunması ve buna engel olunmaması konusunda Filibe Rum Despotu uyarılmıştır.³⁰¹

Karantina görevlilerinin yaşadığı sıkıntılara bir başka örnek Selanik'te yaşanmıştır. Selanik'in Şika karyesindeki karantinanın müdür vekili Nasıb, Yunan eşkıyası tarafından Şika karyesi istilaya uğradığında, fırsattan istifade eden bölge halkı tarafından saldırıya uğramış ve müdür vekilinin kıymetli eşyaları gasp edilmiştir. Nasıb'ın gaspedilen eşyalarının bedeli otuz üç bin beş yüz doksan altı kuruş olarak belirlenip ödenmesi emredildiği halde, bölge ahalsinin inkâr etmesi sebebiyle hukuki bir yaptırım uygulanamadığından ödenememiştir. Ardından taraflar on sekiz bin kuruş ödenmesi konusunda anlaşmış ve sorun sulh yoluyla halledilmiştir.³⁰² Bir karışıklık esnasında bölge halkının ilk hedefleri arasında karantina görevlilerinin olması; dönem, yer ve olgu tarihi açısından değerlendirildiğinde pek şaşırtıcı olmamıştır.

Hersek Sancağı'ndaki Fatak Boğazı'nda görev yapan karantina memurlarının ise çok farklı sıkıntıları söz konusu olmuştur. Karantina memurları ihtiyaçlarını karşılamak için gerek Avusturya gerek Osmanlı sınırları içerisinde olsun, hangi kasaba merkezine gidecek olsalar, Avusturya sınırları içinde kalan yoldan gitmek zorunda kalıyorlardı. Osmanlı sınırları içerisinde olan yol bir hayli uzak kalmaktaydı. Avusturya yolunu kullanmak için ise her geçiş için on dört saat mesafedeki Mostar'da bulunan Avusturya konsolosundan pasaport alınması gerekmekteydi. Pasaport verme işlemlerinin zorluğu da hesaba katıldığında, bu yolu kullanmak diğer yolu kullanmaktan çok daha meşakkatli bir hal almaktaydı. Osmanlı yönetimi, kendi sınırlarını kullanan Avusturyalılar'a sağladıkları kolaylıkları belirterek bu konuda Avusturya yönetimine bir yazı yazılmasını uygun bulmuş ve Avusturyalılara sağlanan kolaylıklara bu süre zarfında devam edilmiştir.³⁰³

Avusturya'nın Mersin, Ülgün (Bugünkü Karadağ'ın güneyinde, Arnavutluk sınırına yakın Ulqin şehri), Anavarin ve Avlonya konsoloslarının karantina kurallarına aykırı olarak, görevleri olmadığı halde kendi ülkelerinin gemilerine, üstelik

³⁰¹ COA. A. / MKT. NZD. 118-5

³⁰² COA. A. / MKT. UM. 202-81

³⁰³ COA. HR. SYS. 2924-104 (M.31 Aralık 1855)

patentlerinde kolera yazdığı halde, bekletmeden geçiş izni(pratika) vermeleri bu konuda yaşanan sıkıntılara bir başka örnek teşkil etmiştir. Osmanlı Devleti bu konudaki rahatsızlığını ve bundan böyle bu tarz uygulamalara kesinlikle müsaade etmeyeceğini ilgili konsoloslara bildirmiştir.³⁰⁴

Tuna Nehri, Rumeli topraklarının ulaşımında çok önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Tuna nehri kıyılarına karantina uygulanması önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti de bugünkü Bulgaristan'ın Tuna Nehri sahilinde bulunan Vidin sancağına bağlı kazalarda, karantina uygulaması için görev yapan memurlara bir karantinahane inşa etmiştir. Özellikle Tuna'dan şehre gelen gemilere ve yolculara karantina uygulanmak için kurulan karantinahane inşası için harcanan para fazla bulunmuş ve inşaat arazisi devlete ait olduğu halde, karantina müdürünün arsa için aylık kira ödemesine anlam verilememiş olsa da karantina icrasının lüzumundan dolayı meblağın tesviyesi (ücretin karşılanması) uygun bulunmuştur.³⁰⁵

Bugünkü Sırbistan sınırları içerisinde kalan Niş şehrinde de Vidin'dekine benzer bir durum yaşanmıştır. Niş şehrindeki karantinahanenin tamiri için yedi bin altı yüz kuruş harcanmıştır. Tamir masrafları için ayrılan azami dört bin kuruş üzerindeki masraf Maliye Nezareti'nden izin alınmadan yapılmıştır. Yapılan tamiratın gerekliliği ve yapılan masrafların makul olduğu göz önünde bulundurularak, haber verilmeden yapılan bu fazla harcamanın İşkodra Mal Sandığı'ndan karşılanmasına karar verilmiştir. Niş'teki karantina görevlileri, bir daha haber vermeden azami tahsisattan fazla harcama yapmamaları konusunda uyarılmışlardır.³⁰⁶

Niş'te ve Vidin'de yaşanan durumlar, karantina uygulamaları için var olan bir gerekliliği ortaya koymaktadır. Dönemin şartları gereği, karantina uygulamalarını bürokratik gecikmelere takılmadan acilen uygulama gereği hâsıl olmuş; bu tür uygulamalara başvuran taşra görevlileri uyarılsalar da yapılanların elzemiyeti göz önünde bulundurularak hoş görülmüşlerdir.

³⁰⁴ COA. HR. SYS. 2924–113 (M.23 Şubat 1856)

³⁰⁵ COA. MVL. 349–39 (H. 09.06.1272: M. 16 Şubat 1856)

³⁰⁶ COA. İ. MVL. 304-12502 (M. 22 Nisan 1854)

Osmanlı Devleti, bünyesinde barındırdığı on binlerce askeri nüfusla beraber oldukça fazla nüfus yoğunluğuna ulaşan İstanbul'u salgın hastalıklardan korumaya büyük önem vermiştir. Bu nedenle Rumeli'nin özellikle İstanbul yolundaki önemli geçitlerine karantinahaneler kurulmuş ve Rumeli'deki kolera salgınının daha fazla yayılmasının, özellikle İstanbul'a yayılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunu sağlamak için Bulgurlu, Şamlar, Yarım Bergos, Derbend-i Kebir, Derbend-i Cisir ve Çekmece-i Sagir (Küçük Çekmece) geçitlerine karantinahaneler kurulmasına karar verilmiştir. Maliye Nezareti'nin Meclis'i Vâlâ'ya gönderdiği takrirden daha önce bu önemli geçitlerde karantinahaneler kurulduğu fakat sonradan lağvedildikleri anlaşılmaktadır.³⁰⁷ Koleranın 1854 kışında nispeten hafiflemiş olması, bu karantinahanelerin lağvının en muhtemel sebebi olarak görünmektedir. Yine muhtemelen belgenin gönderim tarihi olan Nisan 1855'te, yani 1855 ilkbaharıyla beraber kolera vakalarının yeniden artmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu altı derbente yeniden karantinahaneler ihdas edilmesi konusu padişaha da intikal etmiş ve Sultan Abdülmecit karantinahanelerin yeniden kurulmasına onay vermiştir.³⁰⁸

Ruşuk'ta ise farklı bir karantina tedbiri gündeme gelmiştir. Rusçuk'ta karahumma salgınından dolayı, Varna karantina hekimi Peter Yelen'in tavsiyesiyle şehrin içinde kalan mezarlığın şehir dışına taşınması söz konusu olmuştur. Konuyla alakalı olduğu için Evkaf-ı Hümayun Nezareti'yle beraber hareket edilmiş, mezarlık için bulunan ilk yer uygunluğu şüpheli olduğundan kabul görmemiştir. Mezarlık için yeniden yer arama çalışmalarına başlanmıştır. Bu konuda Silistre valisinden bulunacak yerin, bir vakfa ait olup olmadığı, kimin tasarrufunda olduğu, ne için terk edildiği gibi hususlar şer'i-şerif dairesinde değerlendirilerek uygun bir yer olmasına dikkat etmesi istenmiştir.³⁰⁹

4.2. Tedavi Hizmetleri

Kırım Savaşı yıllarında, dönemin şartları gereği ve savaş yılları olması sebebiyle salgın hastalıklara karşı sivil halka yönelik organize tedavi hizmetlerinden bahsedilmesi mümkün değildir. Bu anlamda, daha çok ordulara yönelik tedavi hizmetlerinden

³⁰⁷ COA. İ. MVL. 329-14108

³⁰⁸ COA. İ. MVL. 329-14108 (3. Resim)

³⁰⁹ COA. A.) MKT. UM. 202/93(H. 14.11.1271: M.29 Temmuz 1855)

bahsedilmesi uygun olacaktır. Halka yönelik tedavi anlamında, dönemin gazetelerine ve arşiv kayıtlarına yansımış olan bakırdan imal edilmiş giysilerin giyilmesi, koleraya yakalanmış kişilere kar yedirilmesinin faydalı olduğu³¹⁰ gibi doğruluğu şüpheli görünen ama ilgi çekici tedavi yöntemlerine rastlanmaktadır. Koleraya yakalananlara tebeşirli bir çeşit yatıştırıcı yedirilmesi, sülük yapıştırma ve kolerah hastalardan kan alınması tedavi amaçlı yapılan diğer uygulamalar olarak göze çarpmaktadır.³¹¹ Ceride-i Havadis gazetesi de İran ruzmanelerinin İran hekimlerinin koleraya ilaç bulduğunu ve birçok kişinin bu ilaç sayesinde iyileştiğini yazmıştır.³¹² Elbette bu bilgi oldukça şüphelidir. Ceride-i Havadis, Rusya ile gizli bir şekilde anlaştığı düşünülen İran'a karşı temkinli yaklaşmakta, İran'a karşı olumsuz bir tavır takınmayıp oradan gelen haberleri takip etmekte ve kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Koleraya karşı bakırın koruyucu ve tedavi edici yönü dünyanın birçok yerinde gündeme gelmiştir. Ceride-i Havadis'e göre, Fransa'da bir doktor vücutta bakır taşımanın (bakırdan yapılmış bir takı veya giysi kastediliyor) kolerayı engellediği iddiasına sahiptir. Fransız doktor, Rusya'da ve başka yerlerde kolera çok şiddetle yayılırken dahi, bakırcı esnafından ve bakır madeninde çalışan işçilerden sadece bir kişinin öldüğünü söyleyerek iddiasını kuvvetlendirmek istemiştir. Fransız doktor bu buluşunu halk arasında yaymak için gazetelerle temasa geçmiş, devamında daha ilginç şeyler yaşanmıştır. Gazeteler söz konusu hekimi yalanlamış ve buluşun hekime ait olmadığını, bundan yirmi yıl önce de koleraya karşı insanların bakırdan yapılmış ince teneke göğüslükler giyerek koleradan korunmaya çalıştıklarını yazmıştır.³¹³

Ceride-i Havadis'tekine benzer, bakırın koleraya karşı etkisine dair ilgi çekici farklı bir yöntem arşiv yazışmalarına da konu olmuştur. Fransa'da Beryand adlı, varlıklı olduğu anlaşılan birisi kolera hastalığına çare bulana bin kese altın vereceğini vaat etmiştir. Haber Ceride-i Havadis'te de yer almıştır.³¹⁴ Bunun üzerine Diyarbakırlı Hafız Mehmed Efendi adlı birisi, koleranın çaresini bulduğunu iddia ederek, Osmanlı Meclis-i Vâlâ'sına müracaat etmiştir. Mehmet Efendi Fransa'daki bu ödülü almak için Fransa

³¹⁰ COA. A. J MKT. MHM. 82-78 (H.11.05.1272: M. 19 Ocak 1856); Bkz. Ek 10

³¹¹ Slade, a.g.e., s.162-163

³¹² C.H. sayı:661 (H. 15 Ra 1270: M. 15 Aralık 1853)

³¹³ C.H. sayı:649 (H.10 Muharrem 1270: M.13 Ekim 1853)

³¹⁴ C.H. sayı:670 (H. 4 Ca 1270: M. 2 Şubat 1854)

sefariyle iletişime geçilmesi talebinde bulunmuştur. Bu talebi için Fransa sefiriyle yüz yüze görüşüp bulduğu yöntemi anlatmak istemiştir. Mehmet Efendi'ye göre, Fransa sefiri yöntemini Fransa'ya bildirdiğinde orada uygulayıp işe yaradığını görürlerse ödülü almaya hak kazanmış olacaktır.³¹⁵ Hafız Mehmet Efendi'nin dilekçesinde bahsettiği yöntem ciddiye alınarak Mekteb-i Tıbbiye'ye gönderilmiş ve yöntemi orada da tecrübe edilmiştir. Ardından Mekteb-i Tıbbiye'ye çağrılan Mehmet Efendi, orada bulduğu tedavi yöntemini nasıl bulduğunu anlatmıştır.³¹⁶

Hafız Mehmed Efendi'ye göre Ergani halkı koleraya yakalanmamıştır. Buna sebep olarak Ergani'de bulunan bakır madenini görmüştür. Hafız'a göre Ergani halkı sürekli bakır rayhasını ve dumanını teneffüs ettiğinden dolayı koleradan etkilenmemiştir. Burdan hareket eden Mehmet Efendi, üç dirhem bakırı bir şişe içine koyup üzerine on dirhem kezzap dökerek, şişeden çıkan duman ve rayhayı kapalı bir alanda 15-20 kişiye teneffüs ettirerek koleraya karşı etkili, koruyucu ve tedavi edici bir yöntem bulduğunu düşünmüştür. Mehmet Efendi'ye göre bu yöntem, daha fazla kişiye de bu hesaba göre bakır ve kezzap oranı artırılarak uygulanabilecektir.³¹⁷ Mehmet Efendi'nin bu yönteminin devletin her yöresinde yaygın bir şekilde uygulandığına dair bir malumat bulunmamaktadır. Fakat bakırın koleraya karşı etkisi konusunda dünyada var olan kanı düşünüldüğünde, bu yöntemin halk arasında itibar gördüğünü düşünmek pek de yanlış olmayacaktır.

Koleraya bir başka çare arayışı haberi de Avusturya'dan gelmiştir. 5 Ekim 1854 tarihli Ceride-i Havadis Avusturya'nın kolera hastalığına çare bulmak adına, hastalığın görüldüğü yerlere hekimler gönderdiğini yazmıştır.³¹⁸ Avusturya'nın bu girişiminin sonucuna dair de bir malumat bulunmamaktadır.

4.2.1. Cephe Tedavi Hizmetleri ve Yaşanan Sıkıntılar

Kırım Savaşı, savaş yaralanmalarından daha çok, salgın hastalıklara ve diğer faktörlere bağlı olarak asker kaybının yaşandığı bir savaş olmuştur. 24 Mart 1855 tarihli Ceride-i Havadis'in İngiliz parlamentosunun raporunu kaynak göstererek sunduğu

³¹⁵ COA. MVL. 150- 2 (1. Resim) (H.19 C 1270: 19 Mart 1854)

³¹⁶ COA. MVL. 150- 2 (3. Resim) (H.24 C 1270: 24 Mart 1854)

³¹⁷ COA. MVL. 15-2 (3. Resim) (H.19 C 1270: 19 Mart 1854)

³¹⁸ C.H. sayı:709 (H. 13 M 1271: M. 5 Ekim 1854)

haber, bu konuya verilebilecek manidar bir örnek olarak görünmektedir. Habere göre, o tarihe kadar ölen İngiliz askerlerinden 6.000'i hastalıktan, 1.610'u ise savaş alanında hayatını kaybetmiştir.³¹⁹ Dönemin tıbbi imkânları, cephenin genişliği, iklim şartları gibi etmenlerin yanında; orduların tıbbi personel yetersizliği, hastaları ve yaralıları cephe gerisine göndermenin zorluğu gibi sorunlar da savaşa katılan tüm ülkelerin fazla sayıda asker kaybetmesine neden olmuştur.³²⁰ Cephede orduların barınma koşulları açısından çarpıcı farklılıklar bulunmuş; Osmanlı askerleri üzerine branda gerdikleri basit siperlerde barınırken Fransızlar kurdukları çadırlarda kalmışlar, İngilizler ise inşa ettikleri barakaları kullanmışlar, savaşın sonuna doğru katılan Piyemonte askerlerini de misafir etmişlerdir.³²¹ Savaşta yaralanan ve salgın hastalığa yakalanan askerlere sunulan tedavi hizmetleri de ordular arasında farklılık göstermiştir. Bu bağlamda cephede sunulan tedavi hizmetlerini müttefik ordulara göre ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olacaktır.

4.2.1.1. Osmanlı Ordusunda Cephede Tedavi Hizmetleri

Kırım Savaşı'nda Osmanlı ordusunun cephede çektiği en büyük sıkıntı şüphesiz yetişmiş tıbbi personel eksikliği olmuştur. Osmanlı ordusunda yeni kurulmuş olan sağlık teşkilatının ve tıbbi malzemenin eksikliği, yaralanan ve salgın hastalığa yakalanan askerlere yeteri kadar bakılamamasına ve ölüm sayılarının artmasına sebep olmuştur.³²² Özellikle 1854 kış aylarında Kırım'da kalan Osmanlı askerlerinin çektikleri sıkıntılar bölgede bulunan İngiliz gazetecilerin bile yüreklerini burkmaya yetmiştir. Times muhabiri William Russel'a göre, o kış müttefikler arasında en kötü durumda olanlar Osmanlı askerleriydi. Woods ise Osmanlı askerlerinin durumunu şöyle anlatmıştır:

Balıklava'nın bütün sıkıntıları, Türkler'in vahim durumlarıyla kıyaslanınca sıradan kalıyordu. Kasım'dan itibaren geri destek hizmetleri ortadan kaybolmuştu ve zavallı Osmanlılar, müttefiklerinden koparabildiklerine bağımlı kalmıştılar. Sonra her sabah birçok Türk askerini, ölmek üzere olan arkadaşlarını, büyük bir özenle kampa taşırken(sırtlarında) görür olduk. Bir gün uzakta bir grup Türk askerinin ölümlerini gömdüklerini görerek yanlarına gittim. "Türk Hastanesi" denilen bir yerden sürekli ölü taşınyordu. O esnada doktor olduğumu öğrendiğim bir Türk zabiti İngilizce olarak bana: "Ne kadar korkunç bir sahne değil mi? Bu adamların hepsi açlıktan öldüler." dediğinde şok geçirdim. Hükümetleri onları burada

³¹⁹ *Ceride-i Havadis* sayı:733(H. 6 Receb 1271: M. 24 Mart 1855)

³²⁰ Torun, *a.g.t.*, s.59-60

³²¹ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneler I*, Yörük Matbaası, İstanbul 1976

³²² Torun, *a.g.t.*, s.62-63

kaderleriyle baş başa bırakmış. Tek besin kaynakları, verdikleri hizmet karşılığında, İngiliz levazımından alınan bisküvilerdi. Türk doktorun ısrarına rağmen hastane denilen yere girmek istedim. Gördüğüm diğer acı şeyleri ise burada anlatmak istemiyorum. Hastaneyi tekrar ziyaret etme cesaretini bir daha bulamadım.”

Russel’in anlattıklarına temkinli yaklaşılması gerektiği muhakkaktır. Fakat 1854-55 kışını Kırım’da geçirmeyi plânlamayan müttefikleri gibi Osmanlı ordusu da en büyük sıkıntıyı o kış çekmiştir. 1854 kışının başından itibaren Kırım’daki Osmanlı askerlerinin çektiği bu sıkıntıların haberi Bâb-ı Âli’ye ulaştıktan sonra, Dersaadet Kırım’a hastane olarak kullanılmak üzere bir firkateyn ve kışlık erzak göndermiştir. Russel’in belirttiğine göre Ocak sonu itibarı ile bölgedeki Osmanlı askerinin durumu daha iyi bir hale gelmiştir. Fakat o güne kadar çekilen sıkıntılar, birçok askerın hastalıktan kaybedilmesine sebep olmuştur.³²³ 1855 itibarı ile Osmanlı ordusu yaşanan personel sıkıntısını bir nebze olsun müttefiklerinden gidermeye çalışmıştır. 24 Mart 1855 tarihli Ceride, Osmanlı ordusunda görev almak üzere, maaşları İngiliz hükümeti tarafından ödenmek üzere İngiltere’den 20 adet sağlık personeli gönderildiğini ve bunlardan ikisinin Gözleve’deki Osmanlı ordusuna ulaştığını yazmıştır.³²⁴

Osmanlı ordusunda hekimlerin yanı sıra cerrahlar, hasta bakımını üstlenen “tımarcı” denen çıraklıktan yetişme sağlık görevlileri de görev almışlardır. Osmanlı ordusunda kadın hasta bakıcıların yer aldığına dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Her hekim aynı zamanda subay olarak da görev almış ve bağlı olduğu askeri birliğin üniformasını giymiştir. Ağır durumda olan askerler arkadaşları tarafından savaş alanından uzaklaştırılmışlar, nispeten iyi olanlar ise kendi çabalarıyla gitmek zorunda kalmışlardır. Savaş bölgesinden uzaklaşan bu askerler daha çok hayvan üstünde, bazen de arabalarla sahra hastanesine götürülmüşlerdir. Sahra hastanesinde tedavi edilebilen askerler orada tedavi edilmişler, tedavi edilemeyenler durumlarına göre öncelikle Varna’ya, Sinop’a, Batum’a ve İstanbul’a gönderilmişlerdir. Durumu en ağır olan hastalar İstanbul’a gönderilmişlerdir. Batum ve Sinop ise daha çok iskorbütlü hastaların gönderildiği yerler olmuştur.³²⁵

---

³²³ Aydın, *a.g.t.*, s. 99

³²⁴ *Ceride-i Havadis* sayı:733(H. 6 Receb 1271: M. 24 Mart 1855)

³²⁵ Torun, *a.g.t.*, s.63

Osmanlı ordusunda savaş bölgesinin arkasında, muharebeden uzak alanda siper kazılıp üstü örtülerek seyyar hastaneler oluşturulmuştur. Bu seyyar hastaneler 300 yataklı olarak plânlanmış; bünyelerinde iki hekim, bir baş cerrah, altı cerrah, bir eczacı, bir baş hademe, yirmi hademe ve ayrıca iki imam, bir kâtip, bir vekilharç, bir hasta bakıcı, üç bölük emini, iki aşçı, iki çamaşırıcı, 80 hademe, yeteri kadar muhafız er bulundurmaları düşünülmüştür. Fakat malzeme ve personel eksikliği nedeniyle bu seyyar hastaneler istenen kapasitede hizmet verememiştir.³²⁶

4.2.1.2. İngiliz Ordusunda Cephe Tedavi Hizmetleri

Kırım'da kurulan Balaklava Hastanesi yaralı ve hasta İngiliz askerlerini tedavi etmek için kullanılmıştır. İngiliz hekimler, cerrahlar ve İrlandalı Merhametli Kız kardeşler Örgütü' ne mensup hemşireler bu hastanede tedavi hizmeti sunmuşlardır.³²⁷

İngiliz askerleri yiyecek ve giyecek imkânları açısından müttefiklerine göre daha iyi durumdaydı. Fakat cephedeki sağlık hizmetlerinin organizasyonu açısından sıkıntılar yaşanmıştır. Birçok konuda yetki karmaşası yaşanması ve birimler arası koordinasyon eksikliği, bu anlamda yaşanan sıkıntıların temel sebepleri olmuştur. Doktorun hastaya uygun gördüğü diyete sonradan ikmalcinin de karar vermesi, bu konuda yaşanan problemlere somut bir örnek teşkil etmiştir. Kırım Savaşı'nda her İngiliz asker, erzak ve yatağını sırtında taşımakla yükümlü olmuştur. Bu durum, askerin sağlıklı olduğu durumda zaten beklenen bir mesuliyet olmuştur. Fakat yaralı ya da hastalanan askerin erzakının ya da yatağının taşınmasıyla ilgili yaşanan organizasyon eksikliği, sonrasında bu askerlerin sağlık problemlerini daha da fazla artırmıştır. Aslında bu problem, sadece İngiliz ordusunda değil, diğer ordularda da yaşanmıştır. Küçük bir ayrıntı gibi görünen böyle bir sorun, yaşanan asker kayıplarını artırmıştır.³²⁸ Cephe de yaşanan bu gibi sorunlara Alma Muharebesi esnasında donanma hekimi olan James Peters'in söyledikleri tam anlamıyla ışık tutmaktadır:

Hasta ve yaralıların buraya gönderileceği hakkında bana hiçbir uyarı yapılmadı; dolayısıyla kabul edilmeleri için hazırlık da yoktu. Ama ertesi gün küçük bir vapur 86 askerle geldi. Bunlardan altısı muharebeden bir gece önce süvari çatışmasında yaralanmış ve uzuvları kesilmişti. Haklarında bir belge veya emir yoktu ve başkalarının gelmediğini düşünerek, onları

³²⁶ Torun, *a.g.t.*, s.63-64

³²⁷ Torun, *a.g.t.*, s.66

³²⁸ Lady Hornby, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul (Çev: K. Işık)*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007

ana güverteye yerleştirmeye giriştim. Öğlen vakti tekneler dolusu hasta ve yaralılar geliyordu. 18.00 civarında yaklaşık 500 kişinin gemide olduğunu ve diğerlerinin çıkmak için beklediğini gördüğümde komutanın yokluğunda üstteğmene diğerlerinin çıkartılmasını önlemesini rica ettim. Hasta ve yaralılar ayırım gözetmeksizin güvertelere yerleştirilmekte, kolera ve dizanteri gibi hastalıklar ortamdaki havayı derhal bozduğundan bu durum yaralılar için büyük bir tehlike yaratmaktaydı.³²⁹

Kırım Savaşı, bünyesinde birçok ilki barındıran bir savaş olmuştur. Dünyada ilk defa savaş muhabirliğinin yapılmış olması da bu ilklerden bir tanesidir. İngiliz gazeteciler bu anlamda başı çekmişlerdir. 1854'te Kırım Yarımadası'nda başlayan savaşta, İngiliz gazetecilerin cepheden İngiliz kamuoyuna sundukları haberler İngiltere kamuoyunda müthiş bir etki oluşturmuştur. İngiliz gazeteciler Thomas Chenery, John Delane ve William Howard'ın cepheden ve İstanbul'dan İngiliz gazeteleri aracılığıyla İngiliz kamuoyuna duyurdukları cephe şartları İngiliz kamuoyunu şoke etmeye yetmiştir.³³⁰ Thomas Chenery 12 Ekim 1854 tarihli Times gazetesinde yayımlanan makalesinde şu satırlara yer vermiştir:

Öfke ve şaşkınlık içindeyiz. Çünkü halk, yaralıları korumak için hiçbir etkili sağlık hazırlığının bulunmadığını öğrenecek. Sadece cerrah değil ne hemşire ne de pansumancı var. Bilindiği gibi tek söylenecek şey, yaralılara sargı yapmak için tek bir bezin bile olmadığıdır. Gerçi bu büyük acıyı paylaşmaktan kaynaklanan toplumsal dayanışma, Üsküdar'da kışlada veya akıl hastanesinde bulunan mutsuz insanlar için üstün geliyor ve bütün aileler, gerekli araçları, çarşafı ve eski giysilerini veriyor. Fakat gerekli durumlar niçin önceden açık bir şekilde görülemedi?³³¹

İngiliz gazetelerinin etkisiyle İngiliz halkının bütün dikkati Kırım'da ve İstanbul'da yaşananlara çevrilmiş, İngiliz askerlerinin koşullarını düzeltmek için birçok kampanya düzenlenmiştir. Bu kampanyaların etkisiyle Florence Nightingale İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından "Doğudaki İngiliz Umumi Asker Hastaneleri Kadın Hastabakıcılar Müdürü" ünvanıyla 4 Kasım 1854'te İstanbul'a gönderilmiştir.³³²

Cephede İngiliz askerlere tedavi hizmeti sunan ve adı Florence Nightingale'in gölgesinde kalmış olan gönüllü hemşire Mary Seacole de bahsetmeye değer bir figür olarak karşımızda durmaktadır. Mary Seacole hastabakıcılığı annesinden öğrenmiş alaylı denebilecek bir hemşiredir. Özellikle tropikal hastalıklar konusunda kendisini geliştirmiştir. Nightingale ekibinde yer almak için yaptığı başvuru olumsuz karşılanınca,

³²⁹ Ponting, *a.g.e.*, s.173

³³⁰ Roger Fenton, *Osmanlı- Rus Savaşı'nda Kırım ve Türkiye Mektupları* (Çev: S. Küçük), İstanbul, Yirmidört Yayınları, 2007

³³¹ Torun, *a.g.t.*, s.66

³³² Torun, *a.g.t.*, s.97

Kırım Yarımadası'ndaki cephelere giderek orada yaralı ve hasta askerlere tedavi hizmeti sunacağı bir pansiyon açmıştır. Mary Seacole adlı bu gönüllü hemşire, Florence Nightingale tarafından kabul görmemesine sebep olarak melez olmasını ve derisinin rengini göstermiştir.³³³

4.2.1.2.1. Florence Nightingale ve Modern Hemşireliğin Doğuşu

Florence Nightingale gezgin ve varlıklı bir İngiliz ailenin kızı olarak 12 Mayıs 1820'de İtalya'nın Floransa şehrinde doğmuştur. Doğduğu şehrin adını almış olan Florence Nightingale, beraberinde Roma Katolik Kilisesi'nden, Anglikan Kilisesi'ne bağlı Merhemetli Kızkardeşler Örgütü'nden ve Sainth John Enstitüsü'nden toplam 38 hemşire ve hasta bakıcıyla birlikte "Doğudaki İngiliz Umumi Asker Hastaneleri Kadın Hastabakıcılar Müdürü" ünvanıyla 4 Kasım 1854'te geldiği İstanbul'da, İngilizlere tahsis edilen Selimiye Kışlası'nda görev yapmıştır. Nightingale'e dünya çapında ün kazandıracak olan, Selimiye Kışlası Hastanesi'ndeki uygulamaları olmuştur. Bugün fazlasıyla kanıksadığımız, o günler için yeni olan; hastaların hastalıklarına göre ayrıldığı ve sürekli havalandırılan geniş ve havadar odalarda yatırıldığı, yeterli ve sürekli hijyenin sağlandığı, o dönem "Nightingale Koğuş Sistemi" olarak adlandırılan sistem, Nightingale ismini öne çıkarmaya yetmiştir. Nightingale daha önceki deneyimlerinden, disiplin ve yöneticilik vasıflarından faydalanarak emrindeki 38 kişiyle beraber bu sistemin Selimiye Kışlası Hastanesi'nde sıkı bir şekilde uygulanmasını sağlamıştır. Nightingale'in bu hastane uygulamaları, siyasi bağlantıları sayesinde dünya genelinde de kabul görmeye başlamış; savaş sonrası Avrupa'da, Amerika'da ve o yıllarda İngiltere'nin sömürgesi olan Hindistan'da hayata geçmeye başlamıştır.³³⁴ Florence Nightingale ve ekibinin İstanbul'a gelişi Ceride-i Havadis'te de yer almıştır. Gazete Nightingale ismini vermeden, İngiliz hasta ve yaralılara daha iyi bakmak için 34 karının (bu şekilde geçmektedir) İstanbul'a gönderildiğini yazmıştır.³³⁵ 22 Aralık 1854 tarihli sonraki bir Ceride de İngiltere'den ücretsiz çalışacak 46 hizmetçi karının Selimiye Kışlası'na gönderildiğini yazmıştır (Bahsedilen 46 hasta bakıcının sonradan Balaklava

³³³ PR Messmer, Y. Parchment, *Mary Grant Seacole: The First Nurse Practitioner*, Clin. Excell Nurse Pract. 1998 Jan; 2(1): 47-51, PMID: 12.675.077.

³³⁴ Torun, *a.g.t.*, s. 97-99

³³⁵ *C.H.* sayı:715(H.25 S 1271: M. 16 Kasım 1854)

Hastanesi'nde çalışmaya başlayacak olan İrlandalı Merhametli Kızkardeşler olduğu anlaşılmaktadır).³³⁶

Nightingale, Selimiye Kışlası Hastanesi'nde düzeni sağladıktan sonra, Kırım'dan İstanbul'a gelen hastaların organizasyonunda bir eksiklik olduğu kanaatine varmış ve bu durumu düzeltmek için Mayıs 1855'te Kırım'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmıştır. Artık adı en azından Kırım Savaşı'nın muhatapları arasında yayılmış ve ünlü hale gelmiş olan İngiliz hemşire, Kırım'da askerler tarafından ilgiyle karşılanmış olmasına rağmen, Savunma Bakanlığı tarafından doğudaki hastaneler adına gönderildiği için Nightingale'in direktifleri Balaklava Hastanesi çalışanları tarafından uygulanmamış ve burdaki faaliyetlerinden eli boş dönmüştür. Cephedeki koşulların zorluğu sonucunda, o dönemde "Kırım ateşi" olarak isimlendirilen bruselloza yakalanması, Nightingale adına Kırım'da kötü başlayan işlerin daha da kötü gitmesine neden olmuş, iki hafta hastanede tedavi gördükten sonra yeniden İstanbul'a dönmüştür.³³⁷ Yaşananlara oldukça içerleyen Nightingale Savunma Bakanı Herbert'e yetkilerinin genişletilmesini isteyen, aksi halde istifa edeceğini bildiren bir mektup göndermiş; istediği yetkiyi 16 Mart 1856'da elde ettikten sonra, tekrar Kırım'a gitmiş ve hastane denetimi yapmıştır.³³⁸

Nightingale'in Kırım'da olduğu dönemde, başarısından dolayı kendisine duydukları minnettarlığın göstergesi olarak tüm dünyadaki İngilizler tarafından toplanan paralarla henüz savaş sona ermeden 1855'te "Nightingale Vakfı" kurulmuştur. Bu vakıf 1860'ta Nightingale Training School olarak adlandırılan bir okul kurmuştur.³³⁹ Nightingale, 30 Mart 1856'da savaşın sona ermesiyle Kırım'daki ikinci görev dönemi oldukça kısa sürmüş olsa da İngiltere'ye bir kadın savaş kahramanı olarak dönmüştür. Savaşta hizmetlerinden dolayı Osmanlı Padişahı Abdülmecid tarafından da madalya ile ödüllendirilirken ekibindeki diğer görevlilere biner mecediye ödül verilmiştir.³⁴⁰ Nightingale ilerleyen yıllarda İngiliz kralı VII. Edward tarafından da ödüllendirilmiş,

³³⁶C.H. sayı:720 (H. 1 R 1271: M. 22 Aralık 1854)

³³⁷DAB Young, "Florence Nightingale's Fever", *British Medical Journal*, 1995;(311): 1697-1700; Perihan Velioglu, *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar*, Alaş Ofset, İstanbul 1999, s.121-145

³³⁸C.E. Padwick, *Florence Nightingale: Hastabakıcılık Melekesi, Kırım Muharebesi Zamanında Üsküdar'da Yaptığı Büyük Muâvenet İşinden Dolayı İştihâr Eden Hasta Bakıcılık* (Çev: Mehmet Asım Us), İstanbul, 1924

³³⁹MP Donahu, *Nursing: The Finest Art, an Illustrated History*, St. Louis: Mosby, 1995

³⁴⁰BM Dossey, *Florence Nightingale: Her Crimean Fever And Chronic Illness. J. Holist. Nurse*, 1998 Jun,16(2): 168-196 PMID: 9801534

son yıllarında sağlık problemlerine görme sorunu da eklenmiş ve 13 Ağustos 1910'da dünyaca tanınan bir hemşire olarak hayatını kaybetmiştir.³⁴¹

Kaynaklar kısmında bahsedildiği üzere Clive Ponting, Nightingale mevzusuna eleştirel, hatta olumsuz denebilecek bir açıdan bakmıştır. Ponting'e göre, Nightingale konusu dönemin sağlık çalışmalarını inceleyen bir tarihçi için önemli bir sorundur. Savaşın sonunda ve ardından on yıllar boyunca Nightingale azize statüsüne yükseltilmiştir. Korkunç bir savaşın karanlığını bir ışık gibi aydınlattığı ve askeri düzene karşı profesyonel sağlık hizmeti verilmesi için tek başına mücadele ettiği bir kişiliğe büründürülmüştür. Oysa Nightingale, birçok kişinin katkısı bulunan bir çalışmadan dolayı itibar görmüştür. Kendisinin yaptığı söylenen reformların çoğu ona ait değildir. En belirgin özelliği disipline oldukça bağlı olmasıdır, fakat bu idaresi altındaki hasta bakıcılarla olan ilişkisine zarar vermiştir. Zaten Selimiye Hastanesi'ndeki bu idarecilik görevini, iyi bağlantılara sahip dostlarının çabaları sayesinde elde etmişti. Zamanının çoğunu kendi statüsüne ilişkin bürokratik savaşlar vererek geçirmiştir. Tıbbi anlamda yardımcı hizmetlerin sağlanmasından öte bir katkısı olmamış, hastalıklara mikropların yol açtığına inanmamıştır. Denetimi altındaki hastanede, diğer hastanelere göre daha fazla oranda ölüm meydana gelmiştir. Üsküdar Hastanesi'ndeki durum, ancak hijyen komisyonunun hastaneye gelmesinin ardından düzelmeye başlamıştır. Bu komisyonda daha önce Batı Hindistan'da kolera salgınına kontrol altına almak için çalışmış olan Dr. Hector Gavin de bulunmaktaydı. Ancak komisyon geldikten sonra hastaneye yakın bir lağım çukuru kazıldı ve kurutuldu, zeminler yenilendi, duvarlar dezenfektanla badana edildi ve koridorlar her gün atık ve çöplerden temizlendi.³⁴²

Nightingale ile ilgili birbirinden taban tabana zıt olan bu iki ayrı görüş, bu konunun daha nice tartışmalara konu olacağını ve yeni araştırmalara muhtaç olduğunu göstermektedir. Nightingale'in aristokrat kökenli bir aileden gelmesi ve bağlantıları sayesinde yaptıklarının diğer hemşirelerin yaptıklarından çok daha fazla gündeme

---

³⁴¹ G. Yüksel, "Florence Nightingale'in Kırım Harbi Esnasında Hasta Bakımı ve Hastaneciliğe Getirdiği Yenilikler", (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998

³⁴² Ponting, *a.g.e.*, s.309-321

gelmiş olması, Ponting'in düşüncelerinin göz önünde bulundurulmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

4.2.1.3. Fransız Ordusunda Cephe Tedavi Hizmetleri

Fransa ordusu, tedavi hizmetleri bakımından diğer ordulara göre daha iyi durumdadır. Fransız ordusunda kullanılan ambulanslar, kolay monte edilebilen tahta barakalar, sağlık araç gereçleri ve çadırlar, Fransa'ya sunulan tedavi hizmeti anlamında önemli katkılar sağlamıştır. Fransız ordusunda yaralı ve hastaları taşımak için kullanılan portatif cacolet (kakule)'ler Kırım Savaşı'nda ilk kez kullanılmıştır. Daha uzak mesafeler için ise ambulanslar kullanılmıştır.³⁴³ 29 Mart 1855 tarihli Ceride, Fransa'dan getirilen ahşap evlerle adeta bir karye kurulduğunu ve bunların çoğunun hastane ya da ambar olarak kullanılacağını yazmıştır.³⁴⁴ İngiliz gazeteci William Russel, Alma Muharebesi'nde gördükleriyle Fransız ordusunun sağlık hizmeti konusunda İngiliz ordusuna olan bariz üstünlüğüne vurgu yaparak İngiliz ordusunun eksikliğini sert bir şekilde eleştirmiştir:

Bugün getirilen Rus yaralılar bir dönümden fazla yer kapladı. Tümü piyadeydi. Taşınan yaralılara baktığımda tek bir İngiliz seyyar ambulansı göremedim. Erlerimiz 5 km. ötedeki gemilere sarsılan at arabaları veya rahatsız sedyelerde gönderildiler. Bu yüz kızartıcı kıyastan sıkılmaya başladım ama Fransızlar üstü kapalı teçhiz edilmiş hastane arabalarına sahiptiler.³⁴⁵

Aynı şekilde Ocak 1855'teki durumu anlatan Frederic Dallas da Fransız ordusunun cephedeki hizmetler konusunda İngiliz ordusuna olan üstünlüğünü şöyle yazmıştır:

Herşey bir arada düşünüldüğünde talihsizliklerimize vakarla katlandığımızı düşünüyorum. Askeri meselelerle ilgili her şeyde olduğu gibi Fransızlar bu konuları bizden daha iyi idare ediyorlar. Bizden artık usandıklarını söylemeliyim. Hastalarımızı taşımaktan, topçu bataryalarımıza nöbetçilik etmekten, mermi ve güllerimizi taşımaktan ve tüm bunlara ek olarak yeni bataryalarımızın kurulmasını beklerken Ruslar'la her akşam yaklaşık üç küçük muharebeye girmekten yorulmuş olmalılar.³⁴⁶

³⁴³ N. Yıldırım, "Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998, s.163-187.

³⁴⁴ *Ceride-i Havadis* sayı:734(H. 11 Receb 1271: M. 29 Mart 1855)

³⁴⁵ Ponting, *a.g.e.*, s.173

³⁴⁶ Ponting, *a.g.e.*, s.285

En fazla sağlık personeline sahip ordu Fransız ordusu olmuştur. Hastaların taşınma problemi karada atlı ambulanslarla, denizde savaş ve ticaret gemileriyle çözülmüştür. Kırım Savaşı boyunca Fransız sağlık hizmetlerinin koordinasyonu “Denizcilik Sağlık Servisi” tarafından sağlanmıştır. Bahsi geçen servis, Temmuz 1854’te Atlantik ve Akdeniz filoları birleştirilerek oluşturulan Amiral Hamalin komutasındaki Karadeniz filosu bünyesinde, 10.000 kişiye sağlık hizmeti verebilecek şekilde hizmete başlamıştır.³⁴⁷

Askerler arasında salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için geniş çadırlarda, daha az sayıda asker barındırılmaya çalışılmıştır. Koleralı hastalar diğer askerlerden ayrı çadırlara alınmışlardır. Aynı durum, Saint Vincent de Paul rahibelerinin görev yaptığı Varna’daki Fransız Hastanesi’nde de uygulanmaya çalışılmış, koleralı askerler özel odalara alınmışlardır. Fakat kolera salgınının kontrolsüz bir şekilde yayıldığı zamanlarda, bunu sağlamak çok da mümkün olmamıştır. Koleralı asker sayısının çok fazla olduğu zamanlarda bu askerler, deniz kıyısına kurulan çadır hastanelerde barındırılmaya başlanmışlardır. Bu çadır hastaneler özellikle deniz kıyısına kurulmuştur. Çünkü zamanın tıp anlayışına göre, hastalık sebebi olan miyasmalar denizden esen meltem rüzgârlarıyla bölgeden uzaklaşmaktaydı.³⁴⁸

Fransız ordusunda, gemilerde denizci cerrahlar tarafından cerrahi operasyonlar gerçekleştirilmiştir. Bu gemiler birinci, ikinci ve üçüncü olarak üç sınıfa ayrılmış; aynı şekilde bu gemilerde aynı derecede cerrahlar görev almıştır. Bu gemilerin alt kısımları ameliyathane olarak düzenlenmiştir. Operasyonlar esnasında, anestezi için kloroform kullanılmıştır. Operasyonlar, önemine göre birinci, ikinci ya da üçüncü sınıf cerrahlar tarafından gerçekleştirilmiştir.³⁴⁹

4.2.2. Kırım Savaşı’nda Hastaneler

Kırım Savaşı başladığında, devletin III. Selim döneminden beri askeri ıslahatlara ve hastane yapımına verdiği önem nedeniyle başkent İstanbul’da çok sayıda askeri

---

³⁴⁷ A. Dağlar, *Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge (Ed: Hatemi H, Kazancıgil)*, A. Tıp Tarihi Araştırmaları. İstanbul: Yüce Yayınları, 2004

³⁴⁸ Torun, *a.g.t.*, s.69

³⁴⁹ Torun, *a.g.t.*, s.68

hastane bulunmaktaydı. İstanbul'da durumun böyle olmasına karşılık, müttefiklerden İngiltere'de bulunan toplam askeri hastane sayısının yalnızca İstanbul'un Anadolu yakasında bulunan hastane sayısından bile daha az olması dikkat çekici bir bilgidir.³⁵⁰ Aynı dönemde Osmanlı'da Ermeni, Rum ve diğer cemaatler için yapılmış olan hastaneler, Avrupa devletlerine verilen imtiyazlar neticesinde Avrupa ülkelerinin özellikle Beyoğlu civarında kurmuş oldukları hastaneler ve ihtiyaç doğrultusunda hastaneye dönüştürülmüş gemiler önemli sayıda kullanıma hazır hastane olduğunu göstermektedir.³⁵¹

Savaş boyunca müttefikler, kışla ve hastane yapmak için Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye mektepleri dâhil olmak üzere İstanbul'daki kamu binalarının birçoğunu istemiş ve elde etmişlerdir. Hatta kimi zaman, müttefiklere içinde Osmanlı asker ve yaralılarının da bulunduğu binalar tahsis edilmiştir. Kuleli Kışlası'nın ve Liman-ı Kebir Hastanesi'nin İngilizler'e tahsisiyle burada bulunan Osmanlı yaralılarının Kavak Tahaffuzhanesi'ne ve başka yerlere nakledilmeleri, bu duruma verilebilecek bir örnektir.³⁵² Toplamda Fransızlar 12 bin, İngilizler ise 5 bin hasta kapasiteli yerler elde etmişlerdir.³⁵³ Buna karşın mevcut hastane kapasiteleri yine de yeterli olmamış, savaş boyunca Fransızlar'ın 114.668 hasta ve yaralı İstanbul'a ve 39 bin kadar hasta ve yaralı ise Toulon ve Marsilya'ya taşınmıştır.³⁵⁴

4.2.2.1. Kırım Savaşı'nda Osmanlı'ya Hizmet Eden Hastaneler

Osmanlı ülkesinde, bahsedildiği gibi oldukça fazla sayıda hastane bulunmaktaydı. Özellikle III. Selim döneminden itibaren askeri alanda yapılan yatırımlar, birçok askeri hastanenin yapılmasının da yolunu açmıştı. III. Selim, donanmanın hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak üzere Haliç'te, Tersane-i Amire'de modern bir tıbbiye ve bu tıbbiyeye bağlı klinik niteliğinde "spitalya" olarak adlandırılan

---

³⁵⁰ CP Silver, "Renkoi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance", *Vesalius* 2004; X(II), s. 55-60

³⁵¹ N. Yıldırım, "Balıklı Rum Hastanesi", *İstanbul Ansiklopedisi II*, İstanbul, 1994; N. Yıldırım, "Fransız Pastör Hastanesi", *İstanbul Ansiklopedisi III*, İstanbul, 1994; A. Yarman, *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*, İstanbul, Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayını, 2001; N. Yıldırım, "Alman Hastanesi", *İstanbul Ansiklopedisi I*, İstanbul, 1994

³⁵² COA. İ. DH. 304-19300 (25 Temmuz 1854)

³⁵³ Slade, s. 395

³⁵⁴ Arslan Terzioğlu, "Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri", *Tarih ve Toplum XV*, Sayı: 85, 1991, s.42; Karayaman, *a.g.m.*, s. 66

ilk askeri hastaneyi 9 Ocak 1806'da açmıştı. II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde de askeri hastaneler açılmaya devam etmiş, 1842'de Viyana'dan getirtilen Dr. Lorenz Rigler ve Dr. Eder, Osmanlı hastanelerini modernleştirmekle görevlendirilmişlerdi. 1843-1846 arasında İstanbul'da altı adet yeni askeri hastane kurulmuştu. Kırım Savaşı öncesinde Dr. Rigler tarafından organizasyonu tamamlanmış 4550 yataklı, en az 10 adet kullanıma hazır hastane bulunmaktaydı.³⁵⁵

Kırım Savaşı esnasında Osmanlı ordusuna hizmet etmeye hazır olan başlıca hastaneler şunlardı: Haydarpaşa Asker Hastanesi, Toptaşı Asker Hastanesi, Tophane-i Amire Hastanesi, Levent Çiftliği Asker Hastanesi, Bâb-ı Seraskeri Daire-i Askeriye Hastanesi, Rami Kışlası Hastanesi, Mühimmat-ı Harbiyye (Zeytinburnu) Hastanesi, Humbarahane-i Mamure Hastanesi, Kız Kulesi Asker Hastanesi, Liman-ı Kebir (Anadolu Kavağı) Hastanesi, Gümüşsuyu Asker Hastanesi, Tarabya Asker Hastanesi ve Topkapı Hastanesi...³⁵⁶ Bu hastanelerden bazıları belirtildiği gibi daha sonra müttefiklere devredilmiştir.

Bu hastanelerden Gümüşsuyu Asker Hastanesi'nin bugün hala Taksim Eğitim Araştırma Hastanesi'nin ek binası olarak sağlık hizmeti vermeye devam ediyor olması; Rami Asker Hastanesi'nin hala devam etmekte olan restorasyon çalışmaları neticesinde büyük bir kütüphaneye dönüştürülecek olması; Selimiye'nin ise hali hazırda 1. Ordu Komutanlığı'nın merkezi konumunda olması, günümüzdeki birçok kamu sistem ve kurumunun Osmanlı mirası olduğunu gösteren farklı örneklerdir.

4.2.2.2. Müttefiklerce Kurulan ve Müttefiklere Tahsis Edilen Hastaneler

Kırım Savaşı'nda İngiliz ve Fransız orduları önce Gelibolu'da karaya çıkmış, oradan deniz yoluyla önce İstanbul'a, ardından Kırım çıkarmasından önce orduların toplanma alanı olan Varna'ya intikal etmiştir. Askerlerin bir kısmı ise karayolundan Edirne ve Şumnu üzerinden hareket etmişlerdir. Bu sebeple Gelibolu, Edirne, Varna, İstanbul ve Kırım hastanelere ihtiyaç duyulan yerler olmuştur. Bu sorun bazen yeni bir

---

³⁵⁵ Terzioğlu, *a.g.m.*, s.39

³⁵⁶ Torun, *a.g.t.*, s.72-75

hastane inşa edilerek, bazen başka bir bina hastaneye dönüştürülerek, bazen de mevcut bir hastane müttelik ordulara tahsis edilerek çözülmeye çalışılmıştır.³⁵⁷

Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan Fransız ve İngiliz orduları 1854 yılının mayıs ayı başında Varna'ya intikal etmeye başladı. Ordular Gelibolu'dayken barakalardan oluşan 300 yataklı bir hastane kullanılmaktaydı.³⁵⁸ Bunun dışında İngiliz ve Fransızlar'a Gelibolu'da hastane olarak kullanabilecekleri haneler tahsis edilmiştir. Organizasyonu Gelibolu kaymakamı üstlenmiş, yabancı hekimlerin de hazır bulunduğu Gelibolu'da tahliye ettirilen hanelerin ücretleri Gelibolu Mal Sandığı tarafından karşılanmıştır.³⁵⁹ Hatta Gelibolu Mevlevihanesi'nin dahi tahsis edilmesi gündeme gelmişse de dini gerekçelerle vazgeçilmiştir. Onun yerine 80 kişilik kapasiteye sahip olabilecek kaymakam konağı hastaneye dönüşmek üzere mütteliklere terk edilmiştir. Sultaniye Kalesi civarında bulunan karantinahane de İngilizler'in talebi üzerine hastane olarak kullanılmak üzere İngilizler'e devredilmiştir.³⁶⁰

Varna'da kolera salgını şiddetli bir şekilde başladığından daha fazla hastaneye ihtiyaç doğmuştur. Varna'daki iki askeri hastane dışında çadırlardan oluşturulan 3 hastane daha kullanılmıştır. Bu hastaneler yeterli olmayınca sahilde bekleyen 3 gemiden 2'si hastaneye dönüştürülmüştür.³⁶¹ İngiliz ordusu Varna'dayken Devna Gölü'nü gören bir alanı askeri kamp yeri olarak belirlemiştir.³⁶² Bu arazideki harap bir bina hastane olarak seçilmiştir. Bu bina hastane olmaya uygun olmamasına rağmen İngilizler buna aldırış etmemişler ve 3 Haziran 1854'te Üsküdar'dan gönderilen az sayıdaki hastane ekipmanıyla binayı hastane olarak düzenlemişlerdir.³⁶³ Varna'daki hastaneler KırımYarımadası'ndaki muharebeler başladıktan sonra yaralanan ve hastalanan askerlerin tedavisi için yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle hastalanan askerlerin tedavi edildikleri yer Varna olmuştur. Bu duruma bir örnek olarak, 9 Kasım 1854 tarihli Ceride-i Havadis, Kırım'da hastalanan 400-500 kadar İngiliz askerin Varna'ya sevk

---

³⁵⁷ Çetin, Kök, *a.g.m.*, s.818

³⁵⁸ Terzioğlu, *a.g.m.*, s.40-42

³⁵⁹ COA. MVL. 274-19 (5 Nisan 1854); COA. İ. DH. 298-18817(27 Nisan 1854); COA. A. MKT. UM. 250-14

³⁶⁰ CO. MVL. 274-39 (9 Nisan 1854); COA. Ayniyat, Defter, No: 604, s. 7 (5 Nisan 1854)

³⁶¹ Terzioğlu, *a.g.m.*, s.40-42

³⁶² Cecil Woodham Smith, *Florence Nightingale 1820-1919*, London: Constable, 1951, s.131

³⁶³ Robert G. Richardson, *Nurse Sarah Anne, With Florence Nightingale at Scutari*, John Murray, London 1977, s.55-56

edildiğini ve bunların iyileşerek 2 Kasım'da Balaklava'daki ordugâhlarına döndüğünü yazmıştır.³⁶⁴

Kırım'da ise Fransızlar'ın, Taşocağı ve Çankulesi denilen bölgelerde hastaneleri; İngilizler'in Balaklava'da dört hastanesi ve Osmanlılar'ın Kaniesch'te bir hastanesi bulunmaktaydı. Kırım'daki bu hastaneler muharebelerin şiddeti arttıkça yeterli gelmemiş, hasta ve yaralı askerler İstanbul, Çanakkale'deki Erenköy ve İzmir'de bulunan hastanelere taşınmışlardır.³⁶⁵ Balaklava'daki İngiliz hastanelerinden birinden Ceride-i Havadis gazetesinde de bahsedilmiştir. 14 Nisan 1855 tarihli habere göre İngilizler Balaklava'daki yüksek bir tepeye büyük bir hastane kurmuş, bu tepenin havadar olması askerlerin sıhhat bulması adına olumlu bir katkı sağlamıştır (Ceride, savaş yıllarında müttefik ordular, özelde ise İngiliz ordusuna karşı takındığı abartılı tutumu burda da sergilemiş, bu havadar hastane sayesinde askerlerin çok çabuk şifa bulduğunu yazmıştır. Fakat sadece havadar bir hastanenin bütün hastalıkları bertaraf etmeye yetmeyeceği düşüncesiyle bunun olumlu bir katkı sağladığını yazmak daha uygun görülmüştür).³⁶⁶

Kırım Savaşı'nda İngilizler iki sivil hastane hizmete soktular. Bunlar biri İzmir'de ve diğeri Çanakkale'de olmak üzere İstanbul dışındaydı. Her iki hastanenin açılışı da İngiliz askeri çevrelerinde epey tartışma yaratmış, bilhassa İngiliz askeri tıp çevreleri sivil doktor ve cerrahları küçümser bir tavır takınarak hastanelerin açılışına sıcak bakmamışlardır.³⁶⁷

İzmir'deki İngiliz Hastanesi Ocak 1855'te hizmet etmeye başladı.³⁶⁸ Şubat-Kasım 1855 arasında İzmir Hastanesi'ne 1,887 hasta girişi oldu, bunlardan 154'ü öldü. Hastane kayıtlarına göre bunların 1,685'i direk Kırım'dan gelmişti. 17 Mart 1855 tarihli Ceride-i Havadis gazetesi İzmir'deki hastanede tedavi gömüş 900 askerin iyileşerek tekrar Kırım'a gönderildiğini yazmaktaydı.³⁶⁹ Bir hafta sonraki Ceride ise İngilizler'in

³⁶⁴ C.H. sayı:714(H. 18 S 1271: M. 9 Kasım 1854)

³⁶⁵ Terzioğlu, a.g.m., s.40-42

³⁶⁶ Ceride-i Havadis sayı:736(H. 28 Receb 1271: M. 14 Nisan 1855)

³⁶⁷ Peter Pincoffs, *Experiences of a Civilian in Eastern Military Hospitals*, Edinburg: William and Norgate, 1857, s.40-51

³⁶⁸ Mehmet Karayaman, "Kırım Harbi'nde Sağlık Hizmetleri (1853-1855)", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-2, (2008), s. 61

³⁶⁹ C.H. sayı:732(H. 28 C 1271: M. 17 Mart 1855)

18.124 askerinin İstanbul ve İzmir'deki hastanelerde tedavi altında olduğunu belirtmekteydi.³⁷⁰ 1855 yılında İngiltere, İzmir'de kışlada bulunan hastaların büyük kısmının iyileştiğini fakat diğer hastalarla bir arada kalmaları tehlikeli olacağından, bu askerler için İzmir'e yarım saat mesafede bulunan İzmir Karantina binasının kendilerine tahsis edilmesini talep etti. İngiltere'nin İzmir Konsolosu tarafından iletilen bu teklif, hükümette görüşülmüş ve karantina tabibi ve başkâtabin görüşleri de alınarak bir karara varılmıştır. Buna göre, karantinanın tümüyle boşaltılarak İngilizler'e tahsis edilmesinin mümkün olmadığı, fakat karantinanın yanında geçici olarak inşa edilmiş olan 300 kişilik koğuşların şimdilik kendilerine verilebileceği bildirilmiştir. Bu karar İngilizler tarafından da uygun bulunmuş ve bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra İngiliz askerlerinin buraya nakledilmelerine karar verilmiştir.³⁷¹ İzmir Hastanesi, 26 Kasım 1855'e kadar İngiliz askerlerine hizmet vermiş ve bu tarihten sonra hastaneyi İsviçre askerleri kullanmaya başlamışlardır.³⁷²

İzmir Hastanesi, kullanıldığı süre boyunca beklentilerin üzerinde fayda sağlayan bir hastane oldu. Burada elde edilen deneyimler, İngilizler'e savaş sırasında sivil hastanelerin ihtiyaca tatminkâr bir şekilde cevap verebileceğini kanıtlamış oldu.³⁷³

İngilizler'in Çanakkale'de kurduğu diğer sivil hastane, birçok ilki bünyesinde barındırması nedeniyle farklı bir başlık altında anlatılmaya değer bir hastane olarak tarihe geçmiştir.

4.2.2.2.1. Erenköy (Renkioi) Hastanesi

Erenköy İngiliz Sivil Hastanesi (Reinkoi British Civil Hospital) olarak bilinen hastane, Çanakkale sahilindeki Erenköy mevkisine Kırım Savaşı'nın ikinci yarısında inşa edilmiştir. Erenköy Hastanesi, Isambard Kingdom Brunel isimindeki bir İngiliz

³⁷⁰ C.H. sayı:733(H. 6 Receb 1271: M. 24 Mart 1855)

³⁷¹ COA. HR. SYS. 1352-22 (M. 08.04.1855); *Ceride-i Havadis* sayı:732(H. 28 C 1271: M. 17 Mart 1855); *Ceride-i Havadis* sayı:733(H. 6 Receb 1271: M. 24 Mart 1855)

³⁷² Karayaman, *a.g.m.*, s. 61

³⁷³ John Shepherd, *The Crimean Doctors*, Liverpool University Press, Liverpool 1991, s.433

mühendis tarafından planlanmış ve John Brunton adında bir mühendis tarafından yapılmıştır. Hastanenin kadrosu tamamen sivil hekimlerden oluşturulmuştur.³⁷⁴

Erenköy Hastanesi, 1500 yatak kapasiteli olarak öncelikle Kırım'dan gelen değil, Kırım'a giderken hastalanan askerleri tedavi etmek için inşa edilmiştir. Odaları iki sıra hasta yatağı yerleştirilebilecek kadar geniş yapılmış; havalandırması, su tesisatı, kanalizasyon sistemi iyi planlanmıştır. Modern sıhhi tesisatı ve sifonlu klozetleri vardı. Klozetlerin kullanımı bilhassa ishali hastalıklarda büyük kolaylık ve hijyen sağlıyordu. Hastanede dikkat çeken bir başka ayrıntı ise havalandırma tesisatıydı. Hastanelerde havalandırma ihtiyacının gerekliliği anlaşıldığından, çatıya havalandırma bacaları yapılmıştır. Bunların gelişmiş hali daha sonra Amerikan İç Savaşı'ndaki hastanelerde uygulanacaktı. Erenköy Hastanesi'nin en çok dikkat çeken özelliği prefabrike binalar şeklinde inşa edilmiş olmasıydı. Döneminin üçüncü büyük prefabrik yapısıydı. Kırım Savaşı'ndan sonra İngiltere'de inşa edilen pek çok hastanenin yapımında bu hastaneden esinlenildi.³⁷⁵

Limana gelen hastalar, hastane ile liman arasında kurulan raylar üzerinden atlı tramvay ile taşınmışlardır. Sanitasyon, yani sterilizasyon hizmetleri de çok iyi planlanmış olan hastanede, bulaşıcı hastalıkların yayılması minimum düzeyde olmuştur. Bu bağlamda hastaların giysilerinin yüksek sıcaklık derecesinde, 400 F (205°C) derecede yıkanıp kurutulması o günler için oldukça ileri bir uygulama olmuştur. Savaş döneminde, hastanede yalnızca bir doktor, bir hemşire ve bir hasta bakıcı tifüs hastalığına yakalanmış ve hasta bakıcı yaşamını yitirmiştir. Hastane, Spencer Wells tarafından geliştirilen ve kanamayı durdurmak için günümüzde de hala uygulanan Wells forsepsinin ilk defa uygulandığı hastane olması hasebiyle de sağlık ve tıp tarihine geçmiştir.³⁷⁶

Çanakkale Hastanesi birçok yönden diğer hastanelerden kullanışlı olmasına rağmen savaş boyunca yeterli olarak kullanılamadı. Toplamda bu hastanede 1,400 kişi

---

³⁷⁴ Rüstem Aslan, "Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, No. 10-11, s.88

³⁷⁵ Oya Dağlar Macar, "Kırım Savaşı'nda İstanbul, İzmir ve Çanakkale'deki İngiliz Hastaneleri", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi IX*, sayı:2, 2016, s.210

³⁷⁶ Silver, *a.g.m.*, s.55-60; Torun, *a.g.t.*, s.84

tedavi gördü ve en kalabalık olduğu zamanlarda bile hastanede bulunan hasta sayısı 642 kişi olarak kayıtlara geçti. Sadece Redan düştüğünde ve Sivastopol kuşatması bittiğinde hastane tam kapasite çalıştı. Bunun sebebi, Erenköy Hastanesi'ne hastaları yönlendirme sorumluluğunu üzerinde bulunduran hastaneler müfettişi John Hall'ın en başından itibaren sivil hastanelere ve sivil doktorlara karşı önyargılı bir tavır içinde olmasıydı. Onun bu tavrı, dönemin katı askeri bakış açısını yansıtıyordu. Hall'a göre, sivil hastaneler çok masraflıydı ve Erenköy hastanesi de çok geç inşa edilmişti. Ayrıca burası Kırım'a çok uzaktı ve Üsküdar'a da 100 mil mesafedeydi.³⁷⁷ 1856 haziranından sonra Erenköy Hastanesi'ne hasta kabul edilmedi. Temmuz'da son hasta da taburcu edildikten sonra hastane kapatıldı.³⁷⁸ Erenköy Hastanesi'nin kapanmasının ardından hastane binası sökülerek satıldı. Bugün bu tarihi hastanenin maalesef sadece çeşme kitabesi kalmış ve bu kitabe Çanakkale Güzelyalı'da özel bir otelin plaj kısmında bulunmaktadır.³⁷⁹

4.2.2.2. Fransızlar'a Tahsis Edilen Hastaneler

Savaşa daha fazla asker sayısı ile katılan Fransa'ya doğal olarak daha fazla hastane binası tahsis edildi. Fransızlar'ın savaşın cereyan ettiği Kırım'da, Varna'da, Çanakkale'de ve Edirne'de hastaneleri vardı. Fakat Fransızlar'ın Kırım Savaşı'ndaki en fazla hastane yükünü, 13 hastaneyle İstanbul çekmiştir.³⁸⁰

Fransızlar ilk olarak Sarayburnu'nda bulunan karakolhaneyi küçük bir hastaneye çevirip, Fransız gemilerinde bulunan hastaları nakletmek ve orada tedavi etmek için talep etmiştir. Osmanlı Devleti ise karakolhanenin havasının hastane olmaya müsait olmadığını belirterek, zaten hasta sayısı az olan Tarabya Hastanesi'ni Fransızlar'a sunmuş, Fransızlar'ın da kabul etmesiyle Tarabya Hastanesi Fransa askerlerinin tedavisi için Fransa'ya tahsis edilmiştir.³⁸¹

Fransa'nın Kırım'a sevk ettiği asker sayısı zamanla arttığundan, mevcutta bulunan hastaneler Fransız ordusuna yetmemeye başladı. Bunun üzerine Fransa

---

³⁷⁷ C. P. Silver, "Renkioi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance", *Vesalius Acta Internationales Historiae Medicinae*, Vol. 10, No. 2, (2004), s. 55-57

³⁷⁷ Silver, *a.g.m.*, s. 55-57

³⁷⁸ Shepherd, *a.g.e.*, s.443

³⁷⁹ S. Hauck Allen, *Finding the Walls of Troy. Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, Berkeley University of California Press, 1999, s.78

³⁸⁰ Karayaman, *a.g.m.*, s.13; Çetin, Kök, *a.g.m.*, s.823

³⁸¹ COA. İ. HR. 104-5115 17 Safer 1270 (21 Kasım 1853)

Maslahatgüzarı Osmanlı Devleti'nden Mekteb-i Harbiye ve Topkapı Kışla-i Hümayunu'nun hastane olarak tahsis edilmesini talep etmiştir.³⁸² Mekteb-i Harbiye'nin üst tarafındaki meydana ahşap olarak yapılan koğuşlar hastane olarak tahsis edilmiştir.³⁸³ Fransa'nın talebi üzerine, zaten Ruslar tarafından terk edilmek zorunda kalmış olan Rus Büyükelçiliği binası da Fransız ordusuna devredildi. Fransa askerine hastane tahsis edilen bir diğer mekân da Beyoğlu'nda kışla olarak inşa edilmiş olan Mekteb-i Tıbbiye binası oldu. 1200 yataklı bina tüm eşyasıyla birlikte Fransa askerlerinin hizmetine verilmiştir.³⁸⁴ Diğer bir hastane de Davut Paşa Kışlası Hastanesi'ydi. Bu hastane, Fransa'nın bu savaştaki sağlık hizmeti yükünü en fazla çeken hastanelerden biri olmuştur.³⁸⁵

Fransız askerleri için devredilen hastanelerden bir diğeri Gülhane Hastanesi'dir.³⁸⁶ Kırım'dan gelen hasta ve yaralı Fransız askerleri için hali hazırda kullanılan hastaneler, sahilhaneler ve konaklar savaşın şiddeti arttıkça bir türlü yeterli olamadı. Bu nedenle Gülhane Hastanesi bitişiğine ve civarına 400-500 hasta alacak şekilde birkaç adet ek binanın yapılması uygun görülerek 100.000 kuruşun Maliye Nezareti'nce karşılanmasına karar verildi.³⁸⁷

Fransa'nın Kırım ordusu askeri başhekimisi Dr. Scrive'e göre savaşın sonlarına doğru yaralı ve hasta Fransız askerlerinin yattığı hastane ve yatak sayıları şöyleydi:³⁸⁸

---

³⁸² COA. A. AMD. 53 ves. 25 (22 Ra 1271: 13 Aralık 1854); COA. İ. HR. 5666 (H.23 Ra1271: M.14 Aralık 1854)

³⁸³ C.H. sayı:731 (H.20 C 1271: M.9 Mart 1855)

³⁸⁴ COA. CH. 692 (H.17 Ramazan 1270: M.13 Haziran 1854)

³⁸⁵ COA. CH. 731 (H.20 C 1271: M.10 Mart 1855)

³⁸⁶ COA. İ. HR. 5695 lef: 2 (12 Aralık 1854); COA. A. AMD. 53 ves. 48 (31 Aralık 1854)

³⁸⁷ COA. İ. DH. 20360 (6 Mart 1855); COA, A. AMD. 61, ves. 94

³⁸⁸ Erdoğan Keleş, "Osmanlı İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi), 2009, s.328

Tablo 4.1. Kırım Savaşı'nda Fransızlar'ın kullandığı hastaneler

Beyoğlu hastaneleri	1500-2000 yatak
Dolmabahçe hastaneleri	600 yatak
Davut Paşa hastaneleri	1200 yatak
Gülhane hastaneleri	1400 yatak
Ramiz Çiftlik hastaneleri	1200 yatak
Talimgâh hastaneleri	600 yatak
Harbiye Mektebi hastaneleri	1100 yatak (yangın sonrası 500)
Maltepe hastaneleri	400 yatak
Maslak hastaneleri	500 yatak
Kanlıca hastaneleri	250 yatak
Rus Sefareti hastaneleri	200 yatak
Varna hastaneleri	500 yatak
Nagara hastaneleri	500 yatak
Gelibolu hastaneleri	500 yatak

4.2.2.2.3. İngilizler'e Tahsis Edilen Hastaneler

Kırım Savaşı'nda İngilizler'e tahsis edilen hastanelerden en önemlisi Haydarpaşa Askeri Hastanesi'dir.³⁸⁹ Haydarpaşa Hastanesi koşulları iyi olan bir hastaneydi. Hastaneye İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Tratford de Redcliff'in eşi

³⁸⁹ COA. A. MKT. MHM. 62 ves. 96 (13 Aralık 1854).

Lady Redcliff önemli miktarda para bağışında bulunmuştur. Hastanedeki yemekler titizlikle hazırlanıyor, bu yemekler subaylara özel olarak usta Fransız aşçılar tarafından hazırlanıyordu.³⁹⁰ Haydarpaşa Hastanesi Şubat 1855'te yandı. Bu dönemde burdaki hastalar hastalar, Abidos, Malta, Korfu'ya veya doğrudan İngiltere'ye gönderildiler.³⁹¹

İngilizler'e hastane olarak verilen bir diğer bina Çengelköy'deki Osmanlı Süvari Kışlası idi.³⁹² İngilizler Kuleli'deki binaları hastaneye çevirdiler. Kuleli üç ayrı binadan oluşuyordu ve İngilizler bunların ikisini hastane olarak kullandılar. Bu iki binadan biri yukarı(merkez) hastane diğeri ise aşağı hastane olarak adlandırıldı. Zaman zaman bu hastanelerde Rus yaralı ve esirleri de kaldılar. 1855 yılının sonlarında aşağı hastane ve Kuleli'de bulunan binicilik okulu Alman lejyonuna kışla ve hastane olarak verildi.³⁹³

Kısa süre sonra mevcut hastaneler yetersiz kalınca, İngiliz ordusunun Kırım'a gitmesiyle boş kalan Selimiye Kışlası³⁹⁴ ile civarında bulunan Kavak Kasrı da hastane olarak tahsis edildi. Selimiye Kışlası 20 Eylül 1854'te yapılan Alma Muharebesi'nden sonra İngiliz askerleriyle dolmaya başladı. İngilizler, Selimiye Kışla Hastanesi'ni "Barrack Hospital" olarak adlandırmıştır.³⁹⁵

Selimiye Kışla Hastanesi'ni diğer hastaneler arasında özel kılan, daha önce bahsedildiği üzere dünya hemşirelik tarihinde önemli bir yeri bulunan Florence Nightingale ve ekibinin bu hastanede hizmet vermiş olmasıdır. Nightingale ekibiyle birlikte 4 Kasım 1854'te İstanbul'a geldiğinde, İnkerman Muharebesi'nden Selimiye Hastanesi'ne sevk edilen yüzlerce yaralı ve hasta vardı. Hastane binası devamlı gelen hasta askerlerden dolayı aşırı kalabalıktı ve yeterli sayıda yatak yoktu. Yaralı, hasta ve can çekişen askerler, yeteri kadar temiz olmayan yer yataklarında birlikte yatıyorlardı.³⁹⁶ Aralık ayına gelindiğinde Üsküdar Kışla Hastanesi'nde durumda pek

---

³⁹⁰ Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Boulder: Westview Press, 1999, s.128-129

³⁹¹ Shepherd, *a.g.e.* s.343

³⁹² Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri", *Hayat Tarih Mecmuası II*, sayı:10, Kasım 1965, s.22

³⁹³ Peter Pincoffs, *a.g.e.*, s.9-13

³⁹⁴ COA. A. MKT. MHM. 62 ves. 96 (13 Aralık 1854)

³⁹⁵ Aycan Yıldız, "Kırım Harbi Sırasında Osmanlı Devleti'ne Gelen İngiliz Hekimleri ve Hastaneleri", (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), 2017, s.14

³⁹⁶ Orlando Figes, *Kırım Son Haçlı Seferi (çev. Nurettin Elhüseyni)*, YKY Yayınları, İstanbul 2012, s.317

fazla değişiklik olmamıştı. Hastane kangreni, diğer Üşküdar hastanelerinde olduğu gibi Kışla Hastanesi'nde de çok sık rastlanan endemik bir durum halini almıştır. 24 şubat 1855'te "The Lancet" dergisinde yayınlanan bir yazıda The Times'ın yayınladığı listeye göre, Kışla Hastanesi'ndeki ölümlerin günde 50 kişiye vardığının hesap edildiği belirtilmiştir. Hastalıktan ölümlerin sayısı belirgin bir biçimde yüksekti. Bunun sebebi halsizlik, yorgunluk, kötü beslenme ve yetersiz tıbbi bakımdı. Tüm bu problemler İngiliz askeri tıp hizmetlerinin yetersizliğini açıkça ortaya koyuyordu.³⁹⁷ 19 Aralık'ta Üşküdar Hastanesi'nde 4.221 hasta ve yaralı mevcudu bulunmaktaydı. Bunların çoğu kötü ve ölümcül durumdaydı. Üşküdar ve Pera'daki eski hastanelere Kuleli'deki hastane ve yenileri eklenmiş olmasına rağmen, daha çok hastaneye ihtiyaç vardı.³⁹⁸ Üşküdar Kışla Hastanesi'nde Nisan 1855 itibariyle durumun baş edilebilir bir hale geldiği görüldü. Mart ayındaki 2.833 olan hastanedeki hasta sayısı, Nisan ayında 1.629'e kadar geriledi.³⁹⁹

İngilizler'e tahsis edilen bir diğer hastane, İngilizlerin "General Hospital" dedikleri Üşküdar Merkez Hastanesi'ydi. Üşküdar Merkez Hastanesi (General Hospital) Selimiye Hastanesi'nin güneyinde bulunuyordu. Dörtgen şeklindeydi ve ortasında bahçe olarak kullanılan bir avlu bulunmaktaydı. Merkez Hastanesi, Kışla Hastanesi'ne göre birçok açıdan daha iyi durumdaydı. Koğuşların idaresi, kanalizasyonu, havalandırması ve özellikle Türk hamamları gayet düzgündü. Hastaneye eklenmiş bir de ameliyathanesi vardı.⁴⁰⁰ 1855 başında hemen her gün gemiler dolusu yaralı ve hasta askerin Kırım'dan gelmesiyle diğer tüm hastanelerde olduğu gibi Merkez Hastanesi'nde de yatak kalmadı. Koğuşlarda yatırılmayan hasta ve yaralı askerler, koridorlara serilen yataklarda ya da zeminde yatırmak zorunda kaldılar. Bu aşırı yoğunluk, tedavi hizmetlerinde yetersizliğe neden oldu ve bu nedenle çok sayıda asker hayatını kaybetti. Aşırı kalabalık yüzünden şubat ayında, Merkez Hastanesi ve diğer hastanelerin kapasitesi 600 yatak daha arttırıldı.⁴⁰¹

---

³⁹⁷ *The Lancet*, 65/1643 "Suggestions for Improving and Preserving the Health of the Army in the Crimea", 24 şubat 1855, s.224

³⁹⁸ *The Lancet*, a.g.m., s.51-52

³⁹⁹ *Shepherd*, a.g.e., s.520

⁴⁰⁰ *Pincoffs*, a.g.e., s.8

⁴⁰¹ *Shepherd*, a.g.e., s.343

İngilizler'e İstanbul'da tahsis edilen iki hastane daha, Tarabya'da bulunan Sultan Köşkü ve sonradan İngiliz Hastanesi adıyla anılacak olan Beyoğlu'ndaki binadır.⁴⁰² Tarabya Hastanesi, 1854 başında Osmanlı Bahriyesi tarafından hastaneye dönüştürülmüş bir köşktü. İngilizlerin Royal Naval and Marine Hospital olarak adlandırdığı hastane, iki binadan oluşuyordu ve 40 yatak kapasitesine sahip küçük bir yerdi. Savaş ilerledikçe diğer hastanelerde olduğu gibi, artan ihtiyaç üzerine burada da kapasite artırıldı ve yatak sayısı 100-150'ye çıkarıldı. İlk zamanlarda hastanedeki tedavi hizmetleri, profesyonel olmayan 23 bahriyeli tarafından yürütülüyordu. 1854 kasımında İngiliz Amiralliği, Nightingale ve hemşirelerinin Selimiye Hastanesi'ndeki çalışmalarının etkisiyle bu hastaneye profesyonel hemşireler gönderdi. Bu hemşirelerin seçimi Nightingale tarafından ve İngiltere'deki Kadınlar Komitesi tarafından yapılmıştı. Nightingale, muhtemelen en az bir kez Tarabya Deniz Hastanesi'ni ziyaret etti ama yönetime bir müdahalesi olmadı.⁴⁰³ 1854 yazında İngiliz gemileri Tarabya Deniz Hastanesi'ne humma, kolera ve bağırsak hastalıkları olan hasta askerleri getiriyordu. Ancak bunlar hızla Malta'ya gönderildiler. Çünkü Sivastopol kuşatmasından dolayı gelmesi beklenen yaralılar için mümkün olduğunca boş yatak tutulmaya çalışılıyordu. Ekim ayındaki çıkarmadan sonra, beklendiği üzere hastaneye birçok yaralı asker gelmeye başladı. Yine de tedavi gören sadece yaralı askerler değildi. Kasım ve aralık 1854 tarihlerinde Balaklava'dan gelen denizci askerler ishal, dizanteri, iskorbüt, donma ve veremden dolayı Tarabya Hastanesi'nde tedavi görmeye başladılar.⁴⁰⁴ Kırım Savaşı boyunca Tarabya Deniz Hastanesi'ne toplam 1.775 hasta ve yaralı asker kabul edildi. Tarabya Deniz Hastanesi'ne özellikle ateşli hastalık geçiren askerler getirilmiştir. Bu şekilde hastaneye giren 154 askerin 27'si yaşamını yitirdi. 1855'in ilk aylarında Kırım'dan 61 iskorbüt hastası asker hastaneye yatırıldı. Bunların tedavisi hafif bir diyet ve kontrollü ölçüde şarap verilerek yapılıyordu. Fakat hastalık birçoğunda hızla tifoya döndü ve çok azı kurtulabildi. Ayrıca 80 askerde de iskorbütün sebep olduğu ülser görülmüştür. Az da olsa H.M.S. Albion gemisi ile 1854 aralık ile 1855 ocak ayları arasında 20 çiçek vakası hastaneye getirildi. Bunlardan 3'ü hayatını kaybetti. 1854 ekim ile 1855 mart tarihlerinde hastalıktan ölenlerin oranı %40'a ulaştı. Bu hastalıkların dışında hastane kayıtlarında, 108 farklı hastalıktan giriş yapıldığı, bunlardan 4'ünün öldüğü yer

---

⁴⁰² Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s.22

⁴⁰³ Shepherd, *a.g.m.*, s. 550

⁴⁰⁴ Macar, *a.g.m.*, s.205

alıyordu. Bu listenin en geniş grubunu ise cinsel hastalık vakaları (sifilis, gonorea vs.) oluşturuyordu.⁴⁰⁵

N. Cantlie'nin hesaplamalarına göre, 1855 yılının ocak ayında, İngilizlere tahsis edilen İstanbul'daki hastanelerin yatak kapasitesi şöyleydi:⁴⁰⁶

Tablo 4.2. İngilizler'e tahsis edilen hastaneler

Hastane Adı	Yatak Sayısı
Merkez Hastanesi (General Hospital)	968
Kışla Hastanesi (Barrack Hospital)	1704
Kışla Hastanesine bitişik Barakalar	530
Haydarpaşa Hastanesi (Palace/Hareem Hospital)	444
Kuleli Hastanesi ve Kışlası (Koulali Hospital and Barracks)	748
Toplam	4394

Savaşın son yılı olan 1856'da ise İngiliz ordusunda geçici olarak görevlendirilen başıbozuk askerlerin subaylarına Büyükdere'deki sahilhane; askerlerine ise Kasımpaşa'daki askeri kışla geçici süreyle hastane olarak tahsis edilmiştir.⁴⁰⁷

4.2.2.3. Hastane Gemileri

Kırım Savaşı'nda mevcut hastanelerin yanı sıra, ihtiyaç dahilinde kimi gemiler de hastane haline getirilerek sağlık hizmeti vermiştir. 1854'te Osmanlı Devleti, Suriye ve Mesudiye isimli fırkateynlerini hastane gemisi haline getirmiştir. İngilizler Bombay isimli bir hastane gemisini kullanmışlar, ayrıca Memduhiye adlı eski bir Osmanlı

⁴⁰⁵ Shepherd, *a.g.m.*, s.550,551,592

⁴⁰⁶ Shepherd, *a.g.m.*, s. 343

⁴⁰⁷ *Ceride-i Havadis* sayı:775 (H. 27 Ca 1272: M. 4 Şubat 1856)

gemisini hastane gemisine dönüştürerek kullanmaya başlamışlardır. Fransızlar'ın 1855 yılı başında hiç hastane gemisi yoktu. 1855'te artan hasta ve yaralı asker sayısı, Fransa'yı hastane gemileri kullanmaya sevk etmiş, Fransızlar dört firkateyni hastane gemisi olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu firkateynlerden biri direk Kırım-Fransa arasında gidip gelmiştir. Fransa savaşın sonuna kadar toplam 12 hastane gemisi kullanmıştır.⁴⁰⁸

---

⁴⁰⁸ Terzioğlu, *a.g.m.*, s.43

SONUÇ

Rusya'nın tarihinde büyük bir önem atfettiği çarı I. Petro'nun varlığı tartışmalı olan vasiyeti doğrultusunda, büyük Rus İmparatorluğu'nu kurma adına en büyük amacı, Osmanlı Devleti'ni yok etmek ve Mısır dahil olmak üzere Osmanlı topraklarına hakim olmaktı. Çariçe Katerina döneminde elde edilen başarılarla bunun mümkün olabileceğini iyiden iyiye düşünmeye başlayan Rusya'nın önünde en büyük engel, bu konuda çıkar çatışması yaşadığı İngiltere ve Fransa'ydı. Balkanlardaki ve Tuna Nehri'ndeki çıkarları nedeniyle Avusturya, yine bu konuda Rusya'nın karşısında olan bir diğer güç olarak görülmekteydi. Rusya her fırsatta diplomatik girişimlerini yoğunlaştırarak, bu devletlerle Osmanlı Devleti'nin paylaşımına dair birçok plan ve proje geliştirmiş; zaman zaman bu konuda olumlu yaklaşımlar elde etse de arzu ettiği desteği tam olarak bulamamıştı.

1844'teki İngiltere ziyaretinde Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak nitelendiren Rus çarı I. Nikola, yeniden Osmanlı topraklarının paylaşımına dair bir girişim yaptıysa da aradığı net desteği yine bulamadı. 1848 yılında Avrupa'yı sarsan ihtilâller rüzgârında, 1815 Viyana Kogresi'nde Avrupa'da kurulmuş olan ve Metternich Sistemi olarak adlandırılan statükonun koruyucu jandarmalığına soyunan Rusya, 1849'da Macaristan'a girip Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanmasını engelleyerek Avrupa nezdinde gücünü ve prestijini arttırdı. Bu nedendir ki 1852 sonunda Fransa'da kendini imparator ilan eden cumhurbaşkanı Louis Napolyon (III. Napolyon)'nun Osmanlı başkentinde yaptığı girişimler ve Kudüs'teki Kutsal yerlerle ilgili Katolikler adına elde ettiği kazanımlar, I. Nikola'nın tahammül edemediği ve zaten zamanının geldiğini düşündüğü Osmanlı Devleti'ni parçalama planını uygulamaya geçirmek için gerekçe olarak kullanacağı bir durum oldu. 1853'te Osmanlı Devleti'nin kabul edemeyeceği isteklerle İstanbul'a elçi olarak gönderilen Menşikov'un İstanbul'da muhataplarına karşı takındığı küstah tavırlar, Rusya'nın niyetini açıkça göstermekteydi. Osmanlı Devleti'nin Rus isteklerini reddetmesinin ardından, Rus ordusunun Eflak ve Boğdan topraklarına girmesiyle Rusya'nın arzu ettiği Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu. I. Nikola, özellikle İngiltere'de başbakan olan Lord Aberdeen'in Rus yanlısı tutumuna güvenmekte ve İngiliz-Fransız koalisyona ihtimal vermemekteydi. Fakat tarihi düşman olan ve her yerde çekişme halinde olan bu iki güç, boğazların ve

Akdeniz'in Rusya'nın kontrolüne geçmemesi adına ortak çıkarları söz konusu olunca, Rusya'ya karşı anlaşmaya vardı. İngiliz parlamentosunda, müslüman ve geri kalmış bir ülke olan Osmanlı Devleti'nin yanında hristiyan bir ülkeye karşı savaşılmasına sert bir şekilde karşı çıkan siyasetçiler, Sinop baskınından sonra Avrupa ve İngiltere kamuoyunda Rusya aleyhine esen sert rüzgârlardan sonra susmak zorunda kaldılar. Aynı durum, Fransa'da Rusya'yı medeni, Osmanlı Devleti'ni vahşi olarak niteleyen gazeteler için de söz konusu oldu. İngiltere ve Fransa'nın 1854'te Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesiyle savaş Rusya adına farklı bir boyuta ulaştı. Bu iki devletin aynı yıl önderliğini yaptığı Kırım çıkarmasına ithafen, 1853-1856 Osmanlı-Rus Savaşı daha sonra Kırım Savaşı olarak adlandırıldı.

Kırım Savaşı başladığında dünyayı etkisine almış olan kolera salgını devam etmekteydi. Hindistan kaynaklı olduğu yaygın bir kanaat olan kolera hastalığı, XIX. yüzyıl boyunca birçok salgına sebep olmuştur. İngiltere'nin Hindistan'da ve bölgedeki askeri faaliyetleri, dünyanın diğer bölgelerinin de kolera salgınıyla tanışmasına yol açan en önemli faktör olmuştur. 1829 yılından itibaren endemik olmaktan çıkıp pandemiye dönüşmeye başlayan kolera hastalığı, Kırım Savaşı (1853-1856) yıllarında Kuzey ve Güney Amerika da dahil olmak üzere, hemen hemen bütün dünyada etkisini göstermekteydi ve savaşa katılan devletler olan İngiltere, Fransa, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın toprakları da bu salgından fazlasıyla nasibini almaktaydı.

Osmanlı Devleti ile ittifak yapan İngiltere ve Fransa'dan yola çıkan müttefik orduların ilk durağı Gelibolu olmuştur. Bu askerlerin önemli bir kısmı deniz yoluyla önce İstanbul'a, ardından müttefik orduların Kırım çıkarması öncesi üssü olan Varna'ya taşınmıştır. Geri kalanlar ise Edirne ve Şumnu üzerinden, karadan Varna'ya intikal etmiştir. Bu esnada durumdan istifade edip topraklarını genişletmek için fırsat kollayan Yunan Krallığı, Yunan sahillerini ablukaya alan müttefik donanma tarafından baskı altına alınmıştır. Yunanlılar'ın Rus Çarlığı ile ittifak kurmasına engel olmak için İngiliz ve Fransız orduları Atina'ya yerleşmiş ve savaş boyunca burada kalmıştır. Müttefik ordularla beraber Osmanlı ve Yunan topraklarına gelen kolera hastalığı, zaten bölgede var olan salgının etkisini iyice arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları, bu anlamda tam anlamıyla bir kısaç altına girmiştir. Bir yandan 1853 yılından itibaren bölgede bulunan Rus ordusunun faaliyetleri ve yaşanan muharebeler, diğer yandan 1854

yıldaki müttefik orduların Varna'ya intikali ve komşu Yunanistan'da şiddeti artan kolera salgını, Rumeli topraklarında yaşanan salgın sıkıntısını fazlasıyla arttırmıştır. Salgın nedeniyle çok sayıda can kaybı yaşanmış, bölge ahalisi göç etmek zorunda kalmıştır. Devletin diğer yerlerinde olduğu gibi, Rumeli topraklarında da yoğun bir şekilde karantina uygulamasına başlanmıştır.

Savaş yıllarında Osmanlı topraklarındaki karantina uygulamalarından sorumlu kurum Tophane-i Âmire Müşirliği'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Sıhhiye Meclisi olmuştur. Çağdaşı olan birçok yeni kurum gibi II. Mahmut zamanında kurulmuş olan Sıhhiye Meclisi, memleketin her yanında faaliyet gösteren tahaffuzhanelerin (karantinahane) personellerini ve çalışmalarını düzenlemiştir. Sıhhiye Meclisi, diğer yerlerde olduğu gibi Rumeli topraklarında da karantina faaliyetlerini süratle başlatmıştır. Karantina faaliyetleri devam ederken; Sıhhiye Meclisi, Tophane-i Âmire Müşirliği, Maliye Nezareti ve Hariciye Nezareti arasındaki diyaloglar ve yazışmalar yoğunlaşmıştır. Çünkü karantina uygulamalarının masrafı, zaten savaş nedeniyle büyük sıkıntılar yaşayan hazinenin yükünü arttırdığı gibi; diğer devletlerin gemilerine ve vatandaşlarına uygulanan karantina, zaman zaman diplomatik krizlere neden olmuştur. Sıhhiye Meclisi Yunan sınırındaki önemli mevkiilerde, Niş'te, Vidin'de, İstanbul yolundaki derbentlerde ve daha birçok yerde tahaffuzhaneler inşa ederek karantina uygulamalarını sıkı tutmuştur. Karantina uygulamaları nedeniyle Draç, Selanik, Filibe, Hersek ve Ülgün gibi Rumeli'nin farklı şehir ve bölgelerinde muhtelif sıkıntılar yaşanmıştır. Bütün bu zorluklara rağmen, Sıhhiye Meclisi'nin Rumeli'deki karantina uygulamaları etkisini göstermiş, bir süre sonra salgın kontrol altına alınabilmiştir.

Salgın hastalıklara karşı sivil halka yönelik tedavi anlamında sistematik sağlık hizmeti sunulmamıştır. Dönemin doğası gereği ve savaş yılları olması sebebiyle sağlık sistemi ve hastaneler savaşta yaralanan ve hastalanan askerler için seferber edilmiştir. Fakat dünyada ve Osmanlı Devleti'nde koleraya karşı çare arayışları sık sık gündeme gelmiştir. Bakırın koleraya karşı koruyucu ve tedavi edici etkisi, ilgi çekici bir konu olarak dikkat çekmiştir. Diyarbakırlı Hafız Mehmet adlı Osmanlı vatandaşının, bakırın üzerine kezzap dökerek elde ettiği bakır eriyiği dumanını bir tedavi yöntemi olarak sunması, yöntemin etkisi şüpheli görünse de devletin de gündemine girmiştir. Yine koleralı hastalara kar yedirilmesi, tebeşirli bir çeşit yatıştırıcı verilmesi, sülük

yapıştırılması gibi yöntemler halk arasında koleraya karşı etkili olduğu düşünülerek uygulanan ilginç yöntemler olarak dikkat çekmiştir.

Kırım Savaşı'nda salgın hastalıklar nedeniyle meydana gelen ölüm sayısı, savaş alanında meydana gelen ve savaş yaralanmalarından kaynaklanan ölüm sayısından çok daha fazla olmuştur. Askerler arasında ölüme sebep olan hastalıklar arasında kolera başı çekmiş, iskorbüt, tifo ve dizanteri asker kaybına sebep olan diğer salgın hastalıklar olmuştur. Özellikle 1854-55 kışında Kırım'da yaşanan ikmal sıkıntıları ve askerlerin yeterli kıyafet ve yiyeceğe erişememiş olmaları bu ölümlerin sayısını arttırmıştır. Hastalığa yakalanan askerler, önce cephede yetersiz şartlarda tedavi edilmeye çalışılmışlar, ardından büyük çoğunluğu İstanbul ve Varna'daki hastanelere sevk edilmişlerdir. Askerlere sunulan tedavi hizmetleri bakımından en önemli şehir İstanbul olmuştur. İstanbul'daki birçok hastane müttefiklerin kullanımına tahsis edilmiş, savaşın devamında İzmir'de ve Çanakkale'de yeni sivil hastaneler inşa edilmiştir. Tahmin edilenden çok daha fazla olan hastane sayısı yine de yetersiz kalmış, savaşın ve salgınların artan şiddetiyle İngilizler hasta ve yaralılarını Malta'ya, Fransızlar Toulon ve Marsilya'ya göndermek zorunda kalmışlar; bunların birçoğu yolda hayatını kaybetmiştir. Osmanlı askerleri, gerek cephede verilen tedavi hizmetleri anlamında gerekse hastanelerde sunulan tedavi hizmetleri anlamında en şanssız askerler olmuşlardır. Cephede en kötü ikmal koşullarına sahip olan Osmanlı askerleri iyi tedavi göremedikleri gibi, birçok hastane müttefiklere tahsis edildiği için yeterli sayıda hastane imkânına da sahip olamamışlardır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

COA. A. AMD. 53ves. 25 (H.22 Ra 1271: M.13 Aralık 1854)

COA. A. AMD. 61ves. 94

COA. A. AMD. 53 ves. 48 (31 Aralık 1854)

COA. A. MKT. MHM. 62 ves. 96 (13 Aralık 1854)

COA. A. MKT. MHM. 62 ves. 96 (13 Aralık 1854)

COA. A. MKT. UM. 250-14, 1855/56

COA. A.} AMD. 62-36

COA. A.} MKT. MHM. 72-65 (H.02-11-1271: M.17 Temmuz 1855)

COA. A.} MKT. MHM. 74-9

COA. A.} MKT. MHM. 82-78 (H.11.05.1272: M. 19 Ocak 1856)

COA. A.} MKT. MVL. ,73-72 (H.29.10.1271: M. 15 Temmuz 1855)

COA. A.} MKT. NZD. 118-5

COA. A.} MKT. NZD. 151-67

COA. A.} MKT. NZD. 151-67 (H.04.10.1271: M.20 Haziran 1855)

COA. A.} MKT. NZD. 161-64

COA. A.} MKT. UM. 17-50 (H. 05.04.1271: M. 26 Aralık 1854)

COA. A.} MKT. UM. 161-70 (31 Temmuz 1854).

COA. A.} MKT. UM. 202/93 (H. 14.11.1271: M.29 Temmuz 1855)

COA. A.} MKT. UM. 202-81

COA. Ayniyat Defter No: 604, s. 7 (5 Nisan 1854)

COA. C.ML. 444-17924

COA. CH. 692 (H.17 Ramazan 1270: M.13 Haziran 1854)

COA. CH. 731 (20 C 1271: 10 Mart 1855)

COA. CH. 731 (20 C 1271: 10 Mart 1855)

COA. D. 5112

COA. HAT. 523/25565 (28.01.1254)

COA. HR. SYS. 2924–104 (M.31 Aralık 1855)

COA. HR. MKT. 112–81 (H.25.10.1271: M.11 Temmuz 1855)

COA. HR. MKT. 113-26

COA. HR. MKT. 126-3

COA. HR. MKT. 81–10 (H. 25.10.1270: M. 21 Temmuz 1854)

COA. HR. MKT. 82-11 (H.07.11.1270: M.1 Ağustos 1854)

COA. HR. MKT. 83–46 (H. 22.11.1270: M. 16 Ağustos 1854)

COA. HR. MKT. 84–88 (H. 15.12.1270: M. 8 Eylül 1854)

COA. HR. SYS.1189-44

COA. HR. SYS.1189-44 (21 Temmuz 1854)

COA. HR. SYS. 120-52(8. Belge)

COA. HR. SYS. 1352-22 (M. 08.04.1855)

COA. HR. SYS. 1352-37 (M. 18 Nisan 1855)

COA. HR. SYS.1912-8 (H. 18 Receb 1272: M. 25 Mart 1856)

COA. HR. SYS. 2924–113 (M.23 Şubat 1856)

COA. HR. TO. 1–12(4. Belge)

COA. HR. TO. 1 – 12(13. Belge)

COA. HR. TO. 1–12(1. Belge) (M. 7 Şubat 1856)

COA. İ. DH. 20360 (6 Mart 1855)

COA. İ. DH. 298–18817(27 Nisan 1854)

COA. İ. DH. 326–21232 (H. Ca 1271: M. Ocak 1855)

COA. İ. DH. 330-2150

COA. İ. DH. 359 23732(8. Resim)

COA. İ. DH. 359–23732(1. Resim)

COA. İ. DH. 359–23732(2. Resim)

COA. İ. DH. 359–23732(3. Resim)

COA. İ. DH. 359–23732(4. Resim)

COA. İ. DH.304–19300 (25 Temmuz 1854)

COA. İ. HR. 5695 lef: 2 (12 Aralık 1854)

COA. İ. HR. 104-5115 (H.17 Safer 1270: M. 21 Kasım 1853)

COA. İ. HR. 5666, (23 Ra1271: 14 Aralık 1854)

COA. İ. MVL. 304-12502 (M. 22 Nisan 1854)

COA. İ. MVL. 329-14108

COA. İ. MVL. 329-14108 (3. Resim)

COA. İ. MVL. 334–14388

COA. İ. MVL. 334–14388(1. Resim)

COA. İ. MVL. 334 – 14388(1. Resim)

COA. İ. MVL. 334–14388(15. Resim)

COA. MVL. 15-2 (3. Resim) (H.19 C 1270: 19 Mart 1854)

COA. MVL. 349–39 (H. 09.06.1272: M. 16 Şubat 1856)

COA. MVL.150- 2 (1. Resim) (H.19 C 1270: M.19 Mart 1854)

COA. MVL.150- 2 (3. Resim) (H.24 C 1270: M.24 Mart 1854)

COA. MVL. 274–39 (9 Nisan 1854)

COA. MVL.344-121

COA. MVL. 274–19 (5 Nisan 1854)

Vakfiyeler

HASEKİ (HÜRREM) SULTAN VAKFIYESİ, VGMA, nr.608/2, sayfa 222, sıra 177

Sürelî Yayınlar

Ceride-i Havadis Gazetesi

CERİDE-İ HAVADİS sayı:647 (29 Z 1269: M. 3 Ekim 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:649 (10 Muharrem 1270: 13 Ekim 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:653 (H. 2 Safer 1270: M. 4 Kasım 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:658 (H.27 Safer 1270: M. 29 Kasım 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:660 (H. 9 Ra 1270: M. 10 Aralık 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:661 (H. 15 Ra 1270: M. 15 Aralık 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:662 (H. 20 Ra 1270: M. 21 Aralık 1853)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:665 ilavesi (H. 8 Ra 1270: M. 8 Ocak 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:666 (H. 17 Ra 127: M. 17 Ocak 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:667 (H. 20 Ra 1270: M. 20 Ocak 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:669 (H. 29 R 1270: 29 Ocak 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:671 (H. 10 C 1270: M. Şubat 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:678 (H. 17 Ca 1270: M. 17 Mart 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:696 (H. 16 Şevval 120: M. 10 Ağustos 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:696 (H. 16 Şevval 1270: M. 12 Temmuz 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:699 (H. 2 Za 1270: M. 27 Temmuz 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:700 (H. 9 Za 1270: M. 3 Ağustos 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:702 (H. 23 Za 1270: M. 17 Ağustos 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:703 (29 Za 1270: M. 23 Ağustos 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:705(H. 18 Z 1270: M. 10 Eylül 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:707 (H. 29 Zilkade 1271: M. 13 Ağustos 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:708 (H. 9 Muharrem 1271: M. 2 Ekim 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:709 (H. 13 M 1271: M. 5 Ekim 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:710(H. 19 M 1271: M. 11 Ekim 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:713(H. 7 S 1271: M. 29 Ekim 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:714(H. 18 S 1271: M. 9 Kasım 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:715(H.25 S 1271: M. 16 Kasım 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:718 (H. 22 Ra 1271: M. 12 Aralık 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:720 (H. 1 R 1271: M. 22 Aralık 1854)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:731 (H. 20 C 1271: M. 9 Mart 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:732(H. 28 C 1271: M. 17 Mart 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:733(H. 6 Receb 1271: M. 24 Mart 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:734 (H. 11 Receb 1271: M. 29 Mart 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:736(H. 28 Receb 1271: M. 14 Nisan 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:738 (H. 8 Şaban 1271: M. 24 Nisan 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:739 (H. 19 Şaban 1271: M. 5 Mayıs 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:742 (H. 12 Ramazan 1271: M. 29 Mayıs 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı: 745 (H. 7 Şevval 1271: M. 21 Haziran 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:747 (H. 1 Za 1271: M. 15 Temmuz 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:748 (H. 24 Şevval 1271: M. 8 Temmuz 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:751 (H. 22 Za 1271. 5 Ağustos 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:752 (H. 4 Z 1271: M. 16 Ağustos 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:753 (H. 10 Z 1271: M. 23 Ağustos 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:755 ilavesi (H. 28 Zilhicce 1271: M. 10 Eylül 1855 Pazartesi)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:755 ilavesi (H. 29 Zilhicce 127: M. 11 Eylül 1855 Salı)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:756 (H. 3 Muharrem 1272: M. 15 Eylül 1855 Cumartesi)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:759 (H. 26 M 1272: M. 8 Ekim 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:764 (H. 2 Ra 1272: M. 13 Kasım 1855)

CERİDE-İ HAVADİS sayı:775(H. 27 Ca 1272: M. 4 Şubat 1856)

Takvim-i Vekayi

TAKVİM-İ VEKAYİ sayı:164 (H. 11 S 1254: M. 6 Mayıs 1838)

The Lancet

THE LANCET, 65/1643 “Suggestions for Improving and Preserving the Health of the Army in the Crimea”, 24 Şubat 1855

Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

AKTAŞ, Seyran, “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sultan Darüşşifâları”, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim DalıYeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi)

AYDIN, Doğu, “Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı”, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012

AYHÜN, Erşahin Ahmet, “Kırım Hânlığı ve Çöküş Sebepleri”, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Târîhi ve Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul 2008

BADEM, Candan, “The Ottomans and The Crimean War”, (Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul 2007

KELEŞ, Erdoğan, “Osmanlı İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Doktora Tezi), 2009

ÖNEN, Saliha, “Ceride-i Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı”, (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2016

TAŞPINAR, Aslı, “Osmanlı Devleti'nde Sağlık Teşkilatı”, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2011

TORUN, Serap, “Kırım Savaşı’nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik”, (Çukurova Üniversitesi Deontoloji ve Tıp Tarihi A.B.D. Doktora Tezi), Adana 2008

YILDIZ, Aycan, “Kırım Harbi Sırasında Osmanlı Devleti’ne Gelen İngiliz Hekimleri ve Hastaneleri”, (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), 2017

YÜKSEL, GÜL, “Florence Nightingale’in Kırım Harbi Esnasında Hasta Bakımı ve Hastaneciliğe Getirdiği Yenilikler”, (İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1998

Telif Eserler

1853–1856 OSMANLI- RUS VE KIRIM SAVAŞI DENİZ HAREKÂTI, T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Ankara 1977

AHMET MİTHAT EFENDİ, *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’de Karantina Yani Usûl-i Tahaffuzun Tarihçesi*, Salname-i Nezaret-i Umûr-ı Hariciye (1318 hicri senesi) Def’a 3, İstanbul 1318 (1900)

ALLEN, S. Hauck, *Finding the Walls of Troy. Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, Berkeley University of California Press, 1999

ANDIÇ, Fuat Süphan, *Kırım Savaşı: Ali Paşa ve Paris Anlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar (çev. Eşref Bengi Özbilen)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017

BESBELLİ, Saim, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara

BOLLET, Alfred Jay, *Plagues & Poxes: The Impact of Human History on Epidemic Disease (Second Edition)*, Demos Medical Publishing, New York 2004

COLEMAN, William, *Deadly Disease and Epidemics: Cholera*, Chelsea House Publishing, New York 2003

ÇAVLI, Emin Ali, *Kırım Harbi Paris Muahedesi 1856*, Çırağan Tarih Kitapları Serisi No:6, İstanbul 1957

DAVİSON, Rocerik H., *Osmanlı-Türk Tarihi 1774-1923 Batı Etkisi*, (Çev. Mehmet Morali) İstanbul 2016

DİA, XXV

DOSSEY, B.M., *Florence Nightingale: Her Crimean Fever And Chronic Illness. J. Holist. Nurse*, 1998 Jun,16(2): 168–196 PMID: 9801534

EDGERTON, Robert B., *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War*, Boulder: Westview Press, 1999

EKİNCİ, Mehmet Rezan, *Osmanlı-Rus İlişkileri Çerçevesinde Kırım Savaşı (1853-1856)*,

EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatnâme I (haz. Orhan Şaik Gökyay)*, İstanbul 1996

FENTON, Roger, *Osmanlı- Rus Savaşı'nda Kırım ve Türkiye Mektupları (Çev: S. Küçük)*, İstanbul, Yirmidört Yayınları, 2007

FIGES, Orlando, *Kırım Son Haçlı Seferi (çev. Nurettin Elhüseyni)*, YKY Yayınları, İstanbul 2012

FIGES, Orlando, *Kırım: Son Haçlı Seferi (Çev. Nurettin Elhüseyni)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, *Osmanlı Müesseseleri teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977

GÜREL, Tevfik, *1853-1855 Türk-Rus ve Müttefiklerin Kırım Savaşı*, Askeri Mecmua, Sayı 97, İstanbul 193

HAMMER, Joseph von, *Kırım Hanlığı Tarihi (Çev. Seyfi Say)*, İnsan Yayınları, İstanbul 2013

HORNBY, Lady, *Kırım Savaşı Sırasında İstanbul (Çev: K. Işık)*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezen), YKY, İstanbul 1995

KAYLAN, Aziz, *Kırım Savaşı*, İstanbul, 1975

KİREÇCİ, Mehmet Akif -Tezcan Selim, *Kırım 'ın Kısa Tarihi*, A. Yesevi Üniversitesi İnceleme Araştırmaları Dizisi, Ankara 2015

KÖPRÜLÜ, Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, İstanbul 1981.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf -Berrin Okka -Sezer Erer, *I. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi- 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı I*, Konya 2008

MCNEILL, William H., *Plagues and Peoples*, Oxford: Basil Blackwell, 1976

MESSMER, P.R.-Y. Parchment, *Mary Grant Seacole: The First Nurse Practitioner*, Clin. Excell Nurse Pract. 1998 Jan; 2(1): 47–51, PMID: 12.675.077

MİLLER, William, *The Ottoman Empire and its Successors 1801-1927*, Frank Cass&Co. Ltd, London 1966

ÖZBAY, Kemal, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneler I*, Yörük Matbaası, İstanbul 1976

ÖZCAN, Besim, *Kırım Savaşı 'nda Mali Durum ve Tebeanın Harp Siyaseti 1853 – 1856*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 844, Erzurum 1997

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi VII*, Hayat Yayınları, İstanbul 1965

PADWICK, C.E., *Florence Nightingale: Hastabakıcılık Melekesi, Kırım Muharebesi Zamanında Üsküdar'da Yaptığı Büyük Muâvenet İşinden Dolayı İştihâr Eden Hasta Bakıcılık* (Çev: Mehmet Asım Us), İstanbul, 1924

PALMER, Alan, *Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu* (çev. Meral Gaspıralı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014

PINCOFFS, Peter, *Experiences of a Civilian in Eastern Military Hospitals*, Edinburg: William and Norgate, 1857

PONTİNG, Clive, *Kırım Savaşı: Efsanenin Ardındaki Hakikat* (çev. Hakan Abacı), Alfa Yayınları, İstanbul 2014

RICHARDSON, Robert G., *Nurse Sarah Anne, With Florence Nightingale at Scutari*, John Murray, London 1977

SARIYILDIZ, Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*, Ankara 1996

SHEPHERD, John, *The Crimean Doctors*, Liverpool University Press, Liverpool 1991

SLADE, Adolphus, *Türkiye ve Kırım Harbi* (çev. Ali Rıza Seyfi), İstanbul Askeri Matbaası, İstanbul 1943

SMITH, Cecil Woodham, *Florence Nightingale 1820-1919*, London: Constable, 1951

SWEETMAN, John, *Crimean War 1854-1856 (Essential Histories)*, Osprey Publishing Limited, New York 2001

ŞEHSUVAROĞLU, Bedii Nuri, *Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri*, İstanbul 1954

ŞEHİSUVAROĞLU, Bedii, *Türkiye Karantina Tarihine Giriş*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul 1955

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ: OSMANLI DEVRİ OSMANLI – RUS KIRIM HARBİ KAFKAS CEPHESİ HAREKÂTI (1853–1856), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1986

TÜRKÇE SÖZLÜK, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı *Osmanlı Tarihi III/II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı*

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi IV/II*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, İsparta 2002

VELİOĞLU, Perihan, *Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar*, Alaş Ofset, İstanbul 1999

YARMAN, A., *Osmanlı Sağlık Hizmetlerinde Ermeniler ve Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Tarihi*, İstanbul, Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Yayını, 2001

Makaleler

AFYONCU, Erhan, “Osmanlı Hekimbaşları ve Hassa Hekimleri”, *Osmanlılarda Sağlık I* (Editör: Coşkun Yılmaz, Cevdet Yılmaz), Biofarma Yayınları, İstanbul 2006

ASLAN, Rüstem, “Erenköy Hastanesi ve Troia Kazıları”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, No. 10-11

AYDIN, Erdem, “19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 2004

BALA, Mirza, “Kırım”, *İA*, MEB, C.6, İstanbul 1993

BAYAT, A. Haydar, “Osmanlı Devleti’nde Hekimbaşılık Kurumu”, *Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2008

BAYAT, Ali Haydar, *Şer’iye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz–Rıza Senetleri (II. Türk Tıp Kongresi’nden ayrı basım)*, Ankara TTK, 1999

BEYLİK, Umut, KAYRAL, İbrahim Halil, ÇIRAKLI, Ümit, “13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türk sağlık sisteminin gelişim süreci üzerine bir derleme”, *Sağlık Akademisyenleri Dergisi, Health Care Acad J* • 2015 • Vol 2 • Issue 4

BHARDWAJ, Surinder, “Disease and Ecologies of South Asia”, *The Cambridge World History of Human Disease (Ed. Kenneth F. Kiple)*, Cambridge University Press, Cambridge 1999

ÇETİN, Mehmet-Recep Kök, “Kırım Savaşı’nda Müttefik Orduların İkmali”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi VIII*, Sayı: 39, 2015

ÇİÇEK, Hikmet, “XVIII.- XIX. Yüzyıllar Osmanlı-Rus Münasebetlerine Dair Önemli Bir Kaynak: 83/1 Numaralı ve 1113-1309/1701-1891 Tarihli Rusya Ahidname Defteri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, TDA Ocak -Şubat 2021 Cilt: 127 Sayı: 250

DAĞLAR, A., “Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”, *A. Tıp Tarihi Araştırmaları*, Yüce Yayınları, İstanbul 2004

DOLS, Michael W., “Disease of The Islamic World”, *The Cambridge World History of Human Disease (Ed. Kenneth F. Kiple)*, Cambridge University Press, Cambridge 1999

İNALCIK, Halil, “Kırım Hanlığı”, *DİA*, XXV

İNALCIK, Halil, “Kırım”, *DİA* XXV, Ankara 2002

KARAYAMAN, Mehmet, “Kırım Harbi’nde Sağlık Hizmetleri (1853-1855)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-2, 2008

KELEŞ, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi IX*, Sayı: 43, 2016

KURTARAN, Uğur, “Sultan Birinci Mahmud’un Rusya’ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXIX/1*, 2014

MACAR, Oya Dağlar, “Kırım Savaşı’nda İstanbul, İzmir ve Çanakkale’deki İngiliz Hastaneleri”, *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi IX*, sayı:2, 2016

MACAR, Oya Dağlar, “Kırım Savaşı’nda Orduların Sağlık Durumu ve Bir Belge”, *Tıp Tarihi Araştırmaları (Editör: H. Hatemi, A. Kazancıgil)*, Yüce Yayınları, İstanbul 2004

ÖZCAN, Abdülkadir, “*Mahmud I*”, *DİA XXVII*

POLLITZER, Robert, “Cholera Studies”, *Bulletin of the World Health Organization X*, Cenevre 1954

SAİD, Hâkim Mohammed, “Disease of the Premodern Period in South Asia”, *The Cambridge World History of Human Disease (Ed. Kenneth F. Kiple)*, Cambridge University Press, Cambridge 1999

SARIYILDIZ, Gülden, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, S.222, Ankara 1994

SAY, Yağmur, “Türk Tıp Kurumları”, *Türkler XI (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

SILVER, C. P., “Renkioi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance”, *Vesalius Acta Internationales Historiae Medicinae*, Vol. 10, No. 2, (2004)

SILVER, C.P., “Renkoi: A Forgotten Crimean War Hospital and Its Significance”, *Vesalius 2004; X(II)*

SPECK, Reinhard, “Cholera”, *The Cambridge World History of Human Disease (Ed. Kenneth F. Kiple)*, Cambridge University Press, 1999

ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., “Kırım Harbinde İstanbul Hastaneleri”, *Hayat Tarih Mecmuası II*, Sayı: 10, Kasım 1965

TAYLOR, Keith W., “Diseases and Disease Ecology of the Modern Period in Southeast Asia”, *The Cambridge World History of Human Disease* (Ed. Kenneth F. Kiple), Cambridge University Press, Cambridge 1999

TERZİOĞLU, Arslan, “Bîmârhâne”, *DİA*. VI, İstanbul 1992

TERZİOĞLU, Arslan, “Kırım Harbi Esnasında Osmanlı Hastaneleri ve Dünya Hastaneciliğine Etkileri”, *Tarih ve Toplum* XV, Sayı: 85,1991

TORUN, Serap -Selim Kadioğlu, “Kırım Savaşı’nda İskorbüt İlleti”, *Lokman Hekim Journal* II, Sayı: 2, 2012

YAŞAYANLAR, İsmail, “Bir Hastalık Olarak Kolera ve Tarihte Kolera Pandemileri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 296, 2018

YILDIRIM, Nuran, “Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri”, *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1998

YILDIRIM, Nuran, “Alman Hastanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi I*, İstanbul, 1994

YILDIRIM, Nuran, “Balıklı Rum Hastanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi II*, İstanbul, 1994

YILDIRIM, Nuran, “Fransız Pastör Hastanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi III*, İstanbul,1994

YILDIRIM, Nuran, “Karantina İstemezük! Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamasına İsyancılar”, *Toplumsal Tarih*, sayı: 150, İstanbul, 2006

YILDIRIM, Nuran, “Klasik Dönemde İstanbul Darüşşifâları”, *Büyük İstanbul Tarihi*

YILDIRIM, Nuran, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi V*, İletişim Yayınları

YILDIRIM, Nuran, “XIX. Yüzyıl Salgınları”, *İstanbul Ansiklopedisi VI*, İstanbul, 1994

YOUNG, D.A.B “Florence Nightingale’s Fever”, *British Medical Journal*, 1995;(311)

İnternet Erişimleri

<https://www.google.com/maps/place/Calafat+205200,+Romanya/@43.9884042,22.9192828,14z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x47537a7a3656e593:0x38b6efe80773201!8m2!3d43.9906031!4d22.933322> (15.02.2022)

<https://www.google.com/maps/place/Olteni%C8%9Ba+915400,+Romanya/@44.0900073,26.6041654,13z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x40ae327a5e76ad8f:0x46d739b0bd00c8b5!8m2!3d44.0854664!4d26.637483> (15.02.2022)

<https://www.google.com/maps/search/alma+nehri/@44.8434971,33.5985407,14z>
(30.01.2022)

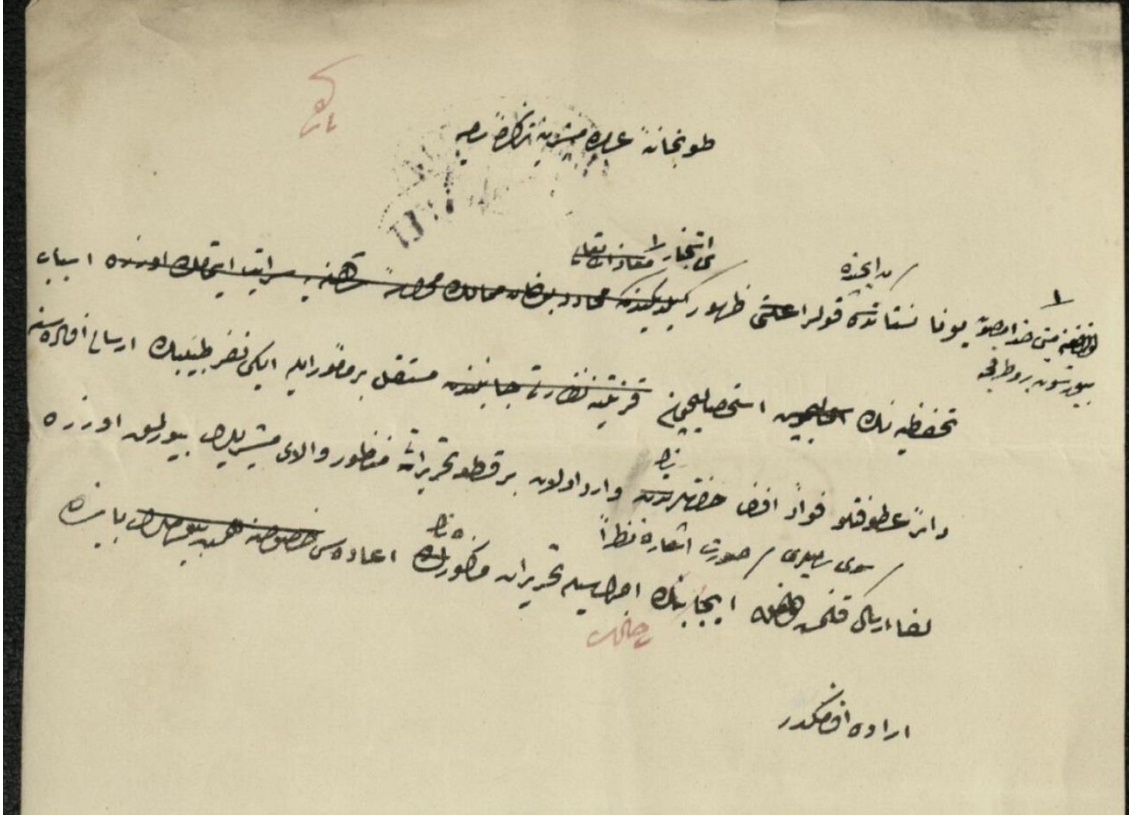
<https://www.google.com/maps/place/M%C4%83cin,+Romanya/@45.2468832,28.1232296,14z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x40b72fac05613e2f:0x427e4cb36302151d!8m2!3d45.245011!4d28.1401706> (28.06.2022)

<https://www.google.com/maps/place/Kinburn+Peninsula/@46.3836529,32.7739128,8z/data=!4m5!3m4!1s0x40c68e9289e843e7:0x5d028a703a3f9aac!8m2!3d46.507555!4d31.778783> (11.06.2022)

<https://www.google.com/maps/place/Volos,+Yunanistan/@39.3641258,22.9299117,14.17z/data=!4m5!3m4!1s0x14a76c60e1af6cf1:0x5d6e8e390219aae2!8m2!3d39.366584!4d22.9506769> (10.06.2022)

EKLER

Ek 1: Yenişehir ve Tırhala ahalisinin Fuat Paşa'dan taleplerini belirten Hariciye evrakı

Belgenin Transkripti

Tophane-i Amire müşirine Tezkire-i Sami

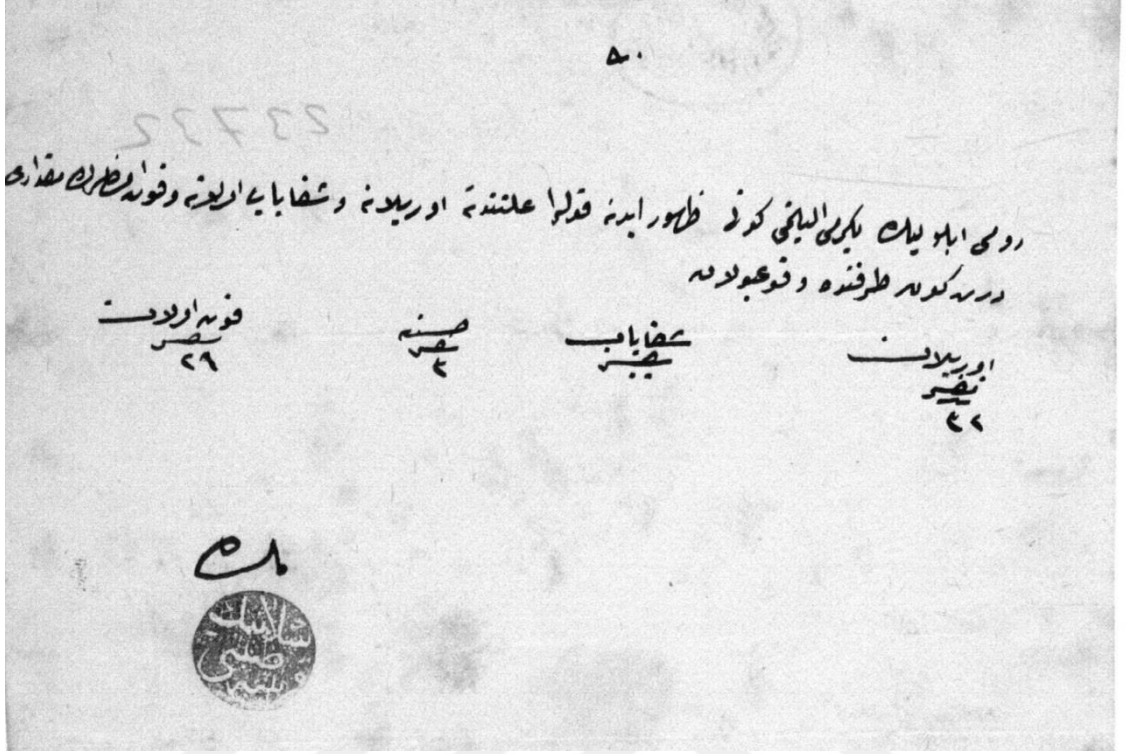
Yunanistan içinde kolera illeti zuhuru istihbar olunduğuna mebni, Hoda masun buyursun, berü tarafça esbab-ı tahaffuziyenin istihsaliçün müstakil bir memur ile iki nefer tabibin irsali ifadesine dair atufetli Fuad Efendi hazretlerinin varid olan bir kıta tahriratı manzur-ı Vâlâ-yı müşirileri buyurulmak üzere irsal-i seviyy-i samileri kılınmış olmağla suret-i iş'ara nazaran icabının icrasıyla tahrirat-ı mezkurenin iadesi babında irade efendimindir.

Belgenin Transkripti

Yunanistanda zuhur iden kolera illetinden dolayı berü tarafça usul-i tahaffuziyenin icrası zımnında ba-irade-i seniyye tayin buyurulan memurin hudud-ı hakaniyeyi muayene ile mevaki-i selaseye ikad eyledikleri müdür vekilleri ve refakat memurlarının mehmur takrirleri muccebince tahsis kılınan şehriye beş bin iki yüz elli kuruş maaşları suretlerinin tastir ve tesyirine dair takdim kılınan mazbata ve inhanın vusul-i derciyle Dömeke kasabasının bir kurşun menzili mesafesinde ve İrmiye'ye üç saat hudud üzerinde bulun Şurya nam mahalde ve Ağrefe'de Kastanye nam karye kenarında inşasına lüzum görünen üç bab tahaffuhanenin yüz yigirmi bin kuruş masarifle vücuda geleceği memurin-i mumaileyhim tarafından inha kılındığından oralarca illet-i merkume şimdiki halde ne derecedir ve ebniye-i merkumenin inşasıyla bade'z-zin memurini merkumenin dahi istihdamına lüzum-ı kaviyy görünmüş müdür keyfiyyetin bi't-tahkik arz ve inha olunması iradesini şamil Tırhala valisi devletlü paşa hazretlerine hitaben 6 Rabiü'l-ahir 1271(27 Aralık 1854) tarihiyle muverrahen şeref-sudur idüb meclis-i abidanemizde kıraat olunan emirname-i sami-i sadaret-penahileri meal-i alisi karin-i idrak-i çakeranemiz olub, istihbar olunduğuna göre Yunanistan'da zuhur iden illet-i merkume bu aralık hiffet bulmuş ise de külliyyen mündefi' ve munkatı' olmadığına ve Tırhala sancağı hududunda zikr olunan tahaffuzhanelerin inşasıyla usul-i karantinanın kemakân icra ve ibkası takdirinde levazım-ı tahaffuziyeye ifa kılınmış olacağından, fazla yunanistan'a girip çıkanlar layıkıyla fark ve temyiz olunarak umur-ı inzibatiyece dahi muhassest-ı adide-yi müstelzim olacağından zikr olunan tahaffuzhanelerin inşasıyla usul-i karantinanın kemakan icrası meclis-i kemteranemizde tensib ve istihsan olunmuş ise de icabının icrası re'y-i rezin-i isabetkarin-i vekalet-penahilerine mütevakkıf bulunmuş olmağın bu babda ve her halde emr ü ferman hazreti men lehu'l-emrindir.

Ek 3: Selanik valisinin kolera vaka sayılarını bildiren raporu

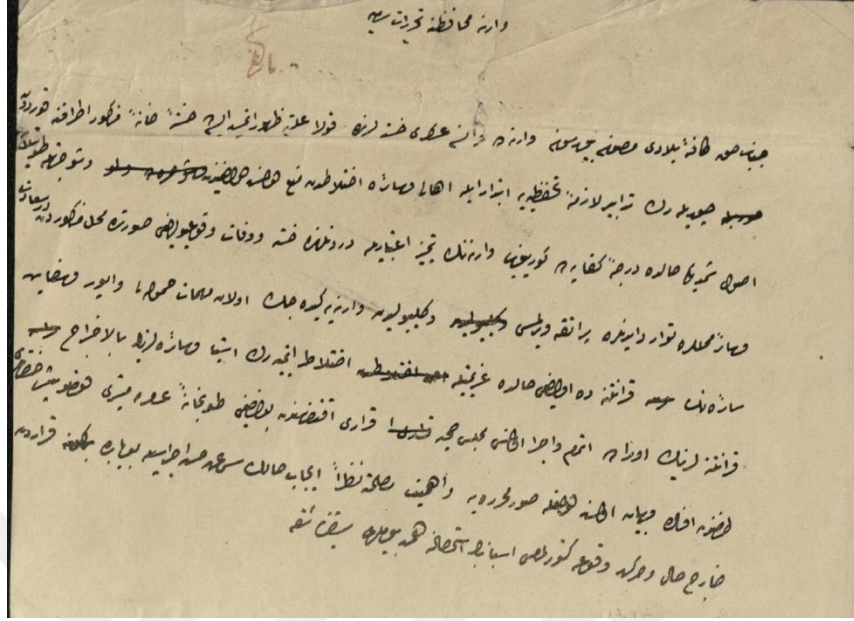
Belgenin Transkripti

Rumi eylülün yigirmi altısı gününde zukur iden kolera iletinden urulan (vurulan, yakal'anan) ve şifayab olan ve fevt olanların mikdar-ı dört gün zarfında vuku'bulan

Urulan nefer:32 şifayab nefer:0 fevt olan nefer:29

Bende-i Selanik valisi

Ek 4: Varna Hastanesi'ndeki koleralı Fransız askerlerine karantina uygulanacağına dair buyuruldu

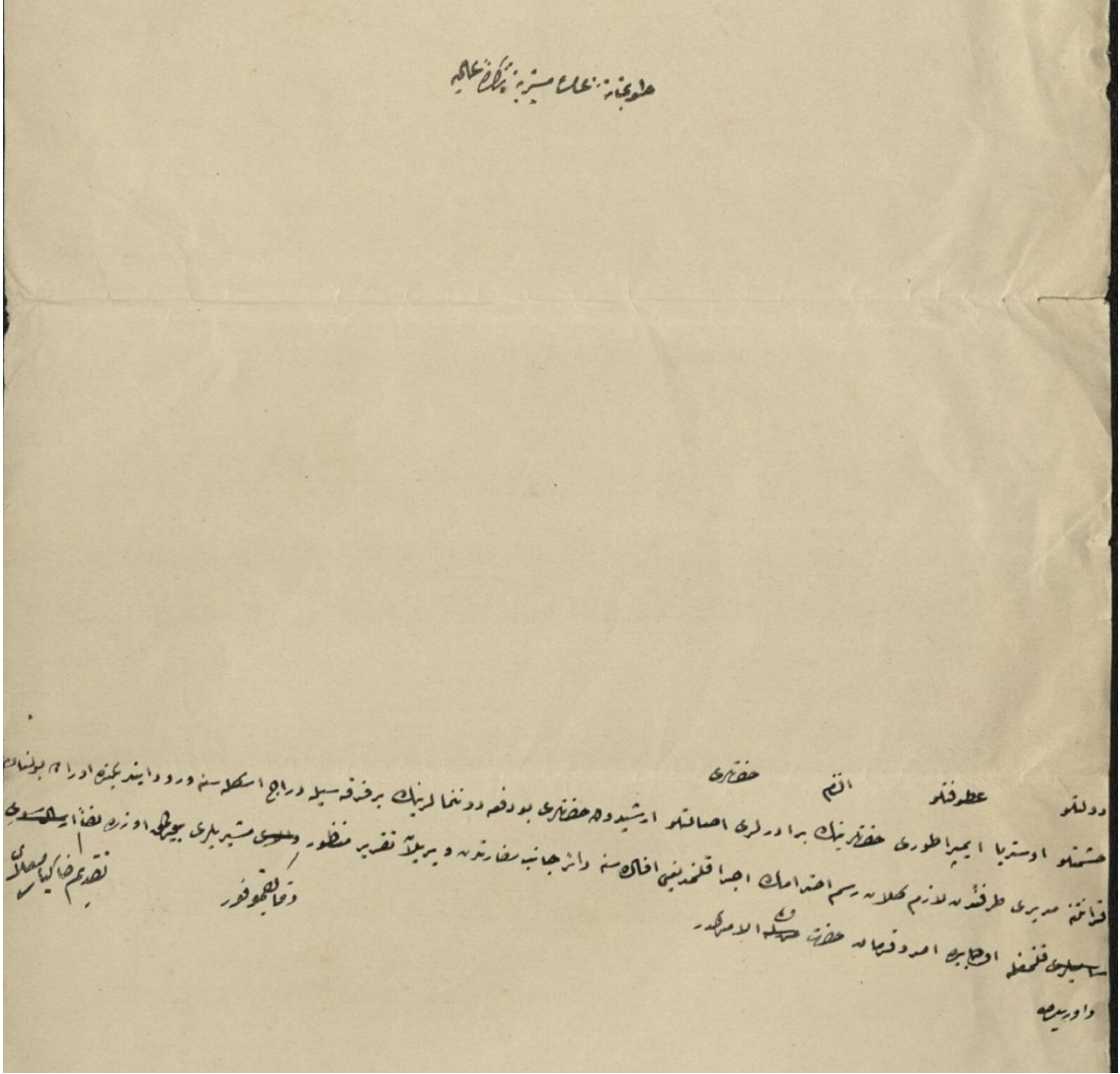

Belgenin transkripti

Varna muhafızına tahrirat-ı sami

Cenab-ı hakk kaffe-i biladı masun buyursun. Varna'da Fransa askeri hastalarında kolera illeti zuhur itmesiyle hastahane-i mezkur etrafına kordon çekilerek tedabir-i lazıme-i tahaffuziyeye ibtidar ile ahali vesaire ihtilatdan men' kılınmış olduğundan ve şu cihetle tutulan usul şimdiki halde derece-i kifayede görünüb Varna'nın temyizi itibariyle derunlerinde hasta ve vefat vuku' bulduğu surette mahall- i mezkurdan dersaadete vesair mahallere tevarid idenlere pranka verilmesi ve Gelibolu'dan Varna'ya gidecek olan mühimmat hamule vapur ve sefayin-i sairenin karantinada olduğu halde azimetiyle ihtilat itmeyerek eşya vesairelerinin bi'l-ihrac karantinalarının orada itmam ve icra olunması meclisi sihiye kararı iktizasından bulunduğu Tophane-i Amire müşiri devletlü paşa hazretleri tarafından ifade ve beyan olunmuş olmağla suver-i muharrereye ve ehemmiyet-i maslahata nazaren icab-ı halin sür'at-i hüsn icrasıyla bu babda karardan haric hal ve hareket vukua getirilmemesi esbabının istihsaline himmet buyurulması siyakında şukka

Ek 5: Draç Karantina müdürünün Avusturya Arşidükü'ne gerekli resmi ihtiramatı göstermediğine dair

Belgenin Transkripti

Devletli atufetli efendim hazretleri

Haşmetli avusturya imparatorunun biraderleri asaletlü arşidük hazretleri bu def'a donanmalarının bir fırkasıyla draç iskelesine vürud itdiğinde orada bulunan karantina müdürü tarafından lazım gelen resmi ihtiramın icra kılınmadığı ifadesine dair canib-i nezaretden virilen takriri manzur-ı dakayık-mevfur-ı müşirileri buyurulmak üzere leffen takdim-i hak-pây-ı m'ala-yı daverileri kılınmağla ol babda emrû ferman hazreti men lehul emrindir.

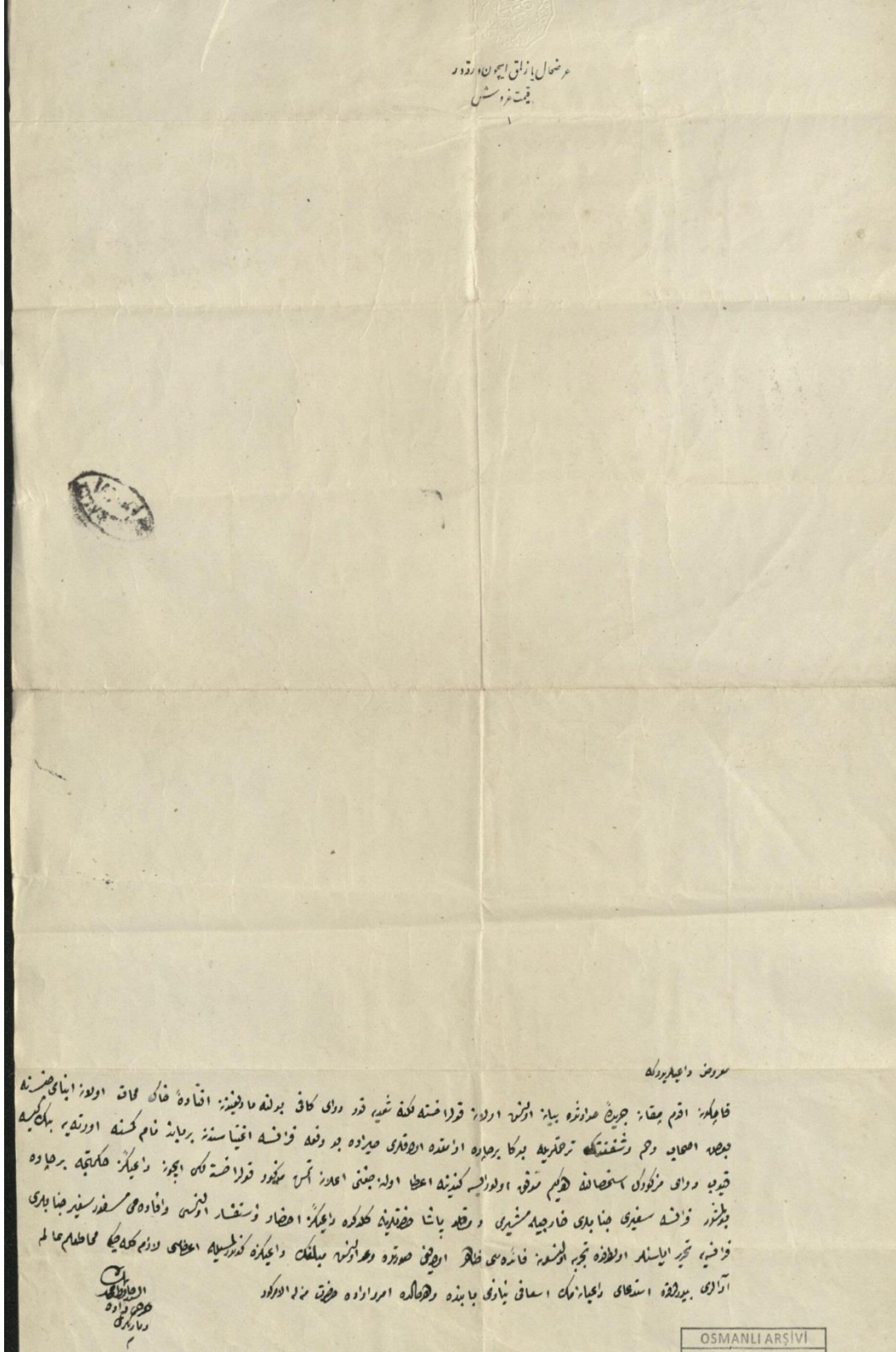
Belgenin Transkripti

Maruz-ı kullarıdır ki

İşbu güzaran iden maisin yigirmi beşinci giceki saat iki buçuk sularında Avusturya devlet-i fahimesinin Volta ismiyle binlik vapur limanda lengerendaz iderek ve yarım saat mürurundan sonra tekrar Elizaveta ismiyle binlik vapur dahi gelüb lengerendaz itmekle ve saat dört sularında vapur-ı mezkurların adamları taşraya hurucuyla karantinanın parlatoryuya gelüb ve karantinada bulunan gardiyan bendelerine pratika virüb matlubları olmuş gardiyan bendeleri dahi politika ile söyleyüb ve limanda gece olub ve bu vakitlerde limanımıza vürud iden sefayin kim olursa olsun pratika virmesine nizamından mugayir olub ve pratika viremeyüz deyu istirdad-ı cevab eylediği halde merkumlar gardiyan bendelerinin söylediği cevablarına bir vechle istima' itmeyerek karantina parlatoryunun kapusunu kendüleri zaruren açub ve taşraya huruçları ve kal'a kapusuna geldüklerinde yarım saat mütedair meks olduklarında kapu memurlarına sizi sürdürürüm ve azl itdireceğim ve kal'a kapusunu kırarım ve başka başka hakaretler dahi gösterdiklerinden topçu mülazım havfa giriftar olub kapuyu açdırmış olmağla ve kal'a kapusunun hayli duhullerinden İşkodrada mukim olan Avusturya konsolosu Balarin olduğun anlaşılıb ve devletçe olarak hiçbir mesalih ve umur zuhur itmeyub ancak konsolos-ı mersumun kendü familyası Draçlı bulunduğundan ve iki üç mahdan berü familyası burada bulunduğunu mebni mülakatlarına gitmek için meramı derkar olmuş olmağla keyfiyyet malum-ı ali- yi hazreti asafaneleri buyuruldukda madde-i mezkuru ne vechle vuku bulduğunu min-evveli ila-ahiri ba-mazbata bildirmek emr ve irade hazreti veliyyü'n-niamı olur ise Drac kasabasının meclis ve ahalilleri tarafından ba-mazbata ifade kılınacağı ve işbu güzaran iden mah-ı maisin ibtidasından gayetine kadar amed ve reft iden sefayin ve kaıkların ve vefat jurnalı ile irad ve masraf senedatları dahi bi't-tanzim takdim-i çakeri-yi hazreti asafaneleri kılınmış idüğü ve bihamdihi Teala Drac ve taraf-ı erbaası illet-i sariyyden temiz ve ma'sun olduğu ifadesi babında ol-babda ve her halde emir ve ferman hazret-i men lehul emrindir. (Mah-ı mais 1271) (müdür-i karantina-yı Drac)

Ek 8: Koleranın çaresini bulduğunu iddia eden Diyarbakırlı Hafız Mehmet Efendi'nin dilekçesi

Belgenin Transkripti

Arzuhâl yazılmak için varakdır

Kıymet-i kuruş :1

Maruz-ı daileridir ki

Kaç gün akdem çıkan ceride-i havadiste beyan olunmuş olan kolera hastalığına şimdiye kadar deva-yı kafi bulunamadığından üftade-i hak-i memmat olan ebna-yı hasta bazı ashab-ı rahm ve şefkat tarahhümleriyle buna bir çare aramakda oldukları sırada bu defa Fransa ağniyasından Beryand nam kimesne ortaya bin kese koyub deva-yı mezkurun istihsaline her kim muvafık olur ise kendine ita olunacağını ilan etmiş mezkur kolera hastalığı için dainiz hikmetçe bir çare bulmuşdur Fransa sefiri cenabları hariciye müşiri devletlü paşa hazretlerine geldikde dainiz ihzar ve istifad olunması ve ifademi mesfur sefir cenabları fransaya tahrir eylesin ol tarafda tecrübe olunsun faidesi zahir olduğu suretde vad olunmuş meblağın dainize gönderilmesiyle arizamı lazım geleceği muhat-ı ilm-i alem-araları bildirildikde istida-yı daiyanemiz isaf-ı niyazı babında ve her halde emir ve irade hazreti men lehu'l - emrindir.

Bende-i El-Hafız Mehmed Çerçizade Diyarbekri

Belgenin Transkripti

Faziletlü efendim hazretleri

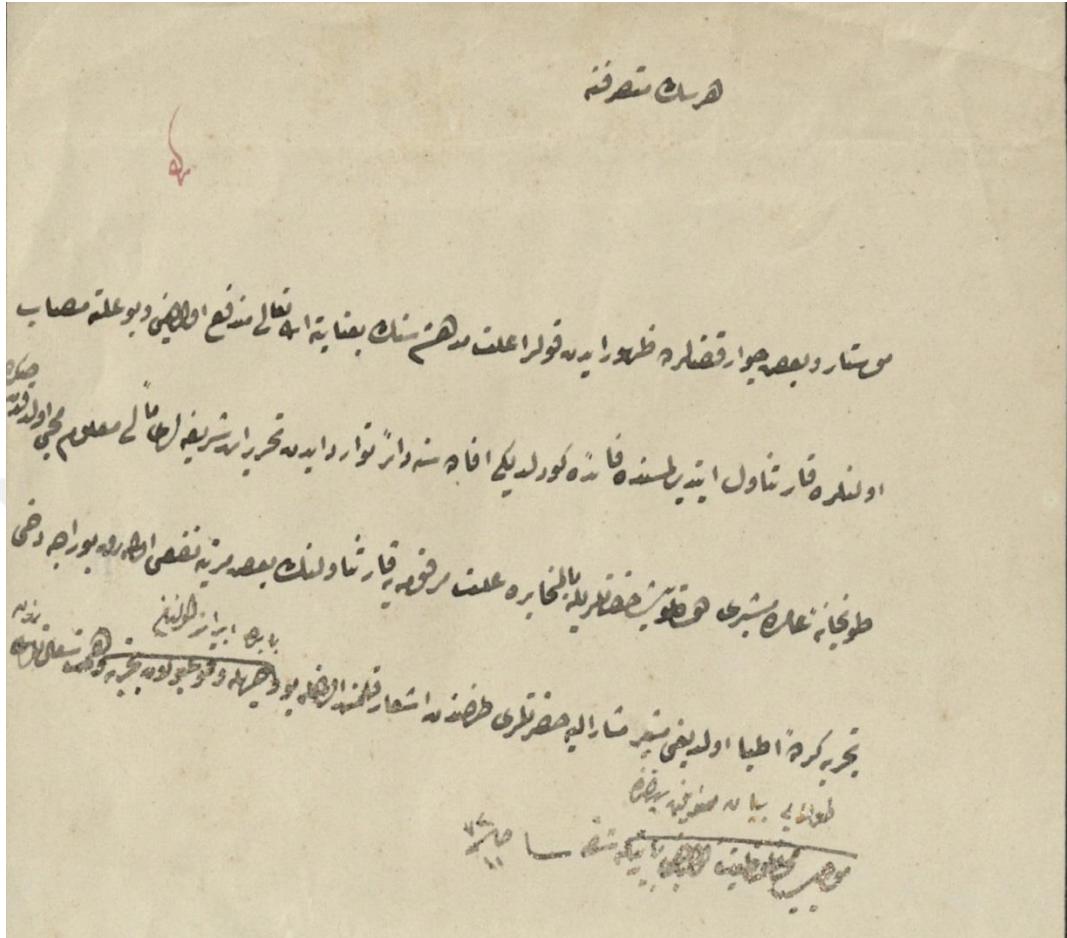
Diyarbakırlı çerçizade hafız mehmed efendi kolera hastalığı hakkında bulmuş olduğu devadan dolayı bazı ifade ve istidayı havi takdim eylediği arzuhali meclisi Vâlâya lede'l ita siyak-ı arzuhale göre mumaileyh mekteb-i tıbbiyye celbiyle tecrübe olunarak icab-ı keyfiyyetin ifade kılınması tezkir olunmuş ve mezkur arzuhal leffen gönderilmiş icabın icra ve ifadesi muvafık-ı himmet-i şerifelerdir. 24 cemaziyel-ahir 1270

Maruz-ı dai-yi keminelidir ki

Ham-pira-yı tazim ve tekrim olan işbu fermanname-i samiyi-yi sıfat-ı sadaret-penahileri meal-i alisi ve arzuhal-i melfuf müfad-ı karin izan-ı çakeranem olduktan sonra keyfiyyet meclis-i tıbbiyye lede-l havale tıbk-ı emr-u ferman meal-i unvan-i cenab-ı sadaret-penahileri vechle efendi-i muma-ileyh kulları celb ile keyfiyyet sual olundukda kendi kalemiyle terkim idüb leffen takdim kılınan mezkuresinde istifade buyurulacağı vechle efendi-i muma-ileyh kulları za'ten diyarbakır ahalisinden olub bundan akdem ol-tarafda bir iki defa kolera hastalığı zuhur eyledikde civar bulunan Ergani madeni kazasında kat'en zuhur etmemiş olduğundan kendü kendüye bunun sebebinin teemmül(eni konu düşünmek) idüb maden-i mezkur bakır madeni olarak bakır kıl olundukda hasıl olan duman ve rahye kasabayı mezkureyi istiab eylediğinden naşi bakırın duman ve rayhası mülabesesiyle sirayet itmediğini teferrüs eylemiş ve her bir mahalde bakırın duman ve rayhasını hasıl itmenin çaresini tefekkür ile üç dirhem bakır harresi bir sırça şişe içine konulub üzerine on dirhem mikdarı tizab(kezzab) dökülerek pencere ve kapısı mesdud bir oda veyahut mahfuz bir çadır içine konulub tabiatıyla)(ya da andan bir duman ve rayha peyda olarak onbeş yigirmi kimse ol oda içinde her ayak üzere durub ol dumanı istişmam ider ise ol-kimesnelere sirayet itmeyeceğini ve daha çok adem için icab eylediğinde bu hesap üzere mikdarı teksir kılınarak bir vasi'(geniş) mahalde icra olunmasını taavvüz-ü billahi-teala kolera hastalığı zuhur iden mahallere sabah ve akşam bu usul üzere icra olunduğu halde bi-hıfzih-i Teala illet-i mezkurenin sirayet itmeyeceğini ifade ve beyan eylemiş ve husus-ı mezkure tecrübeye mütevakkıf olub efendi-i muma-ileyh kulları dahi parisde tecrübe olunmasını istida itmiş olduğundan keyfiyyetin li-ecli't-tecrübe paris meclis-i tıbbiyyesine havale ve işar buyurulması lazım geleceği rehin-i ilm-i ali-yi hidivileri buyuruldukda ol-babda ve her halde emr-ü ferman hazreti veliyyü'l-emrindir. 18 cemaziyelahir 1270

Bende-i Cemaleddin

Ek 10: Kolerah hastalara kar yedirilmesinin faydalı olduğuna dair

Belgenin Transkripti

Hersek Mutasarrıfı'na

Mostar ve ba'zı civar kazalarda zuhur iden kolera illet-i müdhişesinin bi-'inayetullahi-teala mündefi' ve teskin olduğu ve bu illetle musab (yakalanmış, tutulmuş) olanlara kar tenavül itdirilmesinde faide görüldüğü ifadesine dair tevarid iden tahrirat-ı şerifeleri meali malum-ı muhabbi olduktan sonra tophane-i amire müşiri devletlü paşa hazretleriyle bi'l-muhabere illet-i merkumeye kar tenavülünün bazı mertebe nef'i olarak buraca dahi tecrübe-i kerde-i etıbaa olduğu müşir-i müşarun-ileyh hazretleri tarafından işar kılınmış olmağla bu babda ibraz olunan himmet-i sualatlarından dolayı beyan-ı memnuniyet siyakında şukka.

Ek 11: Rumeli Ordusu başkomutanı Ömer Lütfi Paşa

Crimean War Photographs by Roger Fenton, 1855 (allworldwars.com) (22.05.2022)